

Doe het zelf, doe het samen

Een kwalitatief onderzoek naar de relatie tussen actief burgerschap en gemeenschappelijke actie bij de participatie van burgers in een duurzaam energieproject

Bastiaan Muller
December 2014

Universiteit Utrecht

Doe het zelf, doe het samen

Een kwalitatief onderzoek naar de relatie tussen actief burgerschap en gemeenschappelijke actie bij de participatie van burgers in een duurzaam energieproject

<i>Naam student:</i>	B.J. (Bastiaan) Muller (3075575)
<i>Afstudeerinstituut:</i>	Universiteit Utrecht
<i>Faculteit:</i>	Recht, Economie, Bestuur en Organisatie
<i>Opleiding:</i>	Bestuurs- en Organisationswetenschap Bijlhouwerstraat 6, 3511 ZC Utrecht
<i>Afstudeerrichting:</i>	Master Communicatie, Beleid en Management
<i>Eerste beoordelaar & begeleider:</i>	dr. M.H. (Madelinde) Winnubst
<i>Tweede beoordelaar:</i>	Prof. dr. E.F. (Eugène) Loos
<i>Datum:</i>	Utrecht, 29 december 2014

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Voorwoord	5
1 Inleiding.....	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Probleemstelling, doelstelling, hoofd- en deelvragen	7
Probleem- en doelstelling	7
Hoofd- en deelvragen.....	8
1.3 Relevantie.....	8
Maatschappelijke relevantie	8
Wetenschappelijke relevantie	9
1.4 Leeswijzer	10
2 Ontwikkelingen rond duurzame energieprojecten	11
2.1 Ontwikkelingen in de energiesector.....	11
Liberalisering van de energiemarkt in Nederland	11
Duurzame ontwikkeling op de energiemarkt.....	13
2.2 Ontwikkelingen bij de burgers in de maatschappij	14
2.3 Duurzame energieprojecten	15
2.4 Samenvatting.....	16
3 Actief Burgerschap en Collectieve Actie in Theoretisch Perspectief	17
3.1 Actief burgerschap	17
Burgerschap - onderdeel zijn van een gemeenschap	17
Actief burgerschap - deelnemen en verantwoordelijkheid dragen	18
Aspecten van actief burgerschap	21
Samenvatting actief burgerschap	23
3.2 Collectieve actie	24
Collectieve actie vanuit economisch perspectief en collectief actieprobleem.....	24
Collectieve actie vanuit sociologisch perspectief.....	25
Aspecten van collectieve actie.....	27
Samenvatting collectieve actie.....	28
3.3 Analytisch kader.....	29
4 Methoden.....	31
4.1 Wetenschappelijke positionering.....	31
Interpretatieve benadering.....	31

4.2	Literatuuronderzoek	32
4.3	Dataverzameling en -analyse	33
	Selectie respondenten.....	35
4.4	Betrouwbaarheid en validiteit	36
	Eigen rol onderzoeker.....	37
5	Resultaten	38
5.1	Actief burgerschap bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten	38
	Probleemperceptie.....	38
	Verantwoordelijkheid.....	41
	Beschaafdheid.....	44
	Sociaal netwerk.....	46
	Kritisch.....	47
	Samenvatting actief burgerschap	50
5.2	Collectieve actie bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten	51
	Onderdeel van een groep.....	51
	Intentie om groepsbelang te behartigen	52
	Samenwerking	54
	Protest.....	55
	Verbondenheid.....	56
	Samenvatting collectieve actie.....	57
6	Conclusie	58
6.1	Beantwoording deelvragen	58
6.2	Beantwoording hoofdvraag.....	60
7	Discussie.....	63
7.1	Reflectie op onderzoeksproces	63
7.2	Suggesties voor vervolgonderzoek.....	64
	Referenties.....	66
	Bijlage I - Topiclijst interviews	I
	Bijlage II - Respondentenlijst	II

Samenvatting

In de samenleving zijn de afgelopen jaren verschillende initiatieven ontstaan waarbij burgers gezamenlijk investeren in duurzame energie. Dergelijke duurzame energieprojecten zijn het onderwerp van dit onderzoek. In de maatschappij zijn verschillende ontwikkelingen gaande die hiervoor de context vormen. De Nederlandse overheid stimuleert burgers om zich actief in te zetten voor maatschappelijke problemen. Door een verzorgingsstaat die in steeds minder voorzieningen voorziet zijn burgers genoodzaakt om op verschillende maatschappelijke terreinen actief te worden (Rijksoverheid, 2013). Het doel van dit onderzoek is het exploreren welke individuele en collectieve groepsaspecten een rol spelen bij duurzame energieprojecten. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: *Wat is de relatie tussen actief burgerschap en collectieve actie bij participatie van burgers in duurzame energieprojecten?* Deze hoofdvraag is verdeeld in drie theoretische vragen en één empirische vraag. De theoretische vragen zijn (1) Wat zijn duurzame energieprojecten en welke rol spelen ontwikkelingen in de energiesector en in de maatschappij bij het ontstaan van dergelijke projecten? (2) Wat is actief burgerschap bij duurzame energieprojecten? (3) Wat is collectieve actie bij duurzame energieprojecten? Het theoretische concept actief burgerschap houdt in dat een burger zich individueel bezighoudt met een maatschappelijk probleem (Bakker et al., 2013). Collectieve actie houdt in dat een burger samen met anderen in een groep actie onderneemt (Wright, 2009). Bij duurzame energieprojecten is sprake van burgers die zich collectief bezighouden met een maatschappelijk probleem. Aan de hand van literatuuronderzoek is helder geworden wat actief burgerschap en collectieve actie inhouden bij duurzame energieprojecten. Op basis van het literatuuronderzoek is een analysekader opgesteld om deelvraag (4) Hoe krijgen actief burgerschap en collectieve actie vorm bij participatie van burgers in duurzame energieprojecten? kwalitatief te onderzoeken. De kwalitatieve methode bestaat in dit onderzoek uit het afnemen van semigestructureerde interviews bij 15 deelnemers aan duurzame energieprojecten. De respondenten in dit onderzoek zijn geworven van de duurzame energieprojecten De Windcentrale (9) en ZonOpSchool NSV2 (6). De topiclijst was een leidraad tijdens de afname van de semigestructureerde interviews. De topiclijst is opgesteld door de operationalisering van de concepten actief burgerschap en collectieve actie. Voor actief burgerschap zijn de volgende aspecten meegenomen in dit onderzoek: probleemperceptie, verantwoordelijkheid, beschaafdheid, sociaal netwerk en de kritische burger. Voor collectieve actie zijn de volgende aspecten meegenomen in

dit onderzoek: onderdeel van een groep, intentie om groepsbelang te behartigen, samenwerking, protest en verbondenheid.

Uit de resultaten van dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat aspecten van actief burgerschap en collectieve actie een rol spelen bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten. Deze aspecten op het individuele niveau zijn: probleemperceptie, verantwoordelijkheid, beschaafdheid en de kritische burger. Op het groepsniveau bestaan de aspecten van collectieve actie uit de intentie om het groepsbelang te behartigen, samen te werken en zich onderdeel te voelen van een groep. Het aspect sociaal netwerk is voor beide niveaus belangrijk.

De conclusie van dit onderzoek is dat er een relatie bestaat tussen actief burgerschap en collectieve actie bij de participatie van burgers in een duurzaam energieproject. Beide concepten sluiten elkaar niet uit. Bij duurzame energieprojecten is collectieve actie een vorm van actief burgerschap; voor een collectieve actie zijn actieve burgers nodig. Het fundamentele verschil tussen de concepten is dat actief burgerschap gericht is op het oplossen van een maatschappelijk probleem en collectieve actie gericht is op het verbeteren van de omstandigheden van een groep. Bij actief burgerschap staat de individuele maatschappelijke participatie centraal. Dit concept bevat ook individuele actie, vanuit zelf interesse. Bij collectieve actie is er sprake van een individu die handelt in een collectief en in het voordeel van het groepsbelang.

Aanbeveling voor vervolgonderzoek is het doen van kwantitatief onderzoek naar de gevonden aspecten van actief burgerschap en collectieve actie in het huidige onderzoek. Een andere aanbeveling is het doen van vergelijkend onderzoek tussen duurzame energieprojecten met wind- en zonne-energie om tot nieuwe inzichten te komen. Ook kan onderzoek gedaan worden naar collectieve actie bij duurzame energieprojecten waar sprake is van alleen zonne-energie en geen windenergie. Dit omdat het onmogelijk is om als individuele burger een windmolen te financieren.

Voorwoord

Voor u ligt mijn afstudeerscriptie. Voordat u verder gaat met lezen eerst een persoonlijk woord van de sribent. Een scriptie is de laatste proeve van bekwaamheid voordat je als student afstudeert en je begeerde diploma overhandigd krijgt. Er zijn de afgelopen periode veel metaforen voor het schrijven van een scriptie in mijn hoofd gepasseerd. Het zou te ver gaan om deze hier allemaal op te noemen, maar één ding weet ik zeker; na onlangs een pas bevallen moeder gesproken te hebben, durf ik de metafoor van een bevalling niet meer te gebruiken. Een metafoor die ik zelf het mooist vind is een vergelijking met de wielersport, een sport waar ik veel van houd. Raymond van het Groenewoud zong in zijn lied *Aan De Meet* (Van het Groenewoud, 2011).

'k Heb liever 't klimmen dan het dalen
Want dalen geeft je overmoed
En bovendien, het is slechts dalen
Meestal met bekwame spoed

Het proces van het schrijven van een scriptie was voor mij een berg die beklommen werd. Een proces waar ik van geleerd heb voor de rest van mijn leven omdat het mij de mogelijkheid gaf om mijzelf uit te vinden op een andere manier dan ik gewend was.

Een speciaal dankwoord gaat uit naar mijn begeleidster Madeline Winnubst vanwege de inzichten en kritische feedback die ze mij gegeven heeft. Daarnaast bleef ze in mij vertrouwen en deelde ze het enthousiasme voor mijn onderwerp. Van de organisatie ZonOpSchoolNSV2 wil ik graag Jos Reinhoudt bedanken, die heeft meegewerkt aan het vinden van respondenten. Ook wil ik graag alle respondenten bedanken die tijd hebben vrijgemaakt om mee te werken aan dit onderzoek. Rest mij nog enkele mensen in mijn persoonlijke omgeving te bedanken die geholpen hebben bij deze beklimming. Allereerst mijn vriendin Dorieke, die altijd positief bleef en mij hierdoor ontzettend steunde. Ten tweede mijn ouders die mij enorm geholpen hebben tijdens moeilijke periodes en bij wie ik altijd terecht kon. Als laatste bedank ik Jurie Florijn en mijn broer Daniël voor het redigeren van mijn tekst.

Na het afronden van deze scriptie richt ik mijn blik graag op de toekomst, die de hoogtecategorie van deze klim vanzelf zal indexeren. Maar nu hoop ik eerst te genieten van een afdaling.

Veel leesplezier toegewenst!

Utrecht, 2014

Bastiaan Muller

1 Inleiding

“We maken onze eigen stroom en onze woonwijk wordt een energiemaatschappij. We transformeren van consument naar producent.”

- Tegenlicht 2012

1.1 Aanleiding

Aanleiding voor dit onderzoek is een uitzending van het programma Tegenlicht in het najaar van 2012 (Lubbe Bakker, 2012). In deze aflevering stonden burgers centraal die samen actie ondernamen om duurzame energie op te wekken. Deze ontwikkeling wordt al in een rapport uit 2005 van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid genoemd. In het rapport ‘Vertrouwen in de buurt’ wordt geschetst dat de actieve burger uitkomst kan bieden bij het klimaatprobleem (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid [WRR], 2012, p. 147). De actieve burger is volgens voorgaand onderzoek onmisbaar bij het initiëren en het voortzetten van duurzame energieprojecten. De rol van de actieve burger bij duurzame energieprojecten is de rode draad in dit onderzoek. Maatschappelijke veranderingen kunnen van invloed zijn op het gedrag van de participerende burger en andersom (Wyness, 2013).

In de maatschappij vinden verschillende ontwikkelingen plaats die leiden tot veranderingen in de energiesector. Ten eerste leidt de verduurzaming van de maatschappij tot veranderingen binnen de energiesector¹. Wereldwijd wordt de milieuvervuiling door het gebruik van energie uit fossiele brandstoffen steeds meer erkend en stijgt de vraag naar energie. Door deze twee mondiale ontwikkelingen neemt de vraag naar een duurzame manier van energie opwekken toe (International Energy Agency [IEA], 2012, p. 10). Het produceren van energie op een duurzame manier kan op een decentrale manier. Er vindt hierdoor gedeeltelijk een decentralisatie van de energieproductie plaats van traditionele energieproducenten naar consumenten zelf. Er wordt ook wel gesproken over *prosumenten* die zelf energie produceren en consumeren (Vereniging Nederlandse Gemeenten [VNG], 2013, p.6). In de Nederlandse maatschappij zijn er initiatieven ontstaan waarbij burgers met andere burgers of bedrijven investeren in duurzame energie op decentraal niveau (Boon, 2012). Het aantal initiatieven ligt in Nederland op dit moment tussen de 100 en de 300 (Schwencke, 2012). De verwachting is dat dit aantal in de toekomst zal toenemen, omdat de energieprijzen onvoorspelbaar zijn en veel burgers zich zorgen maken over klimaatverandering (VNG, 2013, p. 5).

¹ De verduurzaming van de maatschappij houdt voor de energiemarkt in dat er meer wordt gekozen voor duurzame energiebronnen zoals wind, water en zon en minder voor traditionele fossiele energiebronnen zoals olie en gas. Deze verduurzaming op de energiemarkt wordt ook wel de energietransitie genoemd (Turkenburg, 2012).

Ten tweede zijn veranderingen in de Nederlandse maatschappij van invloed op de energiesector. De hiërarchische en verzuilde maatschappij wordt minder belangrijk en de ‘ouderwetse’ verzorgingsstaat legt steeds meer verantwoordelijkheid bij burgers, waardoor sociale netwerken belangrijker worden (Castells, 2007; Tonkens, 2008). De Nederlandse overheid verlangt steeds meer verantwoordelijkheid van burgers. Bovendien gelooft 84 procent van de Nederlandse burgers dat een dat een oplossing voor maatschappelijke issues van burgers zelf moet komen (Lampert & Wijffels, 2012, p. 9). Burgers verbinden zich in sociale netwerken om (maatschappelijke) problemen op te lossen. Deze sociale netwerken hebben wederom invloed op de keuzes die individuen maken en welk gedrag zij vertonen (Stokman, 2004, p. 23).

Het onderwerp van dit onderzoek is de burger die samen met andere burgers gaat investeren in duurzame energie. In het kader van de zojuist beschreven maatschappelijke veranderingen is het van belang om te onderzoeken wat er speelt bij burgers die samen actief worden door deelname in een duurzaam energieproject om zo een bijdrage te leveren aan de verduurzaming van de maatschappij. Om dit fenomeen te onderzoeken wordt gebruik gemaakt van inzichten uit de literatuur, in het bijzonder de twee theoretische concepten actief burgerschap en collectieve actie (Kearns, 1992; Barnes, 1999).

Dit onderzoek bestaat uit een kwalitatieve studie aangaande deelnemers van een duurzaam energieproject. Het doel van deze studie is het verkrijgen van informatie over de motieven van burgers die deelnemen aan deze duurzame energieprojecten. In deze studie is een steekproef genomen uit twee casussen. Deze twee casussen zijn beide praktijkvoorbeelden van duurzame energieprojecten op de Nederlandse energiemarkt. Bij een casestudie wordt een specifieke casus intensief bekeken en wordt er gebruik gemaakt van een inductieve methode tot het verkrijgen van informatie die in vervolgonderzoek kan bijdragen aan het opstellen van een hypothese (Flyvberg, 2006).

De eerste casus van dit onderzoek is de ‘Windcentrale’. De Windcentrale is een coöperatie die een landelijke crowdfundingactie heeft gelanceerd in 2012. Deze actie was erop gericht om met particulier geld twee windmolens te financieren in Delfzijl. Deelnemers kochten één of meerdere winddelen à €350 en kregen hiervoor een jaarlijkse korting per windeel op hun energierekening. Aan deze actie hebben 5500 mensen deelgenomen en in totaal heeft de verkoop van 20.000 winddelen €7.000.000 euro opgeleverd (Groeigeld, 2013). De tweede casus is het project ZonOpSchoolNSV2 uit Nijmegen. Dit is een lokaal energie initiatief waarbij ouders en omwonenden van basisschool NSV2 door aankoop van certificaten à €50 per stuk samen zonnepanelen op het dak van de school gefinancierd hebben. In totaal hebben 113 deelnemers met elkaar ruim €7000 voor de zonnepanelen betaald.

1.2 Probleemstelling, doelstelling, hoofd- en deelvragen

Probleem- en doelstelling

De probleemstelling van dit onderzoek luidt als volgt: Waarom investeren individuele burgers samen met andere burgers in duurzame energieprojecten? Individuele burgers

samen, met elkaar of met een organisatie, gaan handelen om een bepaald doel aangaande duurzame energie te bereiken. Het probleem is dat het individueel belang van de burger hierbij in conflict kan komen met het collectieve belang. De probleemstelling van dit onderzoek is explorerend van aard.

Het doel van dit onderzoek is het verkrijgen van inzicht in individuele actie en collectieve actie bij het gezamenlijk investeren van burgers in duurzame energie. Dit onderzoek focust zich op de relatie tussen de concepten actief burgerschap en collectieve actie bij deelname van burgers aan duurzame energieprojecten. Het theoretische concept actief burgerschap houdt in dat een burger zich individueel bezighoudt met een maatschappelijk probleem. Collectieve actie houdt in dat een burger samen met anderen in een groep actie onderneemt.

Hoofd- en deelvragen

Vanuit bovenstaande doelstelling van dit onderzoek komen onderstaande vragen voort:

Hoofdvraag:

Wat is de relatie tussen actief burgerschap en collectieve actie bij participatie van burgers in duurzame energieprojecten?

Deelvragen:

1. Wat zijn duurzame energieprojecten en welke rol spelen ontwikkelingen in de energiesector en in de maatschappij bij het ontstaan van dergelijke projecten?
2. Wat is actief burgerschap bij duurzame energieprojecten?
3. Wat is collectieve actie bij duurzame energieprojecten?
4. Hoe krijgen actief burgerschap en collectieve actie vorm bij participatie van burgers in duurzame energieprojecten?

Deelvraag 1, 2 en 3 zullen worden beantwoord aan de hand van een literatuuronderzoek. Deelvraag 4 wordt beantwoord op basis van een kwalitatief onderzoek, waarbij respondenten worden geïnterviewd. De reden dat wordt gekozen voor kwalitatief onderzoek is dat dit de kans geeft om diepte-interviews te houden. Hierdoor kan daadwerkelijk ingegaan worden op wat de burgers bezighoudt als het gaat om het participeren in duurzame energieprojecten en is de onderzoeker niet alleen gebonden aan theoretisch perspectief, maar krijgt hij gedurende het onderzoek steeds nieuwe inzichten. De verantwoording van de methoden wordt verder toegelicht in hoofdstuk 4.

1.3 Relevantie

Maatschappelijke relevantie

Dit onderzoek heeft een meerwaarde voor zowel overheden als voor initiatiefnemers van een duurzaam energieproject. Relevant voor de overheid is het inzicht in de overwegingen

van burgers om te participeren in een duurzaam energieproject. In de troonrede van 2013 sprak onze koning over een verzorgingsstaat die langzaam verandert in een participatiesamenleving (Rijksoverheid, 2013). Wil de overheid deze participatiesamenleving faciliteren, dan zal de overheid inzicht moeten hebben in de factoren die een burger stimuleert om actief te zijn in de samenleving. In dit onderzoek wordt de participatiesamenleving vertaald naar het energiedomein. Dit onderzoek zal een beeld geven van wat burgers beweegt om actief te zijn in door andere burgers geïnitieerde duurzame energieprojecten. De door burgers geïnitieerde duurzame energieprojecten vallen binnen het beleidsterrein van milieu van de overheid. De overheid heeft als streven om meer duurzame energiebronnen te gebruiken (Ministerie I&M, 2013, p. 37). Door bezuinigingen als gevolg van de recente financiële crisis uit 2008 is de publieke dienstverlening de afgelopen jaren echter versoberd. De overheid heeft baat bij burgers die zelf investeren in duurzame energie om zo de duurzame beleidsdoelen te halen.

Daarnaast is dit onderzoek relevant voor burgers en organisaties die een duurzaam energieproject willen initiëren. Burgers en organisaties die afhankelijk zijn van burgers voor het slagen van het energieproject hebben baat bij dit onderzoek, omdat het inzicht geeft in de waarden en motivaties die er leven bij deelnemers aan lokale duurzame energieprojecten. Door inzicht in deze waarden en motivaties is het voor organisatoren van duurzame energieprojecten duidelijk op welke manier mensen actief worden bij hun energieproject. Zonder deze actieve burgers zal het duurzame energieproject niet van de grond komen, omdat de participerende burgers een financiële bijdrage leveren.

Wetenschappelijke relevantie

Wetenschappelijk relevant is dat actief burgerschap en collectieve actie in dit onderzoek kwalitatief worden onderzocht. Naar actief burgerschap is in het verleden veelal beschrijvend onderzoek verricht (Tonkens, 2008; Boutellier, 2011; WRR, 2012; Vrooman, Noije, Jonker & Veldheer, 2012). Ook is er kwantitatief onderzoek naar actief burgerschap gedaan. In deze literatuuronderzoeken stond actief burgerschap in de context van het debat over de verhouding tussen overheid-burger (Oude Vrielink & Verhoeven, 2011). (Internationale) literatuur over actief burgerschap bij lokale initiatieven richt zich op bepaalde afzonderlijke casussen. Bij voorgaande empirische onderzoeken staat veelal de groep centraal en minder de individuen van de groep (Wijdeven, de Graaf & Hendriks, 2013, p. 38). Dit onderzoek richt zich op individuen die deelnemen in een groep. Dit onderzoek combineert actief burgerschap met de verduurzaming van de maatschappij. Naar actief burgerschap gericht op de ecologische omgeving zijn verschillende onderzoeken gedaan (Micheletti & Stolle, 2012; Jagers, 2009). Uit deze onderzoeken rijst de behoefte naar verder empirisch onderzoek om actief burgerschap binnen ecologische context te theoretiseren. Mede vanuit deze aanbevelingen is dit onderzoek gedaan.

In de ecologische context stond collectieve actie in voorgaande literatuur in het teken van het verdelen van natuurlijke grondstoffen en het oplossen van een gezamenlijk probleem (Ostrom, 2010; Karlsson, 2012) Daarnaast stond collectieve actie in het teken van gezamenlijk actievoeren van burgers tegen een duurzaam energieproject in hun eigen

buurt (Wolsink, 2000; Esaiasson, 2014). In de literatuur is weinig bekend over de relatie van actief burgerschap en collectieve actie (Barnes, 1999). Er worden wel theoretische verwachtingen uitgesproken, maar empirisch onderzoek naar beide concepten samen is er weinig (Verhoeven, 2004, p. 55; Tarrow, 2004). In voorgaande literatuur rijst de theoretische vraag op in hoeverre het oplossen van het klimaatprobleem op lokaal niveau sprake is van collectieve actie of individuele actie (Karlsson, 2012).

1.4 Leeswijzer

De bovenstaande deelvragen worden beantwoord aan de hand van een literatuuronderzoek en een empirisch onderzoek. Door middel van een literatuuronderzoek wordt eerst de context geschetst van ontwikkelingen in de maatschappij en in de energiesector. Daarmee wordt een antwoord gegeven op deelvraag 1 (zie hoofdstuk 2). Daarna worden door middel van een literatuuronderzoek de concepten actief burgerschap en collectieve actie uitgewerkt. Vervolgens wordt antwoord gegeven op de deelvragen 2 en 3 (zie hoofdstuk 3). Op basis van een literatuuronderzoek is een topiclijst met vragen opgesteld die de basis vormt voor het empirisch onderzoek, te weten diepte interviews met burgers die deelnemen in een duurzaam energieproject (zie bijlage I). Met behulp van de onderzoeksresultaten wordt in hoofdstuk 5 antwoord gegeven op deelvraag 4. Tot slot wordt de hoofdvraag, op basis van de beantwoording van de deelvragen, in de conclusie (hoofdstuk 6) beantwoord. In hoofdstuk 7 wordt gereflecteerd op dit onderzoek en worden suggesties gegeven voor vervolgonderzoek.

2 Ontwikkelingen rond duurzame energieprojecten

Dit hoofdstuk gaat over de ontwikkelingen in de energiesector. Deze ontwikkelingen hebben invloed op het ontstaan van duurzame energieprojecten. Alvorens in te gaan op duurzame energieprojecten wordt kort een schets gemaakt van de Nederlandse energiemarkt waarbij de markt wordt verdeeld in private sector, overheid & burgermaatschappij. Ten tweede beschrijft dit hoofdstuk enkele ontwikkelingen op de energiemarkt. Ten derde worden duurzame energieprojecten beschreven. Deze ontwikkelingen schetsen het maatschappelijk perspectief waarin dit onderzoek te plaatsen is. Tevens geeft dit hoofdstuk antwoord op de eerste deelvraag: *Wat zijn duurzame energieprojecten en welke rol spelen ontwikkelingen in de energiesector en in de maatschappij bij het ontstaan van dergelijke projecten?*

2.1 Ontwikkelingen in de energiesector

Liberalisering van de energiemarkt in Nederland

Duurzame energieprojecten maken deel uit van de energiemarkt. Verder in dit hoofdstuk zullen duurzame energieprojecten uitgewerkt worden. Om de energiemarkt te begrijpen is het nodig om een globaal overzicht te geven van de historische ontwikkelingen op de energiemarkt.

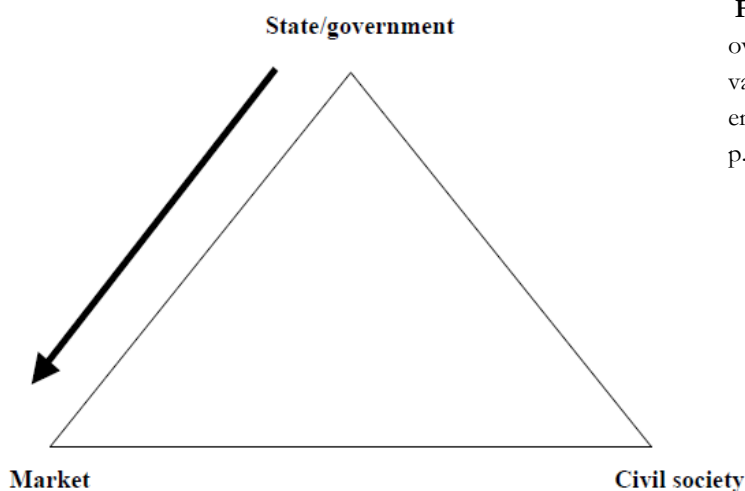
Vanaf 1980 werd de Europese energiemarkt belangrijker dan de nationale energiemarkt in Nederland. Nederlandse energiebedrijven kochten goedkopere energie van de Duitse en Franse markt die opgewekt was uit kernenergie. Om te kunnen blijven concurreren met buitenlandse energiebedrijven op deze steeds groter en daarmee complexer wordende markt fuseerden de lokale gemeentelijke en provinciale energiebedrijven. Fusies tussen de energiebedrijven legden de basis voor grote energieleveranciers met lokale overheden als aandeelhouder (Verbong & Geels, 2007, p. 1029).

In de jaren '90 werd de liberalisering van de energiemarkt in gang gezet onder dwang van Europese regelgeving. De regelgeving was gebaseerd op het neoliberale² gedachtegoed uit de jaren '80. De marktwerking als gevolg van de privatisering zou resulteren in meer concurrentie op de energiemarkt. De toenemende concurrentie zou ertoe leiden dat de prijs van energie bepaald werd door de vraag in de markt en het aanbod van grondstoffen (Huisman & Kiliç, 2013, p. 2683). Op 1 juli 2004 werd de liberalisering van de energiemarkt in Nederland gerealiseerd.

²Het neoliberalisme streeft naar het beperken van de overheidsinterventie in de markt. Neoliberalen in de jaren '80 waren ervan overtuigd dat de marktwerking politieke, sociale en economische problemen uit zichzelf op zou lossen. (Hess, 2011; Dobson, 2011). Onder invloed van de filosofie van de verzorgingsstaat uit de jaren '60 werd de overheid als oplosser gezien van collectieve problemen. De verzorgingsstaat werd echter te duur en werd geacht burgers passief en afhankelijk te maken (Tonkens, 2008, p. 8).

Huidige Nederlandse energiemarkt

De duurzame energieprojecten zijn een nieuwe speler op de huidige Nederlandse energiemarkt. Op deze markt wordt energie aangeboden door producenten aan consumenten. Het zelf produceren van energie door consumenten heeft invloed op de vraag en het aanbod in de energiemarkt. Het spel van vraag en aanbod wordt in Nederland traditioneel gezien gespeeld door een handvol grote private bedrijven (Boon, 2012, p. 14). De Nederlandse groothandelsmarkt van elektriciteit en gas is vandaag de dag onderdeel van de Noordwest Europese markt waarbinnen nauwelijks meer handelsbarrières zijn (ECN, 2012, p. 2). Liberalisering, centralisatie en deregulatie bepalen Europees en nationaal overheidsbeleid aangaande de energiemarkt (Verbong & Geels, 2007, p. 1030).

Figuur 1 – Verschuiving van overheid naar markt als gevolg van liberalisering van de energiemarkt (Dobson, 2011, p. 3)

Bij het doorvoeren van de marktwerking op de energiemarkt staan voornamelijk de overheid en de markt centraal (Dobson, 2011). Dit is zichtbaar in Figuur 1 aan de hand van de zwarte pijl tussen 'state/government' en 'market'. Dobson (2011) beschrijft dat burgers bij de liberalisering van de energiemarkt geen actieve rol speelden. Vandaag de dag zien we een overheid die streeft naar een verhoging van de participatie van burgers in de maatschappij. In de zorgsector is deze trend in de samenleving goed waarneembaar (Tonkens, 2008; Rijksoverheid, 2013). Zoals genoemd in paragraaf 1.3 kan deze trend ook relevant zijn voor de energiesector. De maatschappelijk betrokken burger richt zich op een maatschappelijk probleem. Op de energiemarkt kenmerkt de maatschappelijk betrokken burger zich door zich bezig te houden met duurzame energie, omdat het waarschijnlijke gevolg hiervan is dat een maatschappelijk probleem wordt opgelost. Burgers worden actief op de energiemarkt, door zelf of met anderen te investeren in duurzame energie. Deze ontwikkeling in de energiemarkt is het uitgangspunt van dit onderzoek. Burgers die met elkaar actief worden bevinden zich in de maatschappij, maar hebben zeker ook te maken met de markt en de overheid. Dit onderzoek focust op de maatschappelijk betrokken burger. Op de relatie tussen de overheid en de maatschappelijke betrokken burger inzake duurzame energieprojecten wordt later in dit hoofdstuk ingegaan. In de volgende paragraaf wordt de duurzame ontwikkeling op de energiemarkt weergegeven.

Duurzame ontwikkeling op de energiemarkt

De duurzame energieprojecten in dit onderzoek passen binnen een veel bredere (internationale) duurzame ontwikkeling. De ontwikkeling waarbij traditionele energiebronnen worden ingeruild voor duurzame energiebronnen wordt in dit gedeelte beschreven. In dit onderzoek staat de burger die samen met anderen investeert in duurzame energie centraal. Dit past binnen de ontwikkeling richting een duurzame inrichting van de energiemarkt. In deze paragraaf wordt eerst duurzame energie beschreven, daarna worden de economische en ecologische redenen voor deze verduurzaming vermeld en als laatste worden kort enkele maatschappelijke problemen genoemd die in relatie staan tot deze verduurzaming.

Duurzame energie wordt gedefinieerd als energie die komt van bronnen die continue ververst worden zoals, zonlicht, regen, wind, getijden, biomassa, water of aardwarmte (Turkenburg et al., 2012, p. 767). De groei van duurzame energie begon in de jaren '90 en is in de 21e eeuw explosief toegenomen (REN21, 2013). Zowel de Europese als de Nederlandse overheden hebben deze duurzame ontwikkeling als speerpunt in hun beleid. De Nederlandse overheid heeft zich bij de Europese Unie gecommitteerd aan een te behalen doel in 2020. Dit doel houdt onder meer in dat in 2020 14% van de totaal verbruikte energie in Nederland duurzaam is. Dit doel komt voort uit internationaal vastgelegde afspraken in het Kyoto-protocol (REN21, 2013). De overheid kan deze doelen nationaal realiseren door middel van regelgeving en subsidiemaatregelen die burgers en bedrijven activeren tot het overstappen op duurzame energiebronnen.

De aanleidingen voor de verduurzaming van de energiemarkt zijn economisch en ecologisch van aard. Een eerste aanleiding voor de verduurzaming is de schaarste van traditionele energiebronnen. Onder deze schaarste wordt zowel de fysieke uitputting van de aarde als de politieke en economische omstandigheden die de beschikbaarheid ervan belemmeren gerekend (Planbureau voor de Leefomgeving [PBL], 2011, p. 19). De fysieke uitputting van de aarde houdt in dat de voorraden van grondstoffen die gebruikt worden voor de opwekking van energie, zoals olie, gas en kolen, eindig zijn. Een illustratie van een politieke belemmering is de oliecrises in de jaren '70, waarbij de OPEC-landen naar aanleiding van onrusten in het Midden-Oosten bewust het aanbod van olie verminderden zodat de olieprijs wereldwijd omhoog ging (Mohammadi, 2009, p. 503). Een economie die afhankelijk is van uit het buitenland geïmporteerde grondstoffen die aan schaarste onderhevig zijn, kan op de lange termijn ernstige energieprijsstijgingen tegemoet zien (Lynch, 1999). Het investeren in duurzame energie is nodig om de concurrentiepositie van Nederland in de toekomst te behouden (PBL, 2013, p. 13). Onderzoek toont aan dat de kosten van het negeren van het duurzaamheidsvraagstuk op lange termijn groter zijn dan de kosten van investeringen in duurzame ontwikkelingen (PBL, 2011, p. 28). In Nederland werd na de oliecrisis in 1973 door de overheid veel geld gereserveerd voor onderzoek naar de opwekking van duurzame energie (Van Rooijen & Wees, 2006, p. 60).

Een tweede aanleiding om over te stappen op duurzame energie is de klimaatverandering als gevolg van een stijgende CO₂-uitstoot. De CO₂-uitstoot die

plaatsvindt bij de verbranding van olie, kolen en gas is een eigenschap van traditionele energiebronnen. Binnen de wetenschap is er voor 97 procent consensus over de menselijke impact op het klimaat in de vorm van opwarming van de aarde door de uitstoot van CO₂ (Cook et al., 2013). De opwarming van de aarde tijdens de afgelopen eeuw is wetenschappelijk aangetoond (IPCC, 2007). Dit vergroot de vraag en noodzaak om over te gaan op duurzamere energiebronnen.

De verduurzaming heeft ook te maken met maatschappelijke rigiditeit. Maatschappelijke rigiditeit houdt in dat de verduurzaming wordt bemoeilijkt omdat bestaande praktijken veranderd moeten worden. Deze verandering brengt kosten en weerstand met zich mee. Verandering richting een duurzamer energiemarkt heeft de meeste kans om succesvol te worden doorgevoerd wanneer verschillende actoren en niveaus op de energiemarkt en in de maatschappij samenwerken en elkaar versterken. De verandering wordt alleen succesvol gerealiseerd door bestaande processen, praktijken en structuren in de maatschappij te veranderen (Smit & Pilifosova, 2003, p. 879; Wüstenhagen, Wolsink & Bürer, 2007). Bestaande processen, praktijken en structuren veranderen echter niet van de een op de andere dag. Om een maatschappelijke verandering in gang te brengen op de energiemarkt is een lange termijnvisie en een brede maatschappelijke acceptatie een vereiste bij zowel de overheid, de markt en de burgers (Wüstenhagen et al., 2007). Vernieuwingen ontstaan op lokale schaal in bepaalde niches van de markt en hebben vaak moeite om door te breken, omdat bestaande processen en structuren traag en rigide zijn (Verbong & Geels, 2007, p. 1026). Op de energiemarkt wordt het doorbreken van vernieuwingen bemoeilijkt door de beperkte capaciteit van het energie- en transportsysteem, door wisselend overheidsbeleid en door de sterke routines in economische gedragingen van burgers en bedrijven (PBL, 2011, p. 21). Een illustratie van een aspect dat de doorbraak van duurzame energie bemoeilijkt is de acceptatie van burgers van duurzame energie in hun eigen omgeving; het zogeheten NIMBY (Not In My Back Yard) effect. Het NIMBY-effect op de energiemarkt houdt in dat burgers wel voor een verduurzaming zijn, zolang er geen windmolen in hun eigen achtertuin staat (Wüstenhagen et al., 2007, p. 2685). Een voorbeeld hiervan is het energieproject van de stichting Energie U uit Utrecht. Door aanhoudende weerstand van bewoners en bedrijven uit de omgeving wordt dit project voorlopig niet gerealiseerd. Met dit NIMBY effect hebben lokale duurzame energieprojecten van dit onderzoek ook te maken. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op de burger in de maatschappij.

2.2 Ontwikkelingen bij de burgers in de maatschappij

De liberalisering van de energiemarkt zoals beschreven in paragraaf 2.1 heeft gevolgen gehad voor de burger. De overheid is veel van zijn verantwoordelijkheden sinds die tijd gaan overdragen aan de markt. Door het afstoten van verantwoordelijkheden van de overheid richting de markt is er een groeiend bewustzijn bij burgers dat ze niet afhankelijk kunnen zijn van instituten. De rol van de burger in de maatschappij is veranderd (Tonkens, 2008, p. 9). Deze verandering typeert zich door een meer zelfredzame rol in plaats van de passieve rol van burgers ten tijde van de verzorgingsstaat. Overheden voeren deze

verandering vandaag de dag in door regelgeving omtrent zorg, uitkeringen en energiesubsidies geleidelijk aan te passen. Wanneer de publieke dienstverlening minder wordt, ontstaat bij burgers het besef dat ze gedwongen zijn om zelf zaken te regelen. Volgens onderzoek vindt 84% van de burgers in de Nederlandse maatschappij dat een oplossing voor maatschappelijke problemen ook van burgers zelf moet komen en niet alleen van de overheid (Lampert & Wijffels, 2012, p. 9). Dit past in Figuur 1 op de lijn tussen overheid en burgers. In de praktijk is de actie van burgers in Nederland zichtbaar doordat het aantal coöperatieve samenwerkingsverbanden in de samenleving tussen 2009 en 2011 met 40% is gestegen (Van der Lans, 2012). Coöperatieve samenwerkingsverbanden op de energiemarkt zijn het onderwerp van dit onderzoek. Deze coöperatieve samenwerkingsverbanden bestaan veelal uit burgers die met elkaar actie ondernemen. Het bewustzijn bij burgers over de nadelige gevolgen van de klimaatverandering is toegenomen. Bij burgers is de afgelopen jaren het besef gegroeid dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor het milieu (PBL, 2011, p. 13; Lorenzoni & Pidgeon, 2006, p. 75). Er wordt meer een beroep gedaan op de zelfredzaamheid van burgers en de burgers zijn zich bewust van de nadelige gevolgen van de klimaatverandering. Deze ontwikkelingen bij burgers kunnen bijdragen aan het ontstaan van duurzame energieprojecten, omdat burgers onder invloed hiervan wellicht eerder actie ondernemen. Duurzame energieprojecten worden in de volgende paragraaf omschreven.

2.3 Duurzame energieprojecten

Meer dan 30 jaar geleden schreef Lovins wat het zou betekenen als mensen op lokaal niveau energie op gaan wekken: “Everyone can get into the act, unimpeded by centralized bureaucracies, and can compete for a market share through ingenuity and local adaptation (...) localities will be more ... dominant” (Lovins, 1977, p. 50, 84). Schwencke (2012) geeft een definitie voor duurzame energieprojecten burgerinitiatieven op de energiemarkt: “Burgers die als collectief aan de slag gaan met duurzame energie en zich spontaan organiseren in de vorm van een coöperatie, vereniging of losser samenwerkingsverband” (Schwencke, 2012, p. 11). Deze definitie zal in dit onderzoek worden gebruikt. In de praktijk houdt het ‘aan de slag gaan’ van burgers in dat ze een investering doen. Dit kan een investering zijn in de meest brede zin van het woord; zowel in tijd als in middelen. De opbrengsten van een financiële investering van de leden worden vaak verrekend met hun eigen energieverbruik. Deze samenwerkingsverbanden kunnen door middel van verschillende organisatievormen gestalte krijgen. Voorbeelden hiervan zijn coöperaties, ontwikkelingsfondsen en uitgifte van aandelen aan lokale organisaties en particulieren (Walker, 2008, p. 4402). De mate van betrokkenheid en eigenaarschap van de participanten verschilt per project en per organisatievorm (Walker, Devine-Wright, 2008, p. 498). Participanten die deelnemen aan een duurzaam energieproject ondersteunen het project en nemen actief deel aan het besparen van energie of/ en het opwekken van duurzame energie (Bomberg & McEwen, 2012, p. 436).

De overheid kan een stimulans of een barrière zijn voor lokale initiatieven op de energiemarkt. Deze barrières uiten zich door onzekerheid en inconsistentie in de

regelgeving (Warren & Birnie, 2009). Stimulansen die de overheid kan bieden zijn de mogelijkheden voor burgers om actief bij te dragen aan de collectieve zaak in hun omgeving (Verhoeven, 2004, p. 55).

2.4 Samenvatting

Met betrekking tot deelvraag 1 (*Wat zijn duurzame energieprojecten en welke rol spelen ontwikkelingen in de energiesector en in de maatschappij bij het ontstaan van dergelijke projecten?*) kan vanuit bovenstaande het volgende worden samengevat. De energiesector kenmerkt zich de afgelopen jaren door privatisering, meer marktwerking en minder bemoeienis van de overheid. De energiemarkt is van lokaal veranderd richting een grote internationale markt. Energiebedrijven zijn gecentraliseerd tot grote multinationale bedrijven. Een tweede ontwikkeling op de energiemarkt is de verduurzaming. Deze verduurzaming is ingezet vanwege nadelige ecologische en economische eigenschappen van traditionele grondstoffen, zoals klimaatverandering en schaarste. Een derde ontwikkeling is de noodzaak van burgers om zelfredzaam en verantwoordelijk te zijn voor zichzelf en zijn omgeving. Een burger neemt verantwoordelijkheid voor zichzelf en zijn omgeving op de energiemarkt door middel van het opwekken van duurzame energie. Door de verandering van de verzorgingsstaat richting een participatiesamenleving wordt steeds meer maatschappelijke activiteit van individuele burgers gevraagd. Als laatste is een definitie gegeven van een duurzaam energieproject. Een duurzaam energieproject houdt in dat burgers samen met anderen in een samenwerkingsverband aan de slag gaan met duurzame energie. In dit onderzoek staan duurzame energieprojecten centraal. Hierbij gaat het om de burger in de maatschappij in relatie met de overheid en met de energiesector. Het zijn de markt, de overheid en burgers die samen de context vormen van het onderwerp van dit onderzoek. Onder invloed van de mogelijkheid tot het lokaal opwekken van energie, de toenemende netwerkstructuren in de samenleving en het toenemende verantwoordelijkheidsgevoel van mensen wordt een maatschappelijke probleem lokaal opgelost.

3 Actief Burgerschap en Collectieve Actie in Theoretisch Perspectief

Dit hoofdstuk bevat de uitkomsten van een literatuuronderzoek naar de theoretische concepten van dit onderzoek. Er wordt een overzicht gegeven van de concepten ‘actief burgerschap’ en ‘collectieve actie’ zoals deze in de literatuur zijn beschreven. Door dit overzicht van bestaande literatuur wordt het mogelijk om een antwoord te geven op de tweede en de derde deelvraag: *Wat is actief burgerschap bij duurzame energieprojecten?* en *Wat is collectieve actie bij duurzame energieprojecten?*. Beide deelvragen zijn theoretisch van aard. Deze twee concepten vormen de basis van het analysekader voor de interviewresultaten uit het empirisch onderzoek. Eerst wordt actief burgerschap beschreven en daarna collectieve actie. Aan het eind van dit hoofdstuk wordt het analysekader visueel gepresenteerd.

3.1 Actief burgerschap

In deze paragraaf wordt het concept actief burgerschap behandeld. De paragraaf zal verschillende definities en benaderingen van actief burgerschap behandelen waarna een definitie van actief burgerschap wordt geformuleerd. Vervolgens wordt het concept actief burgerschap geoperationaliseerd. Actief burgerschap is interessant voor dit onderzoek, omdat het concept onder meer betrekking heeft op actieve burgers die bijdragen aan de oplossing van een maatschappelijk probleem (Bakker, Kerstholt & Giebels, 2013, p. 4). In dit onderzoek worden burgers ondervraagd die participeren in een duurzaam energieproject en hiermee een maatschappelijk probleem proberen te verminderen.

Burgerschap - onderdeel zijn van een gemeenschap

Het concept burgerschap ligt in de wetenschappelijke literatuur aan de basis van actief burgerschap (Lister, 1997). In deze paragraaf worden kort kenmerken van het concept burgerschap omschreven. Later in dit hoofdstuk wordt ingegaan op actief burgerschap en wordt een definitie gegeven.

Marshall (1950) geeft een definitie van burgerschap: “Citizenship is a status bestowed on those who are full members of a community. All who possess the status are equal with respect to the rights and duties with which the status is endowed” (p. 28). De leden van de gemeenschap staan centraal in deze definitie. In eerdere studies naar burgerschap werden de leden van de gemeenschap gedefinieerd als individuen (burgers) die een verbinding hebben met de samenleving (Kearns, 1992; Hurenkamp & Tonkens, 2011). Andere onderzoeken vatten burgerschap smaller op door deze te omschrijven als de relatie tussen burger en de staat of tussen burgers onderling (Lister, 1997). Bloemraad, Korteweg en Yurdakul (2008, p. 154) definiëren burgerschap als individueel lidmaatschap van een gemeenschap met daarbij behorende rechten en plichten voor individuele burgers. In dit onderzoek wordt burgerschap, gebaseerd op de definitie van Marshall opgevat als

individuen die onderdeel zijn van een gemeenschap en de daarbij horende rechten en plichten voor deze individuen ten opzichte van de betreffende gemeenschap.

In de literatuur komt naar voren dat burgerschap een vrijwillig en een onvrijwillig aspect heeft. Karlsson (2012) schrijft over het onvrijwillige aspect dat een burger niet kan bestaan zonder te deel te nemen aan de maatschappij, omdat al het individuele handelen van burgers (bijvoorbeeld boodschappen doen, afval produceren) gevolgen heeft voor de maatschappij als geheel. Of een burger dat nu wil of niet. Burgerschap gaat over het burger *zijn* en de rechten die daaruit voortkomen, terwijl actief burgerschap betrekking heeft op het vrijwillig *handelen* van burgers volgens de plichten die voortvloeien uit burgerschap (Wyness, 2013). De focus op de balans tussen individuele rechten en individuele plichten is van belang bij de uitleg van het concept actief burgerschap volgend in dit hoofdstuk. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op actief burgerschap, waarbij de nadruk meer ligt op de plichten van burgers. Actief burgerschap is interessant voor dit onderzoek omdat het concept betrekking heeft op een individuele burger die verantwoordelijkheid neemt voor zijn omgeving. Dit onderzoek focust op burgers die verantwoordelijkheid nemen voor hun ecologische omgeving.

Actief burgerschap - deelnemen en verantwoordelijkheid dragen

Anno 2014 nemen beleidsmakers en politici het begrip participatiesamenleving vaak in de mond. Een participatiesamenleving is een - wellicht utopische - maatschappij die bestaat uit alleen maar actieve burgers. Het begrip actief burgerschap is echter niet nieuw. Bij de oude Grieken was volgens enkelen al sprake van actief burgerschap in de kleine agrarische gemeenschappen. Actief burgerschap bestond hier uit het actief bijdragen aan de democratische besluitvorming (Asheri, 1963, p. 2). Volgens Aristoteles was actief burgerschap een vereiste voor de democratie. In de jaren '60 kwam Arnstein met de theorie dat actief burgerschap leidt tot een herverdeling van de bestuurlijke macht in een democratie. De mogelijkheid om de eigen toekomst te veranderen ligt meer in handen van de burgers zelf doordat ze zelf meedoen in de democratische besluitvorming en de regie over hun leven nemen (Arnstein, 1969). In de jaren '90 en later kreeg actief burgerschap meer aandacht in de wetenschappelijke literatuur en in het publieke debat. In het rapport *Eigentijds burgerschap* wordt gewezen op het belang van de actieve in zijn omgeving participerende burger (WRR, 1992). In de maatschappij ontstaat een debat over wie verantwoordelijk is voor maatschappelijke problemen en wie de plicht heeft om deze op te lossen. Een van deze maatschappelijke problemen is de klimaatcrisis. Ook in dit vakgebied ontstaat discussie over wie verantwoordelijk is voor het probleem. Zoals in vorig hoofdstuk is beschreven werd er in die jaren gepleit voor minder overheidsbemoediging. Binnen het publieke debat werd de individuele burger als oplossing van het klimaatprobleem voorgedragen (WRR, 2012).

Er is in de wetenschappelijke literatuur geen overeenstemming over wat het begrip actief burgerschap precies omvat, omdat het een diffuus begrip is. Om helder te krijgen wat wordt verstaan onder actief burgerschap in dit onderzoek is het nodig om een definitie te geven van actief burgerschap. Bakker et al. (2013, p. 4) definiëren actief burgerschap als

burgers die met elkaar of alleen gaan bijdragen aan het algemeen belang en zo de directe omgeving proberen te verbeteren. De actieve burger wordt door Tonkens (2008) getypeerd als iemand die zelf verantwoordelijk is voor zijn eigen omgeving en deze verantwoordelijkheid ook daadwerkelijk neemt. Tonkens en Kroese (2009) benadrukken de verantwoordelijke burger door actief burgerschap te definiëren als het *deelnemen* aan en de *verantwoordelijkheid nemen* voor de publieke zaak. Steden, Caem & Boutellier (2011, p. 435) typeren actief burgerschap als het geven van de kans aan burgers om problemen in hun directe leefgemeenschap aan te pakken. Voor dit onderzoek zal de definitie van Tonkens en Kroese (2009) worden gebruikt omdat deze onderscheid maakt tussen deelname en verantwoordelijkheid nemen. Beide komen bij het investeren van burgers in duurzame energie aan de orde. Burgers nemen verantwoordelijkheid voor een algemeen belang en nemen deel aan een duurzaam energieproject. Het nemen van de verantwoordelijkheid voor de eigen leefomgeving, naast de publieke zaak, zal in dit onderzoek aan de definitie worden toegevoegd. Dit omdat een burger die investeert in duurzame energie verantwoordelijkheid neemt voor het algemeen belang, maar ook voor zijn eigen leefomgeving.

Uit de definitie van Tonkens en Kroese (2009) wordt niet duidelijk wat met de publieke zaak wordt bedoeld. Voordat wordt ingegaan op de deelname en de verantwoordelijkheid is het nodig een omschrijving te geven van de publieke zaak. Een omschrijving van de publieke zaak wordt gegeven door Hoskins en Mascherini (2009, p. 462). In hun definitie van actief burgerschap definiëren ze de publieke zaak als de maatschappij/samenleving. De samenleving verdelen zij in een sociaal en een politiek aspect. Het politieke aspect wordt in voorgaande onderzoeken gelijk gesteld aan de deelname aan de democratische besluitvorming. Het sociale aspect is de deelname aan het oplossen van een sociaal probleem (Arnstein, 1969; Kearns, 1995). Een breed scala aan maatschappelijke participaties is op deze manier op te vatten als actief burgerschap. De scheiding tussen politiek en sociaal is relevant omdat het verwarring voorkomt over het concept actief burgerschap. Dat iemand een sociaal probleem oplost betekent niet automatisch dat deze deelneemt in de democratische besluitvorming.

Het eerste aspect van de definitie van actief burgerschap - *deelnemen* aan de publieke zaak - omschrijven Hurenkamp en Tonkens (2011) als burgers die onderdeel zijn (of worden) van een bepaalde gemeenschap. De bevordering van deelname aan de publieke zaak stond in een aantal gevallen uit de wetenschappelijke literatuur (Steden, Caem & Boutellier, 2011, p. 435) in het kader van het verminderen van maatschappelijke uitsluiting van burgers met als gevolg het bevorderen van insluiting van bepaalde groepen in de maatschappij.

Het tweede aspect van de definitie is het *nemen van verantwoordelijkheid* voor de publieke zaak. Een context waarbinnen dit aspect van actief burgerschap wordt geplaatst is het terugdringen van de hedonistische burger die puur consumeert en weinig rekening houdt met zijn omgeving (Barry, 2006). De veronderstelling hierbij is dat door participatie in een gemeenschap een burger meer verantwoordelijkheid zal nemen voor zijn omgeving en niet alleen rekening houdt met zichzelf. Kearns (1995) plaatst de verantwoordelijkheid van de burgers tegenover de verantwoordelijkheid van de overheid. Hij beschrijft dat het

benadrukken door overheden van de individuele verantwoordelijkheid van burgers aan overheden tegelijkertijd de ruimte biedt om zelf minder verantwoordelijk te zijn voor maatschappelijke problemen. De nadruk op de individuele verantwoordelijkheid van burgers wordt volgens Tonkens (2008) gezien als de oplossing voor vier grote maatschappelijke vraagstukken: de kloof tussen de overheid en de burger, asociaal en egocentrisch consumentistisch gedrag, sociale uitsluiting en gebrek aan sociale cohesie. Bij de verantwoordelijke burger horen vier houdingen die passen binnen de oplossingen voor deze vier grote maatschappelijke vraagstukken. Deze houdingen van burgers zijn respectievelijk de deliberatieve, fatsoenlijke, zorgzame en de verantwoordelijke (Tonkens, 2008, p. 5).

Steden, Caem en Boutellier (2011) omschrijven het vrijwillige karakter van burgerschap als de vrijwillige betrokkenheid van burgers bij de publieke zaak. Ook Bakker et al. (2103) omschrijven het vrijwillige aspect van burgerschap en wel als vrijwillige participatie in de buurt. Dit vrijwillige aspect is een voorwaarde voor het actief handelen van burgers.

Actief burgerschap wordt vaak aangeduid als iets wat voorkomt binnen een gemeenschap op buurt-, wijk- of stadsniveau (Tonkens, 2008, p. 10). De lokaliteit van actief burgerschap is echter afhankelijk van de temporele en spatiale dimensies waarbinnen de gemeenschap zich bevindt (Van Caem, Van Steden, Boutellier & Van Stokkom, 2013, p. 1). Een voorbeeld van een temporele dimensie is een duurzaam energieproject dat stopt wanneer al het geld bij elkaar gebracht is om het project te initiëren. De lokaliteit van actief burgerschap is zo begrensd door de tijdsdimensie van het duurzame energieproject. Een voorbeeld van een spatiale dimensie is een duurzaam energieproject dat nationaal georganiseerd wordt. De lokaliteit van actief burgerschap is op deze manier gebonden aan de spatiale dimensie van het energieproject.

In de wetenschappelijke literatuur wordt een kritische noot geplaatst bij actief burgerschap. Een risico is een te grote focus op het vergroten van de verantwoordelijkheid van de burger ten aanzien van maatschappelijke problemen. Actief burgerschap kan niet worden afgedwongen bij burgers zoals dat bij verkeersregels wel kan. Wanneer er sprake is van het afdwingen van burgerschap dan is er sprake van passief burgerschap, omdat een burger dan de regels volgt in plaats van vrijwillig verantwoordelijkheid neemt voor zijn omgeving. Actief burgerschap kan daarom ook niet gekocht worden door middel van een kapitaalinjectie. Bij veel maatschappelijke problemen wordt vandaag de dag naar de burger en zijn eigen verantwoordelijkheid gekeken, maar dit hoeft niet de oplossing te zijn voor maatschappelijke problemen (Hurenkamp & Tonkens, 2011, p. 186). Een tweede punt van kritiek is de vraag in hoeverre een passieve overheid een communicerend vat is met de actieve burger. De ideale burger die vanzelf opstaat als de overheid zich passiever opstelt, zou weleens meer een utopie kunnen zijn dan gedacht. Bovendien kan het ook zijn dat de actieve burger een actieve overheid nodig heeft (Hurenkamp, Tonkens & Duyvendak, 2006). Beide punten onderschrijf ik vanwege het feit dat bepaalde maatschappelijke problemen niet door een actieve burger alleen kan worden opgelost. Soms is er dwang nodig van de overheid, of een bepaalde expertise vanuit het bedrijfsleven. Een burger zal in de praktijk altijd te maken hebben met de overheid (regelgeving) en bedrijven (leveranciers,

prijzen). Actief burgerschap kan niet helemaal los worden getrokken van overheid en bedrijfsleven, maar kan wel als op zichzelf staand fenomeen worden onderzocht.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat actief burgerschap in Figuur 1 op de lijn wordt geplaatst tussen de overheid en de burgers. Het gaat om een burger die vrijwillig participeert in de maatschappij en/of de verantwoordelijkheid neemt voor de publieke zaak en zijn eigen leefomgeving. Actief burgerschap staat tegenover passief burgerschap. Dit is het onvrijwillig participeren in de maatschappij, zonder zelf verantwoordelijkheid te nemen (Tonkens & Kroese, 2009).

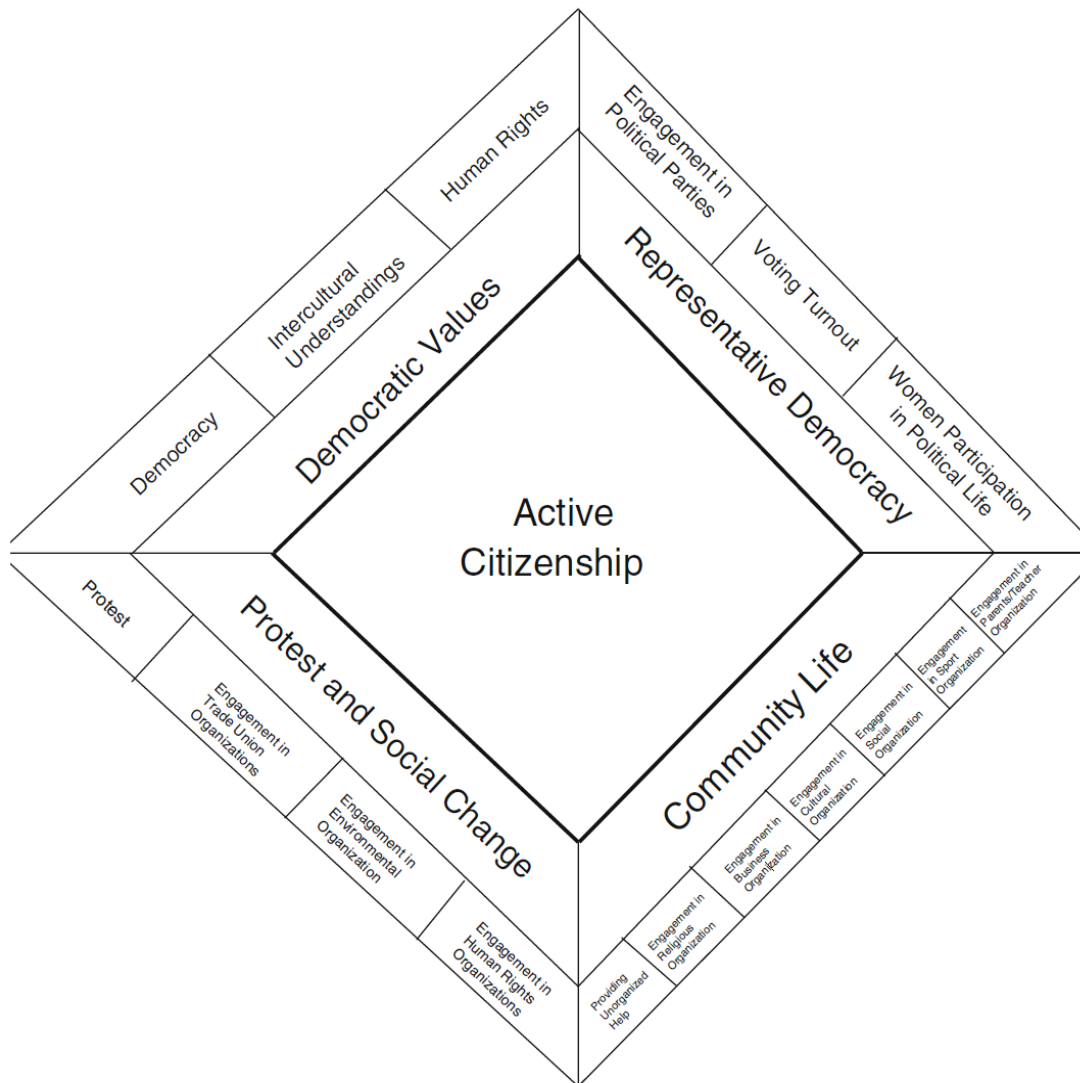
Aspecten van actief burgerschap

Dit onderzoek gaat ervan uit dat bij duurzame energieprojecten diverse aspecten van actief burgerschap een rol spelen. Actief burgerschap is een begrip waar veel acties van burgers op verschillende maatschappelijke terreinen onder vallen. Daarnaast heeft de actieve burger verschillende gedaanten. Van de in deze paragraaf genoemde indicatoren van actief burgerschap wordt verwacht dat ze van invloed zijn bij de participatie van burgers in een duurzaam energieproject.

Tonkens (2008) schetst twee gedaanten van de actieve burger: de verantwoordelijke en de fatsoenlijke burger. Deze gedaanten geven een goede weergave van de kenmerken die een actieve burger kan hebben. De eerste, de verantwoordelijke burger, weet zich verantwoordelijk voor zijn eigen leven en voor zijn sociale omgeving. De verantwoordelijke burger is collectief georiënteerd. Dit betekent dat hij onder andere bijdraagt aan het oplossen van problemen in het sociale netwerk. Voor dit onderzoek betekent de verantwoordelijke burger iemand die verantwoordelijkheid neemt voor het klimaatprobleem (Barry, 2006). De fatsoenlijke burger bevindt zich volgens Tonkens (2008) op het morele vlak. De fatsoenlijke burger gedraagt zich beschaafd. In dit onderzoek wordt het beschaafde gedrag van burgers opgevat als de morele plicht of een ideaal om actie te ondernemen voor de omgeving (Barry, 2006, p. 34). Bakker et al. (2013) stellen aan de hand van een empirisch onderzoek twee kenmerken van actieve burgers vast. Deze kenmerken zijn sociaal netwerk en probleemperceptie. De eerste, sociaal netwerk, staat voor een netwerk waar de actieve burgers toe behoren. Het sociale netwerk is een norm voor het gedrag van individuele burgers. Wanneer binnen het netwerk een bepaald gedrag gewenst is, wordt dat gedrag door het individu overgenomen. Dus wanneer binnen een het netwerk van een individu veel actieve burgers zijn, dan zal een individu eerder actief worden. Burgers die anderen in hun netwerk hebben die deelnemen in een duurzaam energieproject zullen zelf ook eerder deelnemen (Stokman, 2004). Het delen van dezelfde waarden en normen binnen een sociaal netwerk zal leiden tot het subjectieve gevoel bij een groep te horen. Rydin & Holman (2004) beschrijven dat het delen van de normen en waarden met anderen in de omgeving bijdraagt aan de duurzame ontwikkeling. Dan moeten deze normen en waarden wel toegespitst zijn op het verbeteren van het klimaat. In dit onderzoek wordt verwacht dat het delen van de normen en waarden met andere burgers relevant is voor participatie van burgers met anderen in een duurzaam energieproject. De tweede, probleem perceptie, gaat over de individuele ervaring van een (maatschappelijk)

probleem door een burger. Wanneer een burger het risico van een probleem hoog waardeert is hij eerder geneigd te handelen en zo bij te dragen aan de oplossing van het probleem. Een burger kan zo bijdragen aan de verbetering van maatschappelijke omstandigheden. Volgens Jagers (2009) wordt het klimaatprobleem individueel risicovoller ervaren wanneer er een dreiging is voor de mens en/of het milieu (Jagers, 2009, p. 33). In dit onderzoek wordt verwacht dat deze drie kenmerken van actief burgerschap een rol spelen voor de actieve burger op de energiemarkt.

Hoskins en Mascherini (2009) hebben met behulp van empirisch onderzoek het

Figuur 2 - ACCI – model – Overgenomen van: (Hoskins & Mascherini, 2009, p. 469)

ACCI-model (Active Citizenship Composite Indicator) ontwikkeld. In dit model zijn diverse uitingen van actief burgerschap opgenomen (zie Figuur 2). In het ACCI-model wordt actief burgerschap verdeeld in 4 verschillende sub gebieden (*protest and social change, community life, democratic values en representative democracy*) waarbinnen verschillende indicatoren van actief burgerschap passen. Het ACCI-model geeft een helder zicht op wat actief burgerschap in de praktijk behelst. Ik verwacht dat de deelname van burgers in duurzame energieprojecten binnen het ACCI-model valt in de categorieën *protest and social change* en

community life. De categorie *protest and social change* wordt door Hoskins en Mascherini (2009) omschreven als het deelnemen in demonstraties en acties om een maatschappelijke verandering te bewerkstelligen. Maatschappelijke veranderingen op de energiemarkt vereisen echter niet altijd protest, een kritische burger is voldoende. Deze kritische burger wil door de verduurzaming van de energiemarkt ook een maatschappelijke verandering bewerkstelligen (Barry, 2006, p. 27). Mijn verwachting is dat een burger hiervoor niet noodzakelijkerwijs protest hoeft te voeren. Daarom zal de indicator protest worden gedefinieerd als een kritische houding van een burger. De tweede categorie 'community life' slaat terug op de definitie van burgerschap van Marshall (1950) (zie paragraaf 3.1, p. 16). Community life focust op de rechten en plichten van een burger die deel uitmaakt van de maatschappij. Een actieve burger is zich bewust van zijn rechten en plichten in de maatschappij. Op de energiemarkt betekent dit onder meer dat een burger zich bewust is van de gevolgen van zijn handelen (Karlsson, 2012, p. 461). Micheletti en Stolle (2012) verdelen deze bewustwording in een temporele en een spatiale dimensie. De temporele dimensie is het besef dat het heden afhankelijk is van het verleden en invloed heeft op de toekomst. De spatiale dimensie houdt in dat een burger zich bewust is van zijn handelen en dat dit invloed heeft op zijn omgeving. Dit zijn niet enkel economische of politieke issues, maar ze bevinden zich ook op ethisch gebied (Dobson, 2011). De temporele en spatiale dimensies worden in dit onderzoek meegenomen als onderdeel van de rechten en plichten van burgers.

Samenvatting actief burgerschap

Op basis van de in het voorgaande gedeelte beschreven literatuur kan het volgende antwoord op de deelvraag *Wat is actief burgerschap bij duurzame energieprojecten?* (deelvraag 2) worden gegeven: actief burgerschap bij duurzame energieprojecten is het verantwoordelijkheid nemen voor en het deelnemen aan de publieke zaak en/of de eigen omgeving. De publieke zaak wordt in dit onderzoek opgevat als het oplossen van een maatschappelijk probleem. De beschrijving van de actieve burger bij duurzame energieprojecten is dezelfde als die van de actieve burger, maar dan concreet op de energiemarkt. Duurzame energieprojecten kunnen alleen van start gaan wanneer er actieve burgers zijn die hun verantwoordelijkheid nemen voor een maatschappelijk probleem, het klimaatprobleem, en deelnemen aan dit project. Bij actief burgerschap bij duurzame energieprojecten zal de nadruk minder komen te liggen op het deelnemen in de democratische besluitvorming en meer op het oplossen van een maatschappelijk probleem. Dit omdat het zich vooral richt op het verduurzamen van de energieopwekking en minder op het beïnvloeden van het bestaande beleid. Het kan wel dat het beleid wordt aangepast als gevolg van een duurzaam energieproject, maar de verwachting is dat dit niet de primaire insteek is van burgers om deel te nemen aan een duurzaam energieproject.

De volgende aspecten van actief burgerschap vormen het analysekader in dit onderzoek naar duurzame energieprojecten. De verantwoordelijke burger en de beschaafde burger zijn twee gedaanten die mogelijk een rol spelen bij duurzame energieprojecten, omdat de verantwoordelijke burger zich verantwoordelijk voelt voor zijn eigen leven en

voor zijn sociale omgeving. De beschaafde burger gedraagt zich fatsoenlijk en doet voor zichzelf moreel gezien het juiste. De verwachting is dat dit beide individuele gedaanten van invloed zijn op het deelnemen in een duurzaam energieproject. Daarnaast worden de kenmerken sociaal netwerk en de probleemperceptie meegenomen in dit onderzoek naar actief burgerschap bij duurzame energieprojecten. Het sociale netwerk zal in het algemeen bijdragen aan deelname, wanneer veel anderen hetzelfde gedrag vertonen. De probleemperceptie is belangrijk bij individuele deelname aan een energieproject. Hoe erger het probleem van de klimaatverandering individueel wordt ervaren, hoe eerder een burger bereid is om actie te ondernemen. Twee andere aspecten van actief burgerschap die worden meegenomen zijn de kritische of protesterende burger en het bewustzijn van de individuele rechten en plichten van burgers. Van een kritische burger wordt verwacht dat hij zelf nadenkt en wellicht vanuit een bepaald onafhankelijkheidsgevoel deelneemt aan een lokaal energieproject. Deze deelname kan ook een protesterend karakter hebben. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op collectieve actie, het tweede concept van dit onderzoek.

3.2 Collectieve actie

In deze paragraaf wordt het tweede concept van dit onderzoek, collectieve actie, behandeld. Dit concept wordt gebruikt in het onderzoek naar mensen die investeren in duurzame energie. Waar actief burgerschap zich focust op de individuele burger, focust collectieve actie zich op de groep. In deze paragraaf worden verschillende dimensies van het concept collectieve actie beschreven. Na het presenteren van een definitie van collectieve actie wordt beschreven welke indicatoren het concept meten in dit onderzoek. Dit gedeelte geeft antwoord op de derde deelvraag: *Wat is collectieve actie in duurzame energieprojecten?*

Collectieve actie vanuit economisch perspectief en collectief actieprobleem

Wanneer mensen zich gaan organiseren in een groep dan krijgen ze te maken met individuele belangen en groepsbelangen. Deze verschillende belangen zijn voor Olson (1965) reden geweest om aan de hand van verschillende economische aannames 'the Logic of Collective Action' te schrijven. De aanname die hieraan ten grondslag ligt is dat mensen rationeel en vanuit eigen interesse handelen. Dit betekent dat een grote groep in zichzelf geïnteresseerde rationele individuen, die zonder externe dwang of hulpmiddel deelnemen aan een groep, niet automatisch handelen om hun gezamenlijke belang te bereiken (Olson, 1965, p. 2). Wanneer leden van een groep handelen volgens eenzelfde belang of doel, en ze zijn allemaal beter af wanneer dat belang of doel bereikt wordt, dan is het logisch dat leden van een groep handelen om dat doel te bereiken (Olson, 1965, p. 1). Voor het succesvol behalen van groepsdoelen is het een vereiste dat de groepsbelangen overeen komen met de individuele belangen van de deelnemende rationele personen aan die groep. Het is dus niet zo dat de rationele individuen altijd handelen om de groepsdoelen te bereiken, omdat individuele belangen kunnen conflicteren met de groepsbelangen (Olson, 1965). Collectieve actie opgevat volgens Olson heeft betrekking op het consumeren van collectieve goederen

door individuen in een groep. Collectieve goederen zijn ondeelbaar en niet-uitsluitbaar. Ondeelbaar houdt in dat het gebruik van het goed niet ten koste gaat van het gebruik van een andere deelnemer aan de groep. Niet-uitsluitbaar betekent volgens Olson dat het niet mogelijk is om mensen uit te sluiten van de voordelen van het goed. Olson beredeneert dat groepsbelangen zelden overeenkomen met individuele belangen in de maatschappij en dat collectieve actie zelden productief is. Met deze redentatie was binnen de wetenschappelijke literatuur het collectief actieprobleem als concept ontstaan. Binnen de bestuurskunde wordt het klassieke werk van Olson opgevat als legitimering van overheidsingrijpen in de markt, omdat collectieve actieproblemen niet kunnen worden opgelost zonder externe interventie (Ostrom, 2010). Na de theorie van Olson zijn verschillende theorieën verschenen over collectieve actieproblemen. In 1971 benadert Hardin een collectief actieprobleem op basis van een wiskundige speltheorie. Deze speltheorie bestaat uit het *prisoners-dilemma*, wat voortborduurt op de economische logica van Olson. Hardin komt tot de conclusie dat collectieve actie door gebrek aan vertrouwen tussen mensen niet tot de gewenste uitkomsten leidt die van tevoren door de groep beoogd werden (Hardin, 1971, p. 479).

Volgens de economische theorieën van Olson en Hardin resulteert een groepsactie in een collectief actieprobleem. Voor dit onderzoek is het belangrijk om aan te geven dat er een onderscheid is tussen collectieve actie en een collectieve actieprobleem. Een collectieve actieprobleem is het gevolg van individuen die geen rekening houden met het belang van de groep. Een voorbeeld van een globaal collectieve actieprobleem is de klimaatverandering. Het voorkomen of verminderen van de klimaatverandering is in het belang van al de bewoners van de aarde. Echter de maatregelen die genomen moeten worden voor het voorkomen of verminderen van de klimaatverandering zijn vaak tegengesteld aan de individuele belangen van burgers. Zoals gezegd is de klimaatverandering een globaal probleem, maar een collectieve actieprobleem kan ook plaatsvinden op nationaal of lokaal niveau. Collectieve actie kan leiden tot een collectieve actieprobleem, maar in praktijk hoeft dat niet altijd het geval te zijn (Ostrom, 2010). Het investeren in duurzame energie past binnen een breder probleem; namelijk het klimaatprobleem. Energie is een privaat goed, maar het klimaat is een collectief goed (Spann, 1974; Ostrom, 2010). De klimaatcrisis is een collectief actieprobleem, wat vraagt om collectieve actie. In volgende paragraaf wordt ingegaan op het sociologische perspectief van actief burgerschap.

Collectieve actie vanuit sociologisch perspectief

Vanuit de sociologie staat het gedrag van individuen centraal (Tarrow, 1994). Ostrom (2010) schrijft dat individuen die deelnemen aan collectieve actie niet louter rationeel handelen. Om rationeel te kunnen handelen moeten alle opties bekend zijn, maar mensen hebben een beperkt vermogen om alle mogelijke opties op een rationele manier af te wegen. Vanwege deze *bounded rationality* van individuen is de economische redenering niet voldoende om collectieve actie te benaderen. Vanaf 1980 zijn er veel onderzoeken gedaan naar de sociologische gronden van collectieve actie. Er is bij deze studies een breed scala aan sociale factoren gevonden die collectieve actie voorspellen op individueel niveau (Van

Zomeren, Postmes & Spears, 2012, p. 121). Centraal hierbij staat de intentie van individuen om deel te nemen aan een collectieve groepsactie (Wright, 2009, p. 860). De definitie van collectieve actie die in dit onderzoek wordt gebruikt is: "A group member engages in collective action any time she or he acts as a representative of the group and where the action is directed at improving the conditions of the group as a whole" (Wright, Taylor & Moghaddan, 1990, p. 995). In dit onderzoek is vanwege praktische redenen voor deze definitie gekozen, omdat de definitie de groepsactie aangeeft en goed beschrijft dat de actie gericht moet zijn op het verbeteren van de omstandigheden van de groep. Bovengenoemde definitie van collectieve actie is gebaseerd op de theorie van Tajfel (1982) die een scheiding aanbrengt tussen het handelen van individuen vanuit interpersoonlijk perspectief of vanuit intergroepspectief. Het interpersoonlijke perspectief houdt in dat een individu zijn eigen persoon vergelijkt met andere personen. Het intergroepspectief houdt in dat een individu de eigen groep gaat vergelijken met andere groepen. Bij collectieve actie is sprake van het intergroepspectief. De condities van de groep worden verbeterd als gevolg van een groepsactie. Uit de definitie komen vier kenmerken van collectieve actie naar voren. Allereerst moet er sprake zijn van een groep mensen, ten tweede van een gedeeld belang binnen die groep en ten derde een vorm van collectieve actie (Meinzen-Dick, DiGregorio & McCarthy, 2004). Een vierde belangrijk kenmerk is dat collectieve actie vrijwillig plaatsvindt. Uit de definitie blijkt tevens dat de intentie waarmee individuen handelen van belang is. De intentie moet zijn om de condities van de groep te verbeteren. Wat deze intentie van individuen betekent voor het begrip collectieve actie in de praktijk wordt duidelijk aan de hand van het volgende voorbeeld. Wanneer een groep ondernemers bij een energiemaatschappij lobbyt voor een lagere prijs van energie dan is dit collectieve actie. Wanneer de energiemaatschappij met een ondernemer apart een lagere prijs afspreekt en deze ondernemer houdt vervolgens op met lobbyen, dan was de intentie van de ondernemer wellicht niet om de omstandigheden van de hele groep ondernemers te verbeteren. Dit valt strikt genomen volgens de definitie van Wright et al. (1990) niet onder collectieve actie, omdat de intentie er niet was om de omstandigheden van de groep te verbeteren. Het kan ook zijn dat één ondernemer lobbyt bij een energiemaatschappij met de intentie om een lagere energieprijis te bedingen voor zijn hele branche. Dit valt binnen de definitie van collectieve actie omdat de ondernemer lid is van de groep waarvoor hij lobbyt. Het kan ook voorkomen dat individuen die lid zijn van een groep zich inzetten voor de verbetering van de omstandigheden van een andere groep. Een voorbeeld hiervan is het opkomen van blanken voor de rechten van de zwarte bevolkingsgroep. Bij dit gegeven is er echter geen sprake van het verbeteren van de groepsomstandigheden van de groep waar de persoon lid van is, dus is het geen collectieve actie volgens de definitie van Wright et al. (1990).

Collectieve actie wordt in de literatuur ook geïllustreerd aan de hand van de metafoor van mensen die samen in een orkest spelen (McGarty, Bliuc, Thomas & Bongiorno, 2009). Dit omdat alle leden van een orkest individueel bijdragen aan een gezamenlijk belang. Er is bij een orkest sprake van een groep mensen, van een gezamenlijk belang en van een gemeenschappelijke actie, namelijk samen musiceren. Bij deze opvatting speelt de intentie van het individu geen rol, in tegenstelling op de definitie die in dit onderzoek wordt

gehanteerd. Duidelijkheid over collectieve actie wordt verder verschaft door te omschrijven welke alternatieve acties buiten de definitie vallen. Buiten collectieve actie vallen individuele actie en inactiviteit (Wright, 2001, p. 411). Bij individuele actie handelt een persoon enkel vanuit interpersoonlijk perspectief en kan er geen intergroepspectief zijn. De persoon handelt dan alleen om zijn eigen conditie te verbeteren. Bij inactiviteit wordt er niet gehandeld door individuen en als resultaat hiervan worden noch de persoonlijke, noch de groeps-condities verbeterd. Elk individu heeft dankzij deze alternatieve acties de keuze om in plaats van gemeenschappelijke actie met een groep te kiezen voor individuele actie of inactiviteit (Wright, 2001, p. 411).

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat onder collectieve actie in dit onderzoek het volgende wordt verstaan: Er is sprake van een groep mensen met een gezamenlijk belang en een gemeenschappelijke actie voor dit belang. Individuen dragen vanuit een intergroepspectief actief bij aan de groepsomstandigheden waar ze lid van zijn.

Volgens het onderzoek van Meinen-Dick et al. (2004) heeft collectieve actie een spatiale en een temporele dimensie. De spatiale dimensie staat voor de groep waarbinnen collectieve actie plaatsvindt. Collectieve actie kan plaatsvinden op huiselijk niveau, op gemeenschapsniveau, op nationaal niveau en zelfs op globaal niveau. Uit de eerder genoemde definitie van collectieve actie blijkt dat het handelen van een individu binnen een groep centraal staat. De definiëring van de groep bepaalt het niveau waarop collectieve actie plaatsvindt. McGarty et al. (2009) spreken niet van groepen op basis van fysieke eigenschappen, maar spreken van mening-gebaseerde groepen. De groepen worden gevormd op basis van meningen die personen hebben aangaande een bepaald issue. In dit onderzoek wordt de groep opgevat als het duurzame energieproject waar de individuen lid van zijn. De tweede dimensie, de temporele dimensie, van collectieve actie gaat over collectieve actie in de loop van de tijd. Deze dimensie is moeilijk meetbaar en is niet relevant voor dit onderzoek, omdat dit geen longitudinaal onderzoek betreft.

Aspecten van collectieve actie

Dit onderzoek gaat ervan uit dat bij individuen die deelnemen aan duurzame energieprojecten diverse aspecten van collectieve actie een rol spelen. Collectieve actie is een breed begrip met veel interpretaties over wat het is en in welke context het staat. In voorgaande onderzoeken zijn enkele afzonderlijke aspecten van collectieve actie benoemd. Enkele van deze vormen worden in deze paragraaf genoemd en meegenomen in het analysekader van dit onderzoek.

Protest is het eerste aspect van collectieve actie dat wordt meegenomen in dit onderzoek. Collectieve actie wordt in enkele onderzoeken gelijk gesteld met een protest vanuit een gevoel van onbehagen (Muller & Opp, 1986; Van Zomeren, Postmes & Spears, 2008). De basis van dit protest ligt in een subjectieve ervaring van individuen. De subjectieve ervaring bestaat uit een gevoel van relatieve ongelijkheid tussen de eigen groep en een andere groep. De individuen binnen een groep handelen om de ongelijkheid tussen hun eigen groep en de andere groep te verminderen (Wright, 2001, p. 411). Collectieve actie is op deze manier een reactie op een subjectief gevoel van onbehagen van mensen en

een uiting van de behoefte om daadwerkelijk iets te doen (Klandermans, 1984; Muller & Opp, 1986). Stürmer en Simon (2004) stellen collectieve actie gelijk aan het participeren in een sociale beweging of een groepsprotest met een rebellerend karakter. Dit protest kan normatief (volgens de geldende regels en procedures) of non-normatief (tegen de regels in) zijn (Louis, 2009, p. 736). Bron van het protest kan een crisissituatie zijn die door het individu op een subjectieve manier ervaren wordt (Adger, 2003, p. 393; Van Zomeren et al., 2012, p. 120). Een subjectieve ervaring die kan leiden tot collectieve actie volgens Van Zomeren, Postmes en Spears (2008) is een gevoel van onrechtvaardigheid over een bepaalde situatie. Uitingen van collectieve actie als gevolg van protest kunnen variëren van het tekenen van een petitie tot een groepsacties zoals demonstraties en stakingen op grote schaal (Mazzoni & Cigognani, 2012). Het protesterende karakter wat bij collectieve actie een rol kan spelen wordt meegenomen in dit onderzoek.

De protest-benadering van collectieve actie is smaller dan andere interpretaties van collectieve actie, zoals de definitie eerder deze paragraaf. Drury en Reicher (2005) trekken collectieve actie breder en zien het als groepsgedrag. Het groepsgedrag is erop gericht om de omstandigheden van een groep te verbeteren. Dit komt overeen met de eerder in dit hoofdstuk gegeven definitie. De intentie van een individu om de omstandigheden van een groep te verbeteren is een aspect van collectieve actie dat wordt meegenomen in dit onderzoek. Eerder in dit hoofdstuk is uitgelegd wat er precies bedoeld wordt om de omstandigheden van de eigen groep te verbeteren. Volgens Tarrow (1994) heeft een individu de intentie om de omstandigheden van de groep te verbeteren wanneer individuen binnen de groep een gemeenschappelijk doel ervaren en/of wanneer individuen solidair zijn met elkaar. Een gemeenschappelijk doel kan zich uiten in de vorm van een bepaald voordeel voor een individu. Solidariteit houdt in dat mensen bereid zijn bepaalde individuele voordelen in te leveren voor het welzijn van andere leden van de groep (Tarrow, 1994).

Nor Hafizah, Salfarina, Intan Hashimah en Juliana (2010) gebruiken in een casestudie naar collectieve actie twee indicatoren. Dit zijn samenwerking en verbondenheid met de groep. De eerste indicator, samenwerking, wordt omschreven als de mate waarin de uitkomst van de collectieve actie bereikt wordt door intensieve samenwerking tussen groepsleden. Wanneer iedereen evenveel zeggenschap heeft over de manier van het bereiken van het gemeenschappelijk belang is sprake van optimale samenwerking. Wanneer er binnen de groep een leider is, dan is er sprake van mindere mate van samenwerking. Het tweede aspect, de verbondenheid met de groep, heeft betrekking op hoe leden van de groep onderling verbonden zijn. Wanneer leden veel contact met elkaar hebben dan is er sprake van een hoge verbondenheid en wanneer leden weinig contact hebben onderling dan is de verbondenheid laag (Nor Hafizah et al., 2010, p. 965).

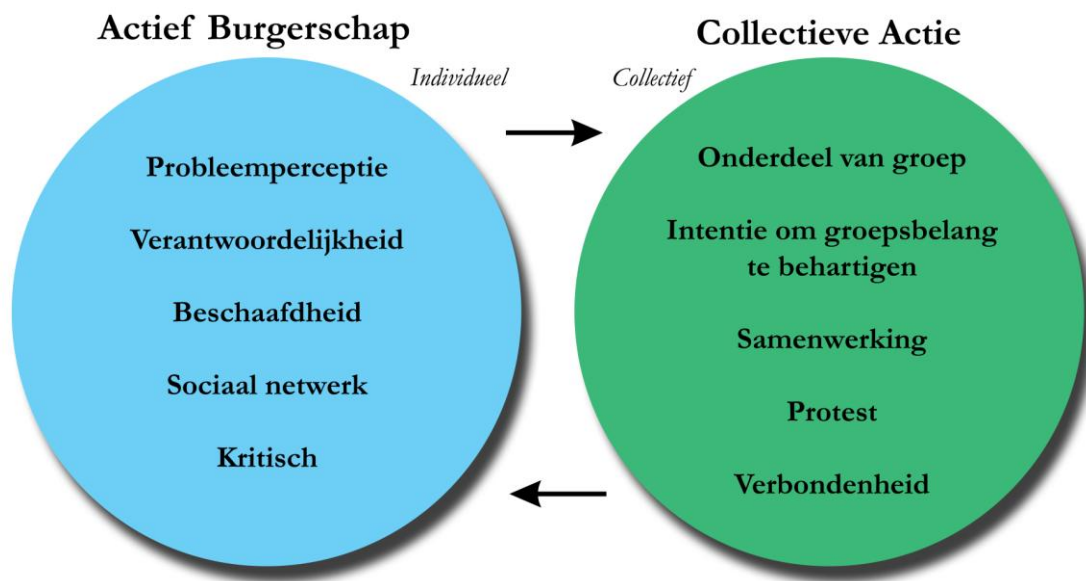
Samenvatting collectieve actie

Het bovenstaande gedeelte beschrijft een literatuur onderzoek naar het concept collectieve actie om antwoord te geven op deelvraag 3: *Wat is collectieve actie bij duurzame energieprojecten?* Collectieve actie wordt hier gedefinieerd als het handelen van een individu dat deel

uitmaakt van een groep met als doel de omstandigheden voor de hele groep te verbeteren. Bij de beschrijving van collectieve actie bij duurzame energieprojecten is sprake van bovenstaande. Mensen nemen als individu deel aan de groep om de omstandigheden van de hele groep, en daarmee ook van zichzelf, te verbeteren. De groep binnen de definitie wordt in dit onderzoek opgevat als een duurzaam energieproject. De intentie van het individu om de groepsomstandigheden te verbeteren is van belang bij collectieve actie. Verder is in bovenstaande paragraaf het verschil tussen een collectief actieprobleem en het concept collectieve actie belicht. Het klimaatprobleem is een collectief actieprobleem en kan worden opgelost door collectieve actie (Ostrom, 2010). Samenvattend kunnen de volgende indicatoren worden opgesteld van collectieve actie die worden meegenomen in dit onderzoek. Dit zijn protest, intentie om het groepsbelang te behartigen, solidariteit, samenwerking, onderdeel voelen van een groep en verbondenheid binnen de groep. Protest is toegevoegd, omdat bij deelnemers aan duurzame energieprojecten een bepaalde gevoel van onbehagen bij het deelnemen in een sociale beweging een rol kan spelen. De intentie om het groepsbelang te behartigen is belangrijk voor collectieve actie. Verwacht wordt dat solidariteit een rol speelt bij duurzame energieprojecten, omdat zonder een bijdrage aan het groepsdoel van de individuele deelnemers het doel niet gerealiseerd wordt. Van de indicatoren samenwerking en verbondenheid binnen de groep wordt verwacht dat dit een rol kan spelen bij de realisatie van duurzame energieprojecten, omdat zonder samenwerking het project niet tot stand komt. De indicator 'onderdeel voelen van een groep' wordt meegenomen in dit onderzoek, omdat dit essentieel is voor collectieve actie. In de volgende paragraaf wordt het analytisch kader van dit onderzoek gepresenteerd waarin deze indicatoren van collectieve actie worden opgenomen.

3.3 Analytisch kader

Deze paragraaf geeft het analysekader weer van de concepten actief burgerschap en collectieve actie op zoals ze worden gebruikt in dit onderzoek. In Figuur 3 is een visuele presentatie te zien van het analysekader van dit onderzoek. Op basis van de literatuur studie plaatst dit onderzoek beide concepten naast elkaar. Uit het literatuur onderzoek blijkt dat actief burgerschap zich grotendeels afspeelt op het individuele niveau van de burger. Actief burgerschap betekent in dit onderzoek het deelnemen aan en de verantwoordelijkheid nemen voor de publieke zaak en de eigen omgeving. Collectieve actie speelt zich meer af op het niveau van de groep waarin de burger participeert. Collectieve actie wordt in dit onderzoek gedefinieerd als het handelen van een burger uit naam van de groep en de actie moet erop gericht zijn om de omstandigheden van de groep te verbeteren. Aan de hand van empirisch onderzoek zal worden bekeken wat de relatie tussen beide concepten is bij de deelname van burgers aan een duurzaam energieproject. Steunend op het literatuuronderzoek wordt verwacht dat enkele aspecten van actief burgerschap overeenkomsten zullen vertonen met aspecten van collectieve actie. De mogelijke relatie tussen de concepten wordt weergegeven tussen de pijlen in Figuur 3.

Figuur 3 – Analytisch kader van dit onderzoek, gebaseerd op actief burgerschap en collectieve actie

4 Methoden

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe dit onderzoek is uitgevoerd en welke methoden er zijn gebruikt. Dit onderzoek is uitgevoerd met de interpretatieve wetenschappelijke benadering. De keuze voor deze benadering wordt in dit hoofdstuk onderbouwd. Binnen deze benadering is gekozen voor een literatuurstudie en interviews bij twee verschillende casussen. De casusbeschrijvingen en de methode van onderzoek worden besproken.

4.1 Wetenschappelijke positionering

Interpretatieve benadering

Een onderzoeker moet keuzes maken aangaande de methode die hij of zij gaat gebruiken voor zijn of haar onderzoek. Er zijn verschillende benaderingen van onderzoek die worden beïnvloed door ideologie, visie op de mensheid en epistemologische overtuigingen (Smaling, 1994, p. 233). De interpretatieve (constructivistische) wetenschappelijke benadering staat tegenover de positivistische benadering. De positivistische benadering gaat uit van een meetbare omgeving en ligt veelal ten grondslag aan kwantitatief onderzoek (Silverman, 2010, p. 111). De idee van de meetbare omgeving die aan de basis ligt van kwantitatief onderzoek is terug te vinden bij veel natuurwetenschappelijk onderzoek binnen de exacte wetenschappen (Boeije, 2005). Dit kwantitatieve onderzoek is erg gestandaardiseerd en gericht op het vinden van algemene patronen die gebruikt kunnen worden als generalisatie van andere werkelijkheden. De sociale wetenschappen zijn echter niet exact, omdat deze te maken hebben met onvoorspelbaar gedrag van afzonderlijke individuen. Vanwege deze onvoorspelbaarheid is er veel kritiek op het toepassen van kwantitatief onderzoek binnen de sociale wetenschappen (Flyvberg, 2001, p. 3). De onvoorspelbaarheid van menselijk gedrag komt voort uit de vrije wil die individuen hebben en een voor elk individu verschillende betekenisgeving aan de omgeving (Silverman, 2010). De kwalitatieve methode, die zijn oorsprong vindt in de interpretatieve benadering, richt zich meer op de betekenisgeving van mensen aan hun eigen sociale omgeving en waarom ze zich op een bepaalde manier gedragen (Weick, Sutcliffe & Obstfeld, 2005). Uitgangspunt van de interpretatieve benadering is dat er niet zoiets bestaat als een sociale werkelijkheid. Mensen geven individueel betekenis aan verschillende verschijnselen in hun omgeving. Menselijk gedrag is gebaseerd op deze betekenisgeving en mensen wisselen deze uit tijdens alledaagse interacties (Boeije, 2005, p. 20). Dit onderzoek gebruikt de interpretatieve benadering, omdat het onderzoek zich richt op de individuele en collectieve beweegredenen van burgers om zich aan te sluiten bij een collectief energie initiatief. Er wordt vanuit gegaan dat burgers verschillende interpretaties hebben wat betreft duurzame energie en dat ze verschillende interpretaties hebben wat betreft de betekenis van het deelnemen aan een gemeenschappelijke actie. De positivistische benadering is niet beter dan de interpretatieve benadering. Beide uitgangspunten van wetenschappelijk onderzoek kunnen naast elkaar toegepast worden en elkaar aanvullen.

De hoofdvraag van dit onderzoek is gebaseerd op de ‘waarom’-vraag en niet op de ‘hoeveel’-vraag. Onderzocht worden de beweegredenen van burgers om deel te nemen aan een duurzaam energieproject. Deze beweegredenen zijn gebaseerd op de eigen betekenisgeving van mensen aan de werkelijkheid om hen heen. Er is geen sprake van een meetbare werkelijkheid met vaste waarheden. In dit onderzoek wordt gezocht naar inzichten rondom een bepaald sociaal fenomeen. Kwalitatief onderzoek draagt bij aan de kennis over een fenomeen, zonder daarbij vooraf een positie in te nemen (Silverman, 2010, p. 19). Wanneer een verschijnsel nog niet helemaal afgebakend is van de context en er weinig over het onderzoeksobject bekend is heeft het onderzoek een explorerend karakter (Swanborn, 2004, p. 8). Het fenomeen duurzame energieprojecten is relatief nieuw en heeft geen eenduidige definitie. Dit onderzoek heeft een explorerend karakter en poogt hiermee bij te dragen aan de kennis van het fenomeen.

Bij het opzetten van een steekproef wordt gebruik gemaakt van een voorbeeld dat een bredere populatie vertegenwoordigd (Silverman, 2010, p. 144). Bij de steekproef in dit onderzoek is sprake van selectie op basis van bepaalde kenmerken van de respondenten. Dit verlaagt de representativiteit en de generaliseerbaarheid (Silverman, 2010, p. 37). Vanwege het explorerende karakter van kwalitatief onderzoek is het echter niet van groot belang om een strenge selectie procedure te handhaven (Boeije, 2005, p. 52).

4.2 Literatuuronderzoek

Dit onderzoek zal door antwoord op de deelvragen de volgende hoofdvraag beantwoorden:

Wat is de relatie tussen actief burgerschap en collectieve actie bij participatie van burgers in duurzame energieprojecten?

De eerste drie deelvragen hebben een beschrijvend karakter:

1. Wat zijn duurzame energieprojecten en welke rol spelen ontwikkelingen in de energiesector en in de maatschappij bij het ontstaan van dergelijke projecten?
2. Wat is actief burgerschap bij duurzame energieprojecten?
3. Wat is collectieve actie bij duurzame energieprojecten?

De vierde deelvraag is explorerend van aard:

4. Hoe krijgen actief burgerschap en collectieve actie vorm bij participatie van burgers in duurzame energieprojecten?

Voor het beschrijven van hoofdstuk 2 zijn enkele rapporten geraadpleegd. Dit beperkt zich tot rapporten en verslagen die de (duurzame) energiemarkt, de huidige samenleving en het overheidsbeleid beschrijven. Rapporten die de energiemarkt - wereldwijd en in Nederland - beschrijven en ontwikkelingen in de samenleving beschrijven zijn Lampert & Wijffels (2012), IPCC (2007), REN21 (2013), ECN (2012) en Turkenburg et al. (2012). Ook rapporten afkomstig van Nederlandse overheidsinstanties geraadpleegd; zoals de

WRR (2012) en PBL (2011). Deze rapporten zijn verkregen door binnen overheidsinstanties te zoeken naar actief burgerschap en duurzaam energiebeleid. Internationale toonaangevende instanties zoals het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), Energy research Centre of the Netherlands (ECN) en het Renewable Energy Policy Network for the 21st Century (REN21) brengen jaarlijkse rapporten uit die openbaar worden gepubliceerd. Het rapport van Lampert & Wijffels (2012) van Motivaction werd aangereikt van mijn stagebegeleider.

Een literatuurstudie is noodzakelijk voor een verkenning van het onderzoeksgebied en het afbakenen van de concepten. Een onderzoek wordt door het gebruik van relevante literatuur in een bepaalde wetenschappelijke discussie geplaatst. Naar lokale duurzame energieprojecten is onderzoek gedaan in het verleden. Om de geschiedenis van de Nederlandse energiemarkt te beschrijven is onder meer het artikel van Verbong en Geels (2006) gebruikt. Dit artikel werd gevonden door in Google Scholar te zoeken op *dutch energy market*. Voor het zoeken naar literatuur en concepten rondom mensen die met elkaar investeren in duurzame energie is gezocht op Google Scholar met behulp van de term *local renewable energy*. Het artikel van Walker en Devine Wright (2008) werd op deze manier gevonden en dit sprak over de term *community energy*. Met behulp van de verwijzingen in dit artikel ben ik bij enkele andere artikelen uitgekomen over duurzame energieprojecten. Door mijn scriptiebegeleider werd ik gewezen op het concept *actief burgerschap* en de Nederlandse auteurs Tonkens, Boutellier en Verhoeven die veel gepubliceerd hebben over dit concept. Door te zoeken op *burgerschap* in Google Scholar zijn de artikelen van Marshall (1950) en Bloemraad et al. (2008) gevonden. Enkele verwijzingen binnen deze artikelen heb ik als basis gebruikt voor mijn theoretisch stuk over actief burgerschap. Door binnen Google Scholar te zoeken op *collective action* is het boek van Tarrow (1994) gevonden. Dit boek heb ik geleend bij de bibliotheek van de Universiteit Utrecht. Het artikel van Olson (1966) is ook op deze manier gevonden. Door te zoeken in Google Scholar op *indicators active citizenship* en *measuring collective action* zijn de artikelen van Hoskins en Mascherini (2009) en Nor Hafizah et al. (2010) gevonden. Met behulp van de zoekactie *sustainable collective action* is in Google Scholar het artikel van Meizen-Dick et al. (2004) gevonden. Aan de hand van de verwijzingen in dit artikel ben ik bij enkele andere artikelen uitgekomen over collectieve actie. Ik heb geprobeerd om veel artikelen over de concepten te zoeken en deze ook gebruikt, om een zo volledig mogelijk beeld weer te geven van de concepten. Dit om de resultaten van mijn onderzoek in het 'frame' van mijn concepten zo goed mogelijk te kunnen interpreteren.

4.3 Dataverzameling en -analyse

Wat betreft het afnemen van interviews heeft een onderzoeker de keuze tussen ongestructureerde, semigestructureerde en gestructureerde interviews (Boeije, 2005, p. 58). In dit onderzoek is gekozen voor semigestructureerde interviews aan de hand van een topiclijst. Dit omdat gestructureerde interviews te weinig speelruimte overlaten voor de respondenten tijdens het interview. Gestructureerde interviews houdt in dat een onderzoeker een volledig van tevoren vastgestelde vragenlijst afgaat. Gevolg van deze

manier van interviewen is dat de resultaten makkelijker te vergelijken zijn. Bij een ongestructureerd interview begint de interviewer met één vraag en loopt het gesprek vervolgens zonder vooraf ingestelde richtlijnen. Hoe meer richtlijnen er van te voren opgesteld wordt, hoe meer de interviewer de richting van het gesprek bepaalt. Semigestructureerd interviewen houdt in dat de onderzoeker van tevoren topics opstelt waarover hij vragen wil stellen. Dit laat meer ruimte over aan de respondent om zijn eigen verhaal te vertellen. De interviewer kan dankzij het minder vastomlijnde karakter van het gesprek goed ingaan op verhalen van de respondenten (Boeije, 2005). In dit onderzoek wil ik graag ruimte overlaten voor de respondenten om eigen verhalen te vertellen. Dit zal de kwaliteit van de resultaten verhogen.

Vijftien mensen zijn geïnterviewd in een periode van drie weken. De respondenten heb ik zelf de locatie van het interview laten bepalen. Twee personen zijn op het werk geïnterviewd, één persoon in een horecagelegenheid, één persoon op de school van het project en de overige respondenten thuis. Er was tussen de respondenten een verschil in geslacht, leeftijd (30 - 60) en opleiding. Er zijn interviews afgenomen met zeven mannelijke respondenten en acht vrouwelijke respondenten. Opvallend was dat dertien van de vijftien respondenten hoogopgeleid waren, waarvan zeven op universitair niveau. Alle respondenten waren in het bezit van de Nederlandse nationaliteit. Met de respondenten is van tevoren afgesproken dat hun persoonsgegevens anoniem blijven in de resultaten van dit onderzoek. Verder stemde alle respondenten in met een geluidsopname van het gesprek. De lengte van de interviews varieerde van 18 tot 52 minuten. De reden hiervoor was dat enkele respondenten breedspakig waren en andere hun ervaringen kort en bondig konden formuleren. De lengte heeft in dit onderzoek geen verband met de kwaliteit van de interviews. De interviews zijn opgenomen met een mobiele telefoon (iPhone) en zijn naderhand verbatim getranscribeerd. Om kwalitatieve data te analyseren is het nodig om deze te coderen in categorieën (Silverman, 2010). De antwoorden die de respondenten gaven zijn gecodeerd en gebruikt voor het beantwoorden van de vierde deelvraag. Met behulp van het softwareprogramma NVivo zijn de getranscribeerde interviews gecodeerd. Bij het coderen van een tekst worden gedeelten gelabeld om zo de betekenis te identificeren (Silverman, 2010, p. 259). De manier van coderen die gebruik is bij de analyse was het open coderen, wat inhoudt dat alle tekst zorgvuldig is gelezen en in codes ingedeeld (Boeije, 2005, p. 85). De codering bestond uit labels die hoorden bij de thema's uit de vooraf opgestelde topiclijst op basis van het theoretisch kader. In bijlage I staat de topiclijst die gebruikt is voor alle interviews. Naast de codes op basis van de topiclijst zijn tijdens het coderingsproces nieuwe codes toegevoegd op basis van de inhoud van de interviews. Na het open coderen is overgegaan tot het axiaal coderen. Hierbij zijn de codes uit de open codering geordend naar betekenis van de begrippen. Axiaal coderen draagt bij aan de validatie van de gegeven codes. Door dit axiaal coderen wordt duidelijk welke elementen belangrijk zijn voor het onderzoek en welke elementen minder belangrijk zijn en wordt de data gereduceerd. (Boeije, 2005, p. 98). Tijdens het selectief coderen, de laatste stap, zijn de verbanden tussen de codes gelegd (Boeije, 2005, p. 105). Met behulp van het open coderen, het axiaal en het selectief coderen zijn de resultaten in hoofdstuk 5 gepresenteerd om vervolgens antwoord te geven op deelvraag 4. In hoofdstuk 5 worden de

theoretische inzichten uit het literatuuronderzoek verbonden met de thema's uit het empirisch onderzoek. De thema's worden geïllustreerd door middel van citaten uit de interviews.

Selectie respondenten

De manier waarop data verzameld worden is bij kwalitatief onderzoek belangrijk, omdat dit aangeeft waar en hoe de vraagstelling wordt onderzocht. De plaats en manier van dataverzameling is belangrijk voor de representativiteit van het onderzoek (Boeije, 2005, p. 49). Voor het zoeken naar respondenten die deelnemen aan lokale energie-initiatieven heb ik aan de hand van de thesis van Boon (2012) enkele organisaties benaderd. Het aantal organisaties dat wilde meewerken aan het onderzoek bleek echter tegen te vallen. Als organisaties al meewerkten dan werden er geen contactgegevens van deelnemers verstrekt, maar een oproep op een website waar vervolgens niemand reageerde. Een project dat wel graag mee wilde werken was ZonOpSchoolNSV2 uit Nijmegen. De organisatie was bereid mij contactgegevens van enkele leden te verstrekken zodat ik zelf contact kon op nemen met de respondenten. Bij mijn andere casus, de Windcentrale, heb ik zelf respondenten gezocht via sociale media en via mijn eigen netwerk. Bij dit onderzoek is sprake van een zogenaamde *purposive sampling* (Boeije, 2005, p. 50). Het is een doelgerichte steekproef uit twee verschillende casussen (Silverman, 2010, p. 223). Deze twee casussen worden niet vergeleken in dit onderzoek. Beide zijn bedoeld om inzicht te krijgen in de beweegredenen van burgers binnen het opgestelde theoretisch frame dat volgde uit het literatuuronderzoek. Een enkele casus geeft geen betrouwbare informatie voor het brede verschijnsel, maar kan bijdragen aan de theorievorming over een bepaald fenomeen. De casus geeft inzicht in een bepaald verschijnsel dat niet los van de natuurlijke context waarin het voorkomt te bestuderen is (Boeije, 2005, p. 21). Beide casussen worden onderzocht in hun eigen natuurlijke omgeving. De twee casussen hebben als doel om de generaliseerbaarheid van het onderzoek te vergroten. Twee casestudies worden meer generaliseerbaar wanneer in beide casussen dezelfde patronen in de resultaten gevonden worden. De vraag is echter of generaliseerbaarheid altijd gewenst is. Het doel van wetenschappelijk onderzoek is niet het uitbannen van ambiguïteit (Flyvberg, 2006, p. 237).

De organisatoren van de Windcentrale wilden zelf geen informatie over deelnemers verstrekken of een oproep doen aan hun deelnemers. Via bekenden en sociale media (Twitter) zijn respondenten geworven die het onderwerp vormden van dit onderzoek. In totaal zijn tien mensen geïnterviewd. Negen interviews bleken bruikbaar voor mijn onderzoek. Eén respondent was als adviseur betrokken geweest bij het oprichten van de windcentrale en bleek niet representatief genoeg. Deze respondent is daarom niet meegenomen in de resultaten van dit onderzoek. De organisatie ZonOpSchoolNSV2 heeft ook geen informatie van deelnemers aan mij verstrekt, maar heeft zelf een oproep gedaan onder haar deelnemers om mee te doen aan het onderzoek. Op deze oproep hebben uiteindelijk zes mensen gereageerd en bij hen is een interview afgenomen.

4.4 Betrouwbaarheid en validiteit

Wetenschappelijk onderzoek moet de volgende kenmerken bevatten: betrouwbaar, toepasselijk, consistent en neutraal (Morse, Barrett, Mayan, Olson & Spiers, 2002, p. 15). Criteria om tijdens het uitvoeren van onderzoek aan deze kenmerken te voldoen zijn interne validiteit, externe validiteit en betrouwbaarheid.

Validiteit is de 'waarheid' van het onderzoek. Voor validiteit bij kwalitatief onderzoek bestaat geen gouden regel. (Silverman, 2010, p. 275). Interne validiteit is dat een onderzoeker meet wat hij wil meten (Morse et al., 2002). Wanneer de conclusies van verschillende casussen dezelfde kant op wijzen dan vergroot dit de validiteit (Smaling, 1994). In deze studie zijn twee casussen onderzocht, maar deze zijn niet met elkaar vergeleken. Het onderzoeken van twee verschillende casussen draagt bij aan zowel de interne als de externe validiteit van dit onderzoek (Boeije, 2005). De externe validiteit is de mate waarin het onderzoek generaliseerbaar is. Generaliseerbaarheid houdt in dat wanneer een bepaalde situatie, organisatie of sociaal proces onderzocht is, de resultaten een garantie zijn voor het behalen van min of meer dezelfde resultaten in een andere situatie, organisatie of sociaal proces (Smaling, 2008; Ruddin, 2006). Omdat vijftien personen geïnterviewd zijn in dit onderzoek is het in mindere mate geschikt om de resultaten te generaliseren. Het is wel mogelijk om bepaalde patronen en mechanismen te achterhalen die wellicht ook in andere casussen kunnen voorkomen (Flyvberg, 2006, p. 229). Niet elk onderzoek hoeft tot een generaliseerbare conclusie te leiden (Smaling, 2008). Wegens het eerder in dit hoofdstuk benoemde explorerend karakter van dit onderzoek is het behalen van generaliseerbaarheid ook niet het doel van dit onderzoek. Een casestudie draagt bij aan de wetenschappelijke theorievorming over een bepaald fenomeen (Ruddin, 2006). De uitkomsten van dit onderzoek pogen bij te dragen aan de theorievorming van de concepten actief burgerschap en collectieve actie bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten.

Betrouwbaarheid betekent dat de gemeten waarde representatief is voor de werkelijke waarde. Dit wordt bereikt door het onderzoeksinstrument op een zorgvuldige manier te gebruiken en door de gemaakte keuzes te omschrijven. Een onderzoeker die hetzelfde onderzoek een tweede keer uitvoert zal op die manier met dezelfde meetinstrumenten dezelfde resultaten bereiken (Silverman, 2010, p. 290). Om de betrouwbaarheid te vergroten heb ik semigestructureerde interviews afgenomen op basis van een vooraf opgestelde topiclijst. Bij alle interviews is gebruik gemaakt van dezelfde topiclijst en de gesprekken zijn opgenomen. Gedurende het analyseproces is de gesproken tekst consciëntieus getranscribeerd. De uitspraken in dit onderzoek zijn op deze manier zo dicht mogelijk bij de werkelijke uitspraken gebleven. Van invloed op het analyseproces zijn verschillende niveaus van interpretatie. In sociaalwetenschappelijk onderzoek is er sprake van drie niveaus van interpretatie. In eerste instantie interpreteert de respondent de vragen van de onderzoeker, dan interpreteert de onderzoeker de antwoorden van de respondent en als laatste interpreteert de lezer dit onderzoek.

Tijdens het analyseproces is zijn de codes accuraat toegekend aan de stukken data in de vorm van tekst. De identieke aanpak van de interviewer en de zorgvuldigheid tijdens het analyseproces dragen bij aan de betrouwbaarheid van dit onderzoek. In dit hoofdstuk staan de gemaakte keuzes aangaande dit onderzoek beschreven om de betrouwbaarheid te verhogen.

Eigen rol onderzoeker

Pure objectiviteit als onderzoeker bestaat niet. De realiteit om ons heen bestaat, en wij als mensen geven hieraan een eigen betekenis. Bij deze betekenisgeving spelen sociale processen een grote rol. In dit onderzoek zal uitgegaan worden van sociaal-constructivisme. Dat is een bril die opgezet wordt om naar de werkelijkheid te kijken. Deze bril gaat ervan uit dat de dingen in de werkelijkheid sociale constructies zijn (Silverman, 2010). Als onderzoeker ben je bezig om ideeën te verzamelen van de werkelijkheid. Deze objectieve ideeën bevinden zich buiten je hoofd, maar worden wel subjectief in je hoofd geïnterpreteerd (Boeije, 2005, p. 54). Vanwege deze gedachte staat men als onderzoeker niet los van het onderzoeksobject. Naast de persoonlijke subjectiviteit moet een onderzoeker keuzes maken in het onderzoeksproces, die van invloed zijn op de richting van het onderzoek. De vraag is hoe je als onderzoeker met dit gegeven omgaat. Door deze keuzes in dit gedeelte expliciet te maken, maak ik duidelijk wat mijn rol als onderzoeker is. Ten eerste is de keuze gemaakt voor het opstellen van het analytisch kader aan de hand van de theoretische concepten. Ten tweede is de interviewer onderdeel van de interactie met de respondent en derhalve van het verloop van het interview. Tijdens het interviewen is geprobeerd om een zo min mogelijk sturende rol te hebben. De vraagstelling tijdens de interviews was zo open mogelijk en er was sprake van weinig voorkennis over de casussen. Ten derde zijn de resultaten geïnterpreteerd door de onderzoeker. De onderzoeker heeft de opvattingen van de respondenten geïnterpreteerd en staat zo niet los van het onderzoek (Silverman, 2010).

5 Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het empirisch gedeelte van dit onderzoek gepresenteerd. Het empirisch gedeelte bestaat uit de afgenomen interviews met deelnemers aan duurzame energieprojecten. In dit hoofdstuk staat de beantwoording van deelvraag 4 centraal: Hoe krijgen actief burgerschap en collectieve actie vorm bij participatie van burgers in duurzame energieprojecten? Aan de hand van de concepten uit het analysekader wordt gepoogd een antwoord te geven op deze deelvraag. De theoretische concepten actief burgerschap en collectieve actie worden als leidraad genomen bij de indeling van de resultaten in dit hoofdstuk. Eerst wordt ingegaan op de vraag hoe actief burgerschap vorm krijgt bij de participatie in duurzame energieprojecten. Daarna komt de vraag aan de orde hoe collectieve actie vorm krijgt bij de participatie in duurzame energieprojecten. In beide paragrafen komen ook de thema's die de respondenten naar voren brachten tijdens de interviews aan bod. De respondentenlijst is te vinden in bijlage II.

5.1 Actief burgerschap bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten

In dit gedeelte wordt gepresenteerd hoe actief burgerschap vorm krijgt bij de participatie van de geïnterviewde respondenten in duurzame energieprojecten. De resultaten van dit onderzoek worden ingedeeld aan de hand van de volgende factoren uit het analysekader uit hoofdstuk 3: Probleemperceptie, verantwoordelijkheid, de beschaafde burger, sociaal netwerk en de kritische burger. Middels deze factoren worden de empirische bevindingen afgezet tegen de theoretische inzichten uit hoofdstuk 3.

Probleemperceptie

Probleem perceptie wordt in dit onderzoek opgevat als de individuele ervaring van een maatschappelijk probleem. Wanneer een burger het risico van een probleem hoog waardeert, dan is hij eerder geneigd om actie te ondernemen (Bakker et al., 2013). Voor dit onderzoeksonderwerp betekent dit dat het klimaatprobleem individueel risicvoller wordt ervaren wanneer er een dreiging wordt ervaren voor milieu en mens (Jagers, 2009). Dit is overeenkomstig met de resultaten uit de interviews. Twaalf van de 15 respondenten die zijn geïnterviewd ervaren de klimaatverandering als een dreiging voor het milieu. Hieronder volgt een citaat van iemand die de klimaatverandering als dreiging ervaart:

“Het belangrijkste punt voor mij is de klimaatverandering, als je ziet wat er op dat punt gebeurt, dan gaan er gewoon hele grote dingen op ons afkomen.” [R7]

Twee respondenten hebben twijfel over de opwarming van de aarde. Tijdens het interview wordt door één van deze respondenten (R1) aangegeven dat je er niet omheen kunt, maar ook niet goed kan beoordelen of de opwarming van de aarde wordt overdreven, of dat er

daadwerkelijk iets aan de hand is. Eén respondent (R3) geeft aan helemaal niet te geloven in de klimaatverandering. Tijdens het interview vertelt een respondent (R13) dat deze wel denkt dat de aarde opwarmt, maar zich vervolgens persoonlijk niet druk maakt over het gegeven, dus dit niet als een risico ervaart. Een motivatie om uit te gaan van klimaatverandering wordt hieronder uitgelegd. Een respondent (R7) beredeneert waarom hij het beter vindt om een bepaalde consensus te volgen:

“Je moet rationeel afgaan op een bepaalde consensus die in de wetenschap aanwezig is; ik vind dat als je er zelf niet veel verstand van hebt, dat je je niet allemaal specifieke meningen kan toe eigenen. Ik denk dat het meest rationele om dan te zeggen is: wat is de consensus in een bepaald vakgebied, nou de consensus is daar gewoon dat het klimaat verandert door een toenemende hoeveelheid van CO₂ en dat de mens daar ook voor een groot deel de veroorzaker van is. Het is wetenschappelijke kennis, die is redelijk zeker, maar niet honderd procent.” [R7]

Wat sterk naar voren kwam uit de interviews is dat respondenten duurzame energie associëren met de schaarste van fossiele brandstoffen en uitputting van de aarde. Acht van de 15 respondenten brengen duurzame energie in verband met de toekomstige schaarste van fossiele brandstoffen. Ook hier is sprake van een risico van een maatschappelijk probleem dat op individueel niveau wordt ervaren. Dit komt overeen met de bedreiging voor de mens uit Jagers (2009). Respondent 13 noemt dat de grondstoffen die we nu gebruiken uiteindelijk eindig zijn. Hieronder twee citaten van respondenten over duurzame energie en het individueel ervaren probleem van schaarste.

“Energie die we verkrijgen zonder de aarde uit te putten. Het houdt op alle fossiele brandstoffen. Ik denk dat we met z’n allen de aarde vreselijk aan het uitputten zijn.” [R4]

“Eigenlijk hebben we geen energieprobleem, we gaan er alleen verkeerd mee om.” [R5]

Respondent 3 noemt een geopolitiek probleem met betrekking tot de grondstof schaarste. Deze respondent geeft eerder aan niet in de opwarming van de aarde te geloven, maar vindt wel dat de maatschappij nu voor bepaalde duurzaamheidsuitdagingen staat:

“Dus de belangrijkste oorzaak van de uitdagingen die wij nu hebben is gewoon grondstof schaarste. Dat je ziet dat voor het eerst in 500 jaar we niet meer grondstoffen kunnen produceren terwijl er wel steeds meer mensen aanspraak maken op die grondstoffen, dus er gaat een gigantische schaarste optreden en wij zijn als Nederland in Europa nou niet bepaald goed gepositioneerd. We hebben zelf weinig resources, ik denk dat het een goed idee is, om alleen vanuit dat perspectief te kijken naar hoe kunnen we zuiniger en effectiever beter omgaan met grondstoffen die we hebben.” [R3]

Een probleem wat het gevolg is van deze schaarste is volgens respondent 3 dat de prijs van grondstoffen en dus energie bovengemiddeld zal schommelen de komende jaren. Relevant voor dit onderzoek is dat hij dit als een bedreiging ziet voor de mens. Eén respondent

(R13) ziet lokale duurzame energie als een oplossing voor het probleem schaarste, omdat het voor haar een prikkel is om bewuster om te gaan met energieverbruik. Vier (R3, R6, R9 en R11) van de 15 respondenten halen een geopolitiek argument aan. Centraal hierbij staat het probleem van de afhankelijkheid van andere landen bij een optredende schaarste van grondstoffen die wellicht zal ontstaan in de toekomst. Hieronder twee citaten waarin de onafhankelijkheid van andere landen sterk naar voren komt:

“...dan is het een beetje dweilen met de kraan open. ik denk dat Nederland niet voor sustainable moet kiezen, maar voor self-sustainable. Dus onafhankelijk en vrij van bijvoorbeeld de aardappelimport van de Duitsers, of van de OPEC landen, of de aardgas uit Rusland of iets dergelijks. Dat schept een stuk vrijheid. De eerste oliecrisis kwam omdat wij niet vrij waren van de OPEC landen die het niet zo leuk vonden dat we die wapens naar Israël stuurden. Dat heeft niets te maken met politiek links of rechts.” [R9]

“We willen niet afhankelijk zijn van apenlanden waar vrouwen niet eens in een auto mogen rijden of van Rusland. (...) Duurzame energie in Nederland moet er gewoon komen. Je kunt zeggen dat is een ideaal, maar je kunt ook zeggen het is een economische noodzakelijkheid.” [R6]

Het argument voor economische onafhankelijkheid dankzij duurzame energie is in essentie anders dan het argument om verantwoord om te gaan met de aarde en zuinig zijn met de natuur. Het verschil tussen beide argumenten is dat enerzijds de mens en anderzijds het milieu wordt bedreigd (Jagers, 2009). Een andere respondent (R7) geeft een aanvullende invalshoek aan het geopolitieke probleem. Volgens deze respondent is er een globale rechtvaardigheid ten opzichte van andere landen op deze wereld die minder geld hebben om te investeren in duurzame energie. Deze landen worden volgens de respondent de dupe van onze verkwistende levensstijl:

“Die overgang naar duurzame energie is superbelangrijk, niet alleen om onze welvaart op peil te houden, maar ook vanuit een rechtvaardigheidsreden. De 21e eeuw houden wij hier nog wel droog denk ik, maar de mensen in Bangladesh staat straks tot hun knieën in het water dankzij onze levensstijl.” [R7]

Uit het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat het klimaatprobleem individueel als een risico wordt ervaren voor zowel het milieu als de mens. Uit de interviews komt naar voren dat de bedreiging voor het milieu individueel wordt opgevat als de opwarming van de aarde of de uitputting van de aarde. De schaarste van fossiele brandstoffen wordt door respondenten aangedragen als een economische bedreiging voor de mens. Ook de economische afhankelijkheid van andere landen wordt individueel als risico ervaren. In de volgende paragraaf komt aan bod wat wordt verstaan onder het nemen van de verantwoordelijkheid als burger.

Verantwoordelijkheid

Verantwoordelijkheid wordt in de literatuur genoemd als een factor die bijdraagt aan actief burgerschap. De verantwoordelijke burger draagt bij aan het oplossen van problemen om hem heen (Tonkens, 2008). Hij is vrijwillig actief en neemt verantwoordelijkheid voor de publieke zaak en zijn eigen leefomgeving (Tonkens & Kroese, 2009). Voor dit onderzoek betekent dit dat een burger zich verantwoordelijk voelt voor zijn omgeving (Barry, 2006). Negen van de 15 respondenten vinden dat het zelf investeren in duurzame energie het nemen is van de eigen verantwoordelijkheid. Dit is hoe de respondenten tegen hun eigen handelen aankijken. Het zelf actie ondernemen werd bij zes van de 15 respondenten expliciet genoemd. Hier volgen drie citaten van respondenten geven een motivatie voor het nemen van hun eigen verantwoordelijkheid:

“Ik vind ook dat je als particulier moet doen wat je kunt (...) iemand moet het doen en als je zelf niks doet dan heb je ook weinig recht van spreken.” [R8]

“Ik vind het heel belangrijk dat je als je het hebt over we gaan het anders doen, dat je dat dan ook doet zodra je daar de kans toe ziet. Dat je zelf het heft in eigen handen neemt. Je kan er mooi over praten.” [R7]

“Je maakt toch met z'n allen een hoop rommel. Ik vind dat je daar een beetje verantwoordelijkheid voor hebt.” [R6]

Uit het citaat van respondent 7 blijkt dat het nemen van de eigen verantwoordelijkheid zodra de kans zich voordoet als belangrijk wordt ervaren. Bovenstaande respondent (R8) ziet het nemen van een eigen verantwoordelijkheid als een vereiste voor het hebben van een mening aangaande een maatschappelijk probleem. Respondent 9 verwoordt dit als volgt:

“Alleen maar roepoeteren over wat er mis is in deze wereld moet je combineren met dat wat je zelf doet. En dan merk je dat het soms nog wel lastig is. dus een beter milieu begint bij jezelf, maar het eindigt daar natuurlijk niet.” [R9]

Een burger heeft een bepaald gedrag dat volgens een respondent (R3) voortkomt uit een bepaalde overtuiging. Volgens de respondent wordt hij niet wakker met het idee om die dag iets duurzaam te gaan kopen, maar wil hij niet dat de wereld kapot gaat en wil hij daar zijn verantwoordelijkheid voor nemen. Wat het nemen van de verantwoordelijkheid inhoudt noemen de onderstaande respondenten:

“Dat besparen is dan niet zozeer voor onze eigen portemonnee maar wel voor de omgeving. Want wij hoeven helemaal niet te besparen. Het is meegenomen, maar het is geen hoofddoel. Dus totaal geen financieel motief, het is betaalbaar en daarmee pakken we voor een gedeelte onze eigen verantwoordelijkheid (...) We hebben hoe klein we ook zijn in het grote geheel een verantwoordelijkheid. Ik vind dat verantwoordelijkheid die nog wel meer gepakt zou kunnen worden dan hoe ik nu doe, maar dit is wel een begin.” [R5]

“Je voelt wel dat je iets goeds doet voor de wereld of voor de omgeving. Een leuk project om mee bezig te zijn.” [R12]

Wat opvalt in bovenstaande citaten is een focus van de respondenten op hun omgeving. Uit het bovenstaande citaat blijkt dat volgens de respondent (R5) het nemen van de verantwoordelijkheid niet gericht is op een financieel voordeel, maar op de omgeving van de respondent. Een derde respondent (R9) noemt ook de verantwoordelijkheid voor de omgeving. De respondent neemt zijn verantwoordelijkheid omdat het geld en de technologie bestaat om gebruik te maken van duurzame energie en voelt zichzelf verantwoordelijk voor zijn omgeving en citeert hierbij het principe: ‘verbeter de wereld, begin bij jezelf’. Dit zelfde principe wordt geciteerd door een andere respondent (R10) en in dit kader vindt de respondent dat hij er niet van uit kan gaan dat alles door de overheid geregeld wordt, maar dat hij een persoonlijke verantwoordelijkheid heeft voor zijn omgeving. Bij de case van ZonOpSchoolNSV2 komt het nemen van de verantwoordelijkheid door bij te dragen aan de school naar voren bij respondenten R10, R11, R12, R14 en R15. Een voorbeeld hiervan:

“Ik vind het wel belangrijk om de school ook te steunen. En ik snap ook wel dat er steeds minder middelen zijn en als je dan kan bijdragen.” [R12]

Door respondent 15 wordt het nemen van de verantwoordelijkheid niet direct opgevat richting het opwekken van duurzame energie, maar richting de kinderen op de basisschool. De respondent ervaart zijn handelen als het nemen van zijn verantwoordelijkheid door eraan bij te dragen dat de kinderen op de school zich bewust worden van het gebruik van duurzame energie. Door twee andere respondenten (R10, R11) wordt ook de verantwoordelijkheid naar de kinderen vermeld. In de opvoeding van de kinderen ziet een respondent (R10) het als een verantwoordelijkheid dat de kinderen in aanraking komen met duurzame energie. Respondent (R15) geeft aan dat hij door het initiatief van anderen geholpen werd om zijn verantwoordelijkheid te nemen. Dit wordt door twee andere respondenten (R2, R8) in dit onderzoek ook genoemd:

“Een bijdrage, eigenlijk doe ik niets. Maar respect voor de mensen die het bedacht hebben, die wil ik steunen en dan heb ik zelf ook een beetje voordeel en een beetje kosten erbij.” [R8]

Opvallend is dat de bijdrage van de respondenten kan worden verdeeld in een bijdrage aan het grote maatschappelijke probleem van de klimaatverandering en een bijdrage aan het duurzame energieproject. Acht van de 15 respondenten geven aan dat ze het gevoel hebben dat ze bijdragen aan het oplossen van de klimaatverandering. Eén respondent (R1) noemt expliciet het oplossen van een maatschappelijk probleem:

“Dat je kun zeggen van; ik doe het op deze manier (...) ook van laten zien van maatschappelijke problemen van vervuilende energieopwekking kan dus ook op deze manier opgelost worden.” [R1]

Twee respondenten (R4 en R10) relativeren het nemen van hun verantwoordelijkheid tijdens het interview. Respondent 4 geeft aan dat het een makkelijke manier was om zo bij te dragen aan het project. Respondent 10 geeft aan dat de bijdrage door middel van geld hem niet zo veel moeite heeft gekost. Het zou voor deze respondent pas daadwerkelijk moeite kosten als hij zelf tijd in het project had gestopt. Deze relativering is opvallend omdat beide respondenten aangeven dat ze wel het gevoel hebben dat ze hun verantwoordelijkheid nemen. Op de vraag of de respondenten ook de verantwoordelijkheid zouden nemen wanneer de windmolen of het zonnepaneel in de eigen achtertuin stond, reageren bij de windmolen de meeste respondenten vertwijfeld. Er is maar één respondent (11) die ronduit aangeeft dat hij er geen problemen mee zou hebben wanneer een windmolen in zijn eigen achtertuin zouden staan. Een argument aangedragen door respondent 9 is dat een windmolen vanwege esthetische redenen niet mooi zou zijn in een woonwijk, in een weiland past een windmolen volgens de respondent wel goed. Zeven van de 15 respondenten geven aan totaal geen problemen te hebben met een kleinere vorm. Een voorbeeld hiervan:

“Als dat echt een windmolen zou zijn zoals die nu is dan zou ik er echt niet blij van worden, maar als die op een of andere manier kleiner zou kunnen. Stel dat je zo’n propeller op je dak zou hebben staan, dan zou ik er totaal geen problemen mee hebben.” [R1]

Bij de eigen verantwoordelijkheid of bijdrage voor een duurzamere samenleving komt tijdens het onderzoek de overheid ter sprake. Wanneer het eigen handelen ter sprake komt in context met de overheid vinden de respondenten veelal dat hun eigen handelen min of meer los staat van de overheid. Opvallend is dat tien van de 15 respondenten aangeven dat ze niet alles van de overheid verwachten. Hieronder twee citaten waarin dit standpunt naar voren komt:

“Ik ben blij dat het crisis is, zodat burgers het zelf moeten gaan doen. We moeten niet alles van de overheid verwachten. Het is wel jammer dat subsidies wegvallen, maar dat prikkelt mensen juist om iets te gaan doen. Als mensen geen droger hebben dan kunnen ze altijd nog de was ophangen.” [R14]

“Er wordt veel te veel naar de overheid gekeken. Van de overheid moet het doen, maar de overheid dat zijn wij. Dat is een hele belangrijke om te onthouden en die heel veel mensen niet begrijpen. Dus de overheid dat zijn wij. Als wij iets geven dan is dat van onszelf. Als wij denken dat moet de overheid betalen, dan betalen wij.” [R11]

Eén respondent (R7) spreekt over een persoonlijk ideaal dat alle mensen zorgdragen voor de planeet. Voor dit ideaal wil de respondent zelf graag zijn verantwoordelijkheid nemen door te investeren in het duurzame energieproject.

Op basis van bovenstaande kan worden geconcludeerd dat het nemen van de eigen verantwoordelijkheid een rol speelt bij het participeren in een duurzaam energieproject. Dit sluit aan bij de bevindingen uit de literatuur dat een actief burger de verantwoordelijkheid neemt voor zijn eigen omgeving (Tonkens & Kroese, 2009). In de volgende paragraaf wordt het morele gedrag en idealistische standpunten van de respondenten gepresenteerd.

Beschaafdheid

Tijdens de interviews is het thema fatsoen meerdere malen ter sprake gekomen. Onder fatsoen wordt de morele overtuiging en de idealistische burger verstaan. De beschaafde burger gedraagt zich en neemt de verantwoordelijkheid voor zijn omgeving vanuit een morele plicht (Tonkens, 2008). Het houdt bij duurzame energieprojecten in dat een burger investeert in duurzame energie vanwege een morele overtuiging of vanwege een ideaal (Barry, 2006). Negen van de 15 respondenten spreken over idealen en bepaalde morele overtuigingen tijdens het interview. Hier volgt een voorbeeld van een respondent die zijn idealen omschrijft in relatie met het duurzame energieproject:

“Ik heb zelf gewoon idealen en die probeer ik te verwezenlijken in wat ik doe. In mijn werk, in mijn vrije tijd en dit is daar een onderdeel van, dus ik probeer gewoon op mijn manier een bijdrage te leveren aan het iets mooier achterlaten van deze wereld (...). Bij mij begint het bij het streven naar een zo veel mogelijk solidaire en duurzame samenleving.” [R9]

Uit bovenstaand citaat valt op te maken dat de respondent graag bijdraagt aan een mooiere wereld. Dit ideaal van de respondent richt zich op de lange termijn omdat hij spreekt over het achterlaten van de wereld. Tevens geeft de respondent aan dat het ideaal waar hij naar streeft een solidaire en duurzame samenleving is. Naast een ideaal op de lange termijn heeft de respondent ook een ideaal dat zich richt op de samenleving als geheel. Twee andere respondenten (R8, R13) geven aan dat het energieproject aansloot bij hun eigen idealen. Een voorbeeld hiervan:

“Ik ben een idealist, wel een praktische idealist. Idealen zijn op zich goedkoop. je moet wel zorgen dat je dan iets doet (...) en daar sloot de Windcentrale perfect op aan. Zonder gedoe he? Ik bedoel, zonnepanelen op het dak leggen is ook gezeur, dan moet je je meterkast verbouwen, kerels op stijgers, hartstikke leuk, maar de Windcentrale was gewoon makkelijk. Het is sneller, het is eigenlijk raar dat mensen niet mee doen. Waarom zou je niet meedoen? Het is hartstikke mooi.” [R8]

De respondent spreekt over het duurzame energieproject dat goed aansloot bij zijn idealen en hij spreekt over andere mensen die niet mee doen met het project. Omdat de respondent het duurzame energieproject goed vond aansluiten bij zijn eigen idealen en omdat het snel en makkelijk was stelt de respondent de retorische vraag waarom andere mensen niet mee doen. Deze focus op andere mensen is ook te zien bij 3 andere respondenten (R12, R13 en R14). Respondent 12 geeft aan dat ze andere mensen helpt om de keuze te maken door te laten zien dat ze investeert in duurzame energie. Respondent 14

en respondent 13 vertellen dat ze proberen om andere mensen op het idee te brengen om ook te investeren in duurzame energie.

Naast idealen van hoe mensen graag willen dat de wereld eruit ziet komt er ook een morele overtuiging naar boven bij enkele respondenten over welk gedrag ze zelf goed vinden om te doen. Respondent 9 geeft aan dat hij vanuit een rechtvaardigheidsgevoel richting de allerarmste landen op de wereld. Volgens de respondent (R9) kennen de derde wereldlanden geen welvaart zoals de westerse landen, maar krijgen ze wel te maken met de nadelige gevolgen van de klimaatverandering. Bovendien zijn de westerse landen verantwoordelijk voor de hoge CO₂ uitstoot, wat een van de oorzaken is van de klimaatverandering. Een andere respondent (14) noemt dat ze het belangrijk vindt om een positieve instelling te hebben. Ze geeft aan dat ze niet veel op heeft met zeuren en een negatieve instelling, maar juist geïnspireerd wordt door manieren waarop mensen dingen doen om de wereld beter te maken. Ook een andere respondent (3) noemt het positieve karakter van de het duurzame energieproject. Respondent 13 benoemt tijdens het interview dat het maken van bewuste keuzes en het minder consumeren voor haar een levensstandaard is. Verder benoemt de respondent:

“Ik vind dat er veel te makkelijk dingen weggegooid worden en ik denk niet dat mensen gelukkig worden van alleen maar consumeren. Het is een soort verslaving.”
[R13]

Dezelfde respondent noemt de educatie van haar kinderen als onderwerp. De respondent geeft aan dat ze probeert om haar kinderen goed ‘voor te leven’ zodat de kinderen de moraal meekrijgen die ze als ouder mee wil geven aan haar kinderen. Dezelfde gedachtegang is te vinden bij uitspraken van respondent 15. De respondent geeft aan dat hij het goed vindt dat kinderen door het duurzame energieproject geconfronteerd worden met zonnecellen op hun dak. De respondent heeft zelf geen kinderen, maar heeft het project gesteund voor kinderen van de school. Verder geeft respondent 15 aan dat hij het belangrijk vindt om zuinig om te gaan met de natuur. Bij twee respondenten (R4, 14) valt op dat ze spreken over een bepaalde vanzelfsprekendheid van hun eigen gedrag. Respondent 14 geeft aan dat ze het logisch vond om mee te doen, omdat ze het zo’n goed idee vond. Door respondent 4 wordt een reden gegeven waaruit blijkt dat de morele overtuiging een rol speelt bij deze vanzelfsprekendheid:

“Duurzaamheid schaar ik ook een beetje onder universele waarden. natuurlijk vind ik het belangrijk dat de wereld niet naar de klote gaat.” [R4]

Tijdens het interview draagt respondent 13 een reden aan waarom de eerder genoemde persoonlijke overtuiging niet altijd valt te handhaven in de praktijk:

“Het bewust consumeren is alleen moeilijk door te voeren hè? Vooral als je tijdgebrek hebt, en dat heb je gewoon als werkende moeder. We kopen bijvoorbeeld wel biologisch vlees, maar wel bij de Albert Heijn, want ik heb geen tijd om naar verschillende winkels toe te gaan.” [R13]

Respondent 10 geeft aan dat ze waar ze kan rekening probeert te houden, maar wel steeds nieuwe afwegingen moet maken, waardoor ze niet in alles wat ze doet in de praktijk haar persoonlijke overtuiging tot uitdrukking kan brengen.

Op basis van bovenstaande kan het volgende worden geconcludeerd. Idealen zoals bedoeld volgens Barry (2006) spelen een rol bij de participatie van actieve burgers in duurzame energieprojecten. In dit onderzoek is de beschaafde burger geoperationaliseerd als een burger die een morele plicht ervaart om te investeren in duurzame energie en/of vanuit idealen investeert in duurzame energie. Uit de interviews kwam naar voren dat iets meer dan de helft van de respondenten zich er bewust van is dat hun eigen idealen een rol spelen op het gedrag.

Sociaal netwerk

Het sociale netwerk is een netwerk waar de actieve burgers toe behoren. Uit het literatuuronderzoek blijkt dat sociaal netwerk een norm is voor het gedrag van burgers. Wanneer binnen een netwerk bepaald gedrag gewenst is dan wordt dit gedrag door een individu overgenomen (Bakker et al., 2013). Het sociale netwerk kan een norm zijn voor het gedrag van de individuele burgers. Burgers kunnen een bepaald gedrag overnemen, wanneer dit binnen het netwerk van de burger gewenst is. Vier (R1, R9, R10 en R14) van de 15 respondenten geven aan dat ze zelf personen kennen die het duurzame energieproject hebben opgericht. Drie anderen (R5, R7 en R11) vertellen tijdens het interview dat zij zelf de oprichters niet kennen, maar wel iemand uit hun netwerk bekend is met een van de oprichters. Hieronder een citaat waarin een respondent aangeeft wat het betekent dat ze de oprichter kent:

“Dat is al heel anders dan wanneer je een compleet vreemde organisatie treft, dus iemand die ik kende heeft meegespeeld. Je zoekt toch wel iets waar je je vertrouwen aan kunt geven. en dat is natuurlijk met heel veel van die organisaties tegenwoordig niet meer zichtbaar. Of je dat kunt doen en hoe je dat kunt doen.” [R7]

Wat opvalt aan het bovenstaande citaat is dat het kennen van een persoon binnen het duurzame energieproject bijdraagt aan het vertrouwen wat de respondent in de organisatie heeft. 5 andere respondenten dragen het thema vertrouwen aan tijdens de interviews. Respondent 10 geeft ook aan dat het kennen van één van de organisatoren leidt tot een gevoel van vertrouwdheid. Een andere respondent (8) kende de oprichters niet persoonlijk, maar geeft aan dat de website er betrouwbaar uitzag en dat hij dergelijke initiatieven bovendien graag het voordeel van de twijfel gunt. Bij drie respondenten (R11, R13 en R14) heeft meegespeeld dat de basisschool waar het vanuit ging dicht bij huis stond en bekend was.

Vijf van de 15 respondenten (R2, R5, R6, R8 en R15) geven aan dat er personen in hun sociale netwerk zijn die meegedaan hebben aan het project. Twee respondenten vertellen dat ze getipt zijn door mensen uit hun netwerk om mee te doen met het duurzame energieproject (R2, R15). Beiden geven tijdens het interview aan dat ze zonder deze tip uit het sociale netwerk anders niet hadden meegedaan aan het project. Twee

andere respondenten (R3 en R5) vertellen dat ze met bekenden hebben overlegd voordat ze meededen aan het project. Respondent 5 vertelt hierover:

“Ik heb het nog even overlegd met bekenden en die hadden zoiets van, volgens mij zit dit wel goed in elkaar. Dat heb ik wel nodig om te overleggen.” [R5]

Vier van de 15 respondenten (R5, R6, R7, R8) melden dat ze het deelnemen aan het duurzame energieproject vertellen aan hun sociale netwerk. Eén respondent hiervan (R6) beschrijft dat ze het als haar plicht ziet om op haar werk te vertellen dat ze mee heeft gedaan aan het project. Twee citaten van deelnemers die het vertellen aan hun netwerk:

“Ik heb het toen gelijk op Facebook gezet. Ik doe niets op Facebook maar de Windcentrale staat erop.” [R5]

“Ik vind het een leuk project en ik roep dus naar mensen om mij heen; Kijk eens even daar en daar, wat vind je ervan?” [R7]

Op basis van bovenstaande kan het volgende worden geconcludeerd: het sociale netwerk speelt een matige rol bij de deelname aan een duurzaam energieproject als het gaat om een norm die door het gedrag van anderen in het netwerk van respondenten gesteld wordt. Wat belangrijker is, is het vertrouwen dat het geeft wanneer een bekende uit het sociale netwerk in de organisatie zit, of wanneer de organisatie bekend is bij de respondenten. In de volgende paragraaf wordt het kritische aspect van actief burgerschap behandeld.

Kritisch

De kritische houding van burgers wordt in het literatuuronderzoek vermeld als een factor van actief burgerschap die valt onder protest en maatschappelijke verandering (Hoskins & Mascherini, 2009). In dit onderzoek wordt de kritische houding van de burger opgevat als een burger die met het investeren in duurzame energie een maatschappelijke verandering probeert te bewerkstelligen en protesteert tegen de huidige situatie (Barry, 2006). Tijdens de interviews tonen de respondenten zich ook van een kritische kant. Een kritische blik op de maatschappelijke omstandigheden is merkbaar bij respondenten. Vijf respondenten (R7, R9, R10, R11 en R13) beschrijven overeenkomstig met de literatuur dat ze een maatschappelijke verandering willen bewerkstelligen met hun handelen. Respondent 13 spreekt tijdens het interview van het bijdragen aan een mentaliteitsverandering:

“Je bent bezig met mentaliteitsverandering, omdat je bezig bent met kinderen en via de kinderen om het hele gezin bewust te maken. Ik denk eigenlijk als die trein een beetje rolt dan moet je hem in gang zetten en dan moet je meer doen dat alleen dit.” [R13]

Een andere respondent (R11) verklaart dat hij graag wil dat de maatschappelijke discussie op een andere manier gevoerd wordt dan nu het geval is vanwege het ‘geitenwollen sokken imago’ van duurzaamheid. Nederland zou volgens de respondent beter af zijn met

duurzame energieopwekking. Respondent 9 laat zich sceptisch uit over zijn eigen handelen. Als gevolg van het Europese handelssysteem vindt hij dat zijn eigen handelen weinig effect op de maatschappij heeft:

“Neem bijvoorbeeld het Europees handelssysteem. daar zit gewoon een cap op. Dus als ik extra CO₂ bespaar door duurzame energie op te wekken, dan is er een ander die dat niet meer hoeft te doen (...) Dus als je heel sceptisch bent dan zeg je: Mijn acties, zonnestroom en wind, dat heeft helemaal geen effect.” [R9]

Een andere respondent (R10) vermeldt een kleine bijdrage aan een maatschappelijke verandering. De respondent spreekt van een initiatief van de school waardoor de ouders van de kinderen weer aan het denken worden gezet. Ook respondent 11 heeft het over een grotere maatschappelijke impact dan alleen de panelen op een school. Hij noemt hierbij van de kiemen van een olievlek, omdat er veel mensen in aanraking komen met de school en de panelen zichtbaar op het dak van de school liggen:

“Ik denk dat dit niet eens zo'n heel erg micro project is (...) Het is misschien kleinschalig, maar als dat de kiemen zijn van een olievlek waarmee je veel verder kunt komen. Zeker bij mensen die het niet uit idealen doen. Dat ze denken van mensen doen graag goed voor natuur en milieu, maar het mag niks kosten en als dan blijkt dat het niks hoeft te kosten, dan is de drempel veel lager. En zo'n traject bij zo'n school draagt daar aan bij. Dus het is groter dan alleen de school. terwijl dat niet het doel was.” [R11]

Vijf van de 15 respondenten (R1, R3, R4, R7 en R9) geven aan dat ze een kritische houding hebben richting energiemaatschappijen. Respondent 3 noemt hierbij dat het recente schandaal rondom de valse groencertificaten niet hebben bijgedragen aan een positief beeld van energiemaatschappijen. Respondent 1 vermeldt dat hij het duurzame energieproject als een manier ziet om buiten de energiemaatschappijen om energie te kunnen opwekken. Dit is volgens het literatuuronderzoek min of meer een uiting van protest tegen een bepaalde situatie bij actief burgerschap (Hoskins & Mascherini, 2009). Respondent 4 verwoordt dat zijn kritiek op de energiemaatschappijen voortkomt uit het ontastbare van de energieprijzen als gevolg van een machtspositie:

“Door het oligopolie, dat ik denk van ik krijg helemaal niet het best mogelijke product. (...) de energiemarkt is zo ontastbaar met traders, je weet dat het gemanipuleerd wordt, maar je weet niet hoe. Dus je weet dat je genaaid wordt, maar je weet niet.” [R4]

Ook respondent 7 ervaart een gevoel dat ze teveel betaalt bij haar huidige energieleverancier. Respondent 9 is wel positief over de energiemaatschappij, omdat de maatschappij volgens hem ook probeert om op een eigen manier de energietransitie mee te maken:

“Ik heb wel emoties bij het bedrijf Shell en bij kolencentrales. maar bij mij is het niet zo van dat ik denk van klein is fijn en buurtinitiatieven zijn allemaal goed en de grote jongens zijn allemaal slecht. Ook een bedrijf als Eneco probeert ook op hun manier de energietransitie mee te maken.” [R9]

Er worden door drie respondenten vraagtekens gesteld bij de mate van duurzaamheid van zonnepanelen. Een respondent (R5) beschrijft dat zonnepanelen gemaakt worden van grondstoffen die uiteindelijk ook schaars zijn. De respondent vertelt dat windenergie duurzamer is dan zonne-energie, omdat de grondstoffen makkelijk omgesmolten kunnen worden. Respondent 15 geeft aan dat hij graag inzicht zou hebben in de werkelijke kosten van duurzame energie, omdat de grondstoffen voor zonnepanelen ook helemaal uit China moeten komen. Een andere respondent (R14) spreekt over de steeds voortgaande technische ontwikkelingen die een rol spelen bij het maken van een juiste keuze voor zonne-energie:

“Nu ben ik wel kritisch over zonne-energie, hoeveel energie wordt er bij de fabricage weggegooid? (...) Duurzame energie is belangrijk, maar je moet wel redeneren, dat je niet zomaar geld in een bodemloze put gooit, omdat je voor een techniek kiest die niet interessant is.” [R14]

Tijdens de interviews komt ook het energie beleid van de overheid ter sprake. Acht van de 15 respondenten laten zich kritisch uit over het huidige beleid en de rol van de overheid en vonden het huidige beleid niet goed. Respondent 11 typeert het huidige overheidsbeleid als waardeloos en vindt dat er veel geld verspild wordt door wispelturig overheidsbeleid. Respondent 3 ervaart dat de overheid zelf te weinig initiatief neemt op het gebied van duurzame energie. Ook een andere respondent (R7) vindt dat de overheid te weinig prioriteit aan duurzame energie geeft. Door twee respondenten (R2, R8) wordt een vergelijking getrokken met andere Europese landen en volgens deze respondenten loopt Nederland erg achter op het gebied van duurzame energie dankzij falend beleid van de overheid. Een voorbeeld van een respondent die kritisch spreekt het overheidsbeleid:

“Het overheidsbeleid is prut, na al die jaren van debat sinds 1973 oliecrisis. Daarna is het debat over klimaat en de afhankelijkheid van olie zo vaak, zo intensief en wereldwijd gevoerd. Er is zoveel kennis en zoveel expertise beschikbaar en we zitten nog steeds op 4% hernieuwbare energie in Nederland, dan kun je het overheidsbeleid echt geen succes noemen. Dramatisch mislukt.” [R8]

Door respondent 11 worden twee redenen aangevoerd waarom hij vindt dat het overheidsbeleid richting duurzame energie faalt. De eerste reden is het wispelturige beleid van de overheid, waardoor de risico's van lange termijn investeringen groter worden. De tweede reden voor het falen is een machtige lobby van de energie-intensieve industrie die bang zijn om hun concurrentiekracht te verliezen wanneer energieprijzen stijgen. Respondent 11 geeft een kritische noot over de politiek:

“Ik ben zelf lang lid geweest van GroenLinks. (...) de naam is het grootste probleem geweest omdat daarmee milieu en natuur van de rechtse agenda verdween toen links groen werd.” [R11]

Eén respondent (R15) geeft aan dat hij tevreden is over het huidige overheidsbeleid. Hij vertelt dat de overheid volgens hem op de goede weg is, omdat er goede subsidieregelingen en belastingvoordelen zijn. Tevens vindt hij dat de overheid moet reguleren en zich verder niet veel met de markt moet bemoeien. Vijf van de 15 respondenten (R4, R6, R10, R13 en R14) laten zich gematigd uit over de overheid. Twee respondenten (R4 en R10) spreken uit dat ze niet goed op de hoogte zijn van wat de overheid precies doet. Respondent 13 geeft aan dat in de politiek nuances gemaakt moeten worden en vindt dat het energiebeleid beter kan worden benaderd door een internationale denktank.

Op basis van het bovenstaand kan het volgende worden geconcludeerd. Bij participatie van burgers in duurzame energieprojecten speelt de kritische burger op verschillende manieren een rol. Uit het empirisch onderzoek blijkt dat actieve burgers bij duurzame energieprojecten proberen een maatschappelijke verandering te bewerkstelligen. Verder protesteren ze tegen een huidige situatie, bestaande uit een bepaalde macht van energiebedrijven die wordt ervaren en slecht gewaardeerd overheidsbeleid aangaande duurzame energie.

Samenvatting actief burgerschap

Samenvattend kan op basis van de onderzoeksresultaten het volgende worden geconcludeerd over actief burgerschap bij duurzame energieprojecten. Deze conclusie vormt het antwoord voor het gedeelte van actief burgerschap in deelvraag 4; *hoe krijgt actief burgerschap vorm bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten?* Het eerste aspect van actief burgerschap, de probleemperceptie is bij alle respondenten aanwezig. Een probleem dat door veel respondenten als risico voor het milieu wordt ervaren is de klimaatverandering. Het opraken van de fossiele brandstoffen werd door meer dan de helft van de respondenten als risico voor de mens genoemd. Enkele respondenten gaven aan dat het probleem voor hen bestond uit het economisch afhankelijk zijn van anderen landen van fossiele brandstoffen. Het tweede aspect, de verantwoordelijkheid nemen, bestaat bij deze respondenten uit het zelf actie ondernemen voor de omgeving. Waarbij de omgeving verdeeld kan worden in een maatschappelijk niveau en in het lokale duurzame energieproject. Het derde thema, beschaafdheid, kan op basis van de resultaten van de interviews verdeeld worden in twee aspecten. Het eerste aspect is een ideaal dat de respondenten hebben van hoe de wereld eruit moet zijn en het tweede is een morele overtuiging van respondenten zelf waardoor ze iets goed vinden om te doen. Het vierde thema van actief burgerschap, het sociale netwerk, kwam tijdens de gesprekken ter sprake. Ongeveer de helft van de respondenten kende direct of indirect de organisatoren van het duurzame energieproject. Andere respondenten hadden in hun sociale netwerk deelnemers aan het sociale netwerk. Enkele respondenten deelden hun deelname aan het duurzame energieproject binnen hun netwerk. Vertrouwen door bekenden bij de organisatie of een

bekende organisatie speelt een rol bij actief burgerschap. De kritische burger krijgt in dit onderzoek vorm als een burger die kritisch is over bepaalde maatschappelijke omstandigheden, de overheid en/of de huidige energiemaatschappijen.

5.2 Collectieve actie bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten

In deze paragraaf wordt beschreven hoe collectieve actie vorm krijgt bij de participatie in duurzame energieprojecten. De resultaten worden weergegeven aan de hand van de volgende onderwerpen uit het analysekader: onderdeel van een groep, intentie om het groepsbelang te behartigen, samenwerking, protest en verbondenheid met leden van de groep.

Onderdeel voelen van een groep

Op basis van de literatuurstudie wordt het aspect onderdeel voelen van een groep in dit onderzoek opgevat als essentieel onderdeel van collectieve actie (Wright et al., 1990). Zonder dat een individu bij een groep hoort kan er theoretisch geen sprake zijn van collectieve actie. Respondenten gaven aan dat hun keuze past in een brede maatschappelijke context. Opvallend bij de oriëntatie op de maatschappelijke context was dat dertien van de 15 respondenten in termen van ‘wij’ en ‘ons’ praten wanneer ze het hebben over de maatschappelijke omstandigheden. Een voorbeeld hiervan:

“Eigenlijk omdat we als B.V. Nederland beter af zouden zijn met alternatieve energie opwekking.” [R11]

Drie respondenten (R4, R6 en R9) zeggen dat ze zich min of meer onderdeel voelen van een maatschappelijke beweging. Op het niveau van het duurzame energieproject geven 14 van de 15 respondenten aan dat ze zich onderdeel voelen van een groep. Dit varieert van een heel praktische overweging tot een emotionele ervaring. Respondent 8 verwoordt dat het zonder de groep niet gefinancierd had kunnen worden. De respondent voelt zich onderdeel van de groep, omdat hij daadwerkelijk eigenaar is van een paar centimeter van een windmolen. Dit aspect van mede-eigenaarschap wordt door respondent 6 en 7 omschreven als de oorzaak waarom ze onderdeel zijn van een bepaalde groep mensen die hetzelfde doet. Het samen met anderen investeren in hetzelfde doel wordt door respondent 5 als volgt omschreven:

“Ik vind het idee dat je toch met een aantal mensen zo'n windmolen koopt, dus het gezamenlijke erin vind ik een mooi idee.” [R5]

Negen andere respondenten ervaren het als positief om gezamenlijk met anderen bij te dragen aan een gemeenschappelijk doel. Respondent 12 noemt dat het een goed gevoel geeft wanneer andere mensen die voor de respondent onbekend zijn wel hetzelfde belangrijk vinden. Deze opvatting deelt respondent 13 en omschrijft het als volgt:

“Ik vind het wel sympathiek van de mensen die het ook gedaan hebben. Dat er meer zijn die er ook zo over denken.” [R13]

Respondent 11 vertelt dat hij zich onderdeel van de groep voelt, omdat het duurzame energieproject zonder zijn eigen bijdrage niet van de grond gekomen was.

Op basis van het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat het zich onderdeel voelen van de maatschappij een belangrijk onderdeel is van collectieve actie bij duurzame energieprojecten. In de volgende paragraaf wordt de intentie om het groepsbelang te behartigen besproken.

Intentie om groepsbelang te behartigen

In dit deel van het resultaten hoofdstuk wordt ingegaan op de intentie van deelnemers om het groepsbelang te behartigen. Dit is een aspect van collectieve actie bij duurzame energieprojecten (Wright et al., 1990). De intentie van een individu om de omstandigheden van de groep te verbeteren wordt in dit onderzoek verdeeld in het ervaren van een gemeenschappelijk doel en in het solidair zijn met anderen binnen de groep (Tarrow, 1994). Het ervaren van een gemeenschappelijk doel houdt in dat een belang voor de groep kan overeenkomen met het belang van een individu. Tijdens het interviewen komt het belang van de respondenten ter sprake. Door negen van de 15 respondenten worden uitspraken gedaan over hoe zij ervaren dat hun eigen doel overeenkomt met het doel van het duurzame energieproject. Respondent 1 beschrijft dat hij niet de indruk heeft dat er een winst oogmerk achter het duurzame energieproject zat, maar dat het belang van de organisatie voor zijn gevoel overeenkwam met zijn eigen belang. Respondent 15 vertelt dat een doel van het project is om kinderen op een educatieve manier met het gebruik van energie in aanraking te brengen. De respondent geeft in het interview aan dat hij zich goed in dit doel kon vinden. Respondent 11 spreekt over een stuk infrastructuur wat voor een lange tijd blijft liggen, waardoor het project voor hem een toegevoegde waarde krijgt:

“Iets wat je visueel ook ziet als een stuk infrastructuur met toegevoegde waarde, dat je met z'n allen een feest organiseert in twee weken tijd, dat is veel vluchtiger.” [R11]

Het opwekken van duurzame energie is een doel van de organisatie wat veel ter sprake komt tijdens het interview. Het opwekken van duurzame energie is een hoofddoelen van beide duurzame energieprojecten. Respondent 12 brengt ter sprake dat het doel van duurzame energie een reden was om mee te doen met het project. Vier respondenten (R1, R7, R8 en R9) uiten dat hun eigen doel om zelfvoorzienend te zijn overeenkwam met het doel van de organisatie. Respondent 9 spreekt van een bepaalde kick die het geeft om in eigen energie te voorzien. Een citaat waarin een respondent aangeeft graag zelfvoorzienend te zijn:

“Voor mij was het wel een besluit van hoe kan ik energie een invulling geven. Ik zoek dan wel naar wat meer grip dat dus zelfvoorzienend zou kunnen zijn.” [R1]

Eén respondent (R13) vermeldt er vanuit te gaan dat de andere deelnemers in het project ook een enorme drive voor een duurzaam energiedoel hadden, net als de respondent zelf. Solidariteit speelt een rol bij de intentie om de groepsomstandigheden te verbeteren en dit houdt in dat mensen bereid zijn bepaalde individuele voordelen in te leveren voor de groep. In de interviews komen deze individuele nadelen vooral ter sprake in de vorm van de financiële bijdrage die de respondenten aan het duurzame energieproject hebben geleverd. Acht van de 15 respondenten vertellen dat het geld geen grote rol speelde bij het deelnemen aan het duurzame energieproject. Zes van deze respondenten verklaren dat wanneer ze hun geïnvesteerde geld verliezen, ze het project alsnog als geslaagd beschouwen. Een voorbeeld van een respondent die aangeeft niet wakker te liggen van het verliezen van geld voor het project:

“Als ze nou volgend jaar failliet gaan dan denk ik van 700 euro daar ga ik dan toch niet van wakker liggen. Ik denk dan van dan hebben we het toch geprobeerd, veel van geleerd en de volgende windcoöperatie die maakt diezelfde fout niet. En dan ben ik m'n geld kwijt.” [R8]

Respondent 7 beschouwt het project financieel mislukt wanneer ze haar investering niet terugkrijgt, maar dat het als initiatief voor haar altijd geslaagd zal zijn, onafhankelijk van wat er met haar geld gebeurt. Bij beide duurzame energieprojecten waar de respondenten aan deelnamen in dit onderzoek krijgen de respondenten het geïnvesteerde bedrag terug in de loop van de tijd en zelfs nog een extra bedrag als rente of als korting op de energierekening. Negen respondenten geven aan dat het ze niet uitmaakt of ze dit bedrag terugkrijgen. Respondent 10 zegt dat ze ook had meegedaan wanneer ze de rente op het bedrag niet had teruggekregen. Vier andere respondenten (R5, R11, R13 en R14) noemen tijdens het gesprek ook dat het terugkrijgen van een extra bedrag bovenop het geïnvesteerde bedrag niet nodig is geweest om het project te steunen en dat ze het zonder dit voordeel ook hadden gesteund. Alle respondenten geven aan dat ze zich wel min of meer verdiept hebben van tevoren in het financiële aspect van het duurzame energieproject. Dit varieert van kort de voorwaarden doorlezen tot het uitgebreid bekijken van het business model. Enkele respondenten die kort de financiële voorwaarden doorlazen gaven als argument dat ze de organisatie wel vertrouwden. Respondent 9 meldt dat er een risico aan zijn investering zat, maar dat hij het business model van het project van tevoren goed heeft bekeken:

“Als zij zouden komen met een business model waarin aannames staan die niet realistisch zijn dan had ik het dus weer niet gedaan. Dus het risico ben ik bereid te aanvaarden, maar wel op basis van het business model. Dus als zij gaan rekenen met 70% energieprijssstijgingen per jaar, dan had ik gezegd van ik doe niet mee, want het business model klopt niet.” [R9]

Twee respondenten (R9 en R11) vertellen dat ze beseffen dat ze het project alleen hebben kunnen steunen, omdat ze zich het financieel kunnen veroorloven. Respondent 11 verwoordt dit door aan te geven dat hij niet had kunnen bijdragen wanneer hij in de

bijstand zat. Respondent 9 noemt het bijdragen aan een duurzaam energieproject iets elitairs.

Door de respondenten werden verschillende argumenten gegeven waarom ze graag wilden bijdragen aan het duurzame energieproject. Respondent 1 omschrijft dat hij veel respect heeft voor mensen die het duurzame energieproject opzetten om te proberen om op een bepaald punt het verschil te maken. Drie andere respondenten (R7, R9, R10 en R12) geven aan dat ze een bepaalde gunfactor voelen bij het project en daarom bereid zijn om het project te steunen. Een voorbeeld hiervan:

“Met eigen kracht en met eigen energie en eigen organisatietalenten tijd in te stoppen en dat het dan van de grond komt. dat soort initiatieven draag ik altijd een warm hart toe. En daar wil ik dan ook wel iets voor doen.” [R8]

Op basis van bovenstaande kan het volgende worden geconcludeerd: De intentie om het groepsbelang te dienen als aspect van collectieve actie bij duurzame energieprojecten komt overeen met de theorie uit de literatuurstudie. Uit de interviews komt naar voren dat het individuele belang van de respondenten overeenkwam met het belang van het duurzame energieproject. Solidariteit wordt in dit onderzoek opgevat als het iets over hebben voor anderen binnen de groep. Uit de bevindingen blijkt dat respondenten geld over hadden voor het slagen van het duurzame energieproject. Respondenten waren bereid om individuele voordelen in te leveren voor het belang van de groep. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op het aspect samenwerking.

Samenwerking

In deze paragraaf wordt het onderwerp samenwerking behandeld. In dit onderzoek wordt samenwerking opgevat als de mate waarin de uitkomst van collectieve actie bij het duurzame energieproject bereikt wordt door intensieve samenwerking tussen groepsleden (Nor Hafizah, et al., 2010). Het samenwerken met de organisatie kwam ter sprake tijdens de interviews. Van een volledige samenwerking met inspraak van alle partijen vanaf het begin was geen sprake omdat er initiatiefnemers waren met uitgewerkte plannen waar de respondenten aan deel konden nemen. Veertien van de 15 respondenten geven tijdens het interview aan niet te weten of ze inspraak hebben in het project. Zeven respondenten zeggen expliciet dat ze daar ook geen behoefte aan te hebben en dat ze het op deze manier prima vinden. Respondent 4 draagt hierbij als argument aan dat je bij een energiemaatschappij als bijvoorbeeld Eneco ook geen inspraak hebt. Respondent 9 geeft aan dat al had hij inspraak gewild, hij geen tijd had om in een coöperatieve vereniging actief te worden, vanwege zijn drukke agenda:

“Ik heb al zoveel te doen, ik ga niet ook nog eens een keer in zo'n coöperatieve vereniging zitten.” [R9]

De samenwerking met de organisatie achter het duurzame energieproject wordt door enkele respondenten beschreven. Wat opvalt tijdens de interviews is dat door zeven van de

15 respondenten de communicatie van de organisatie als prettig wordt omschreven. Een voorbeeld hiervan:

“Ik vond wel dat ze het op een hele speelse manier zo brachten. Het was luchtig. Wel heel serieus, maar ook goed uitgewerkt, ik vond het degelijk ook. Daar hou ik wel van. Niet al te veel tekst gewoon ‘to the point’, geen blabla. Niet dat je overspoeld wordt met contracten die je moet ondertekenen. Dit was gewoon heel simpel.” [R6]

Respondent 3 uit dat de heldere communicatie bijdroeg aan het vertrouwen in de organisatie. Het uiteindelijk doen wat ze beloven is voor respondent 7 een reden om de samenwerking met de organisatie als prettig te omschrijven. Respondenten 10 en 14 noemen de duidelijke communicatie van gedurende het lanceren van het project een positieve ervaring. Drie respondenten (R7, R9 en R15) vertellen dat ze het fijn vonden om snel een persoonlijke reactie te krijgen van de organisatie op hun vragen. Een voorbeeld waaruit dit duidelijk wordt:

“Als ik de website bezoek en vragen stel dan krijg ik hele leuke, toch wel vrij persoonlijke reacties daar en je krijgt echt het idee dat daar een stel bevlogen mensen bezig zijn met een goed plan.” [R7]

De samenwerking met de andere deelnemers komt ter sprake. Hiervan was geen sprake, omdat een groep initiatiefnemers het project heeft opgestart en de deelnemers niet met elkaar hoefden samen te werken. Respondent 11 verwoordt het samenwerken met anderen op deze manier:

“Samen is zoiets van, samen hebben we het mogelijk gemaakt, maar het is niet dat je samen iets hebt gedaan. Maar samen mogelijk maken.” [R11]

Hieruit blijkt dat de respondent het participeren met anderen in een duurzaam energieproject ziet als het samen mogelijk maken van iets. Respondent 4 beschrijft dat het samen realiseren van het project met anderen een bepaald economisch schaalvoordeel wordt gecreëerd, dat anders niet mogelijk zou zijn.

Uit bovenstaand kan worden geconcludeerd dat samenwerking bij duurzame energieprojecten vooral bestaat uit het samenwerken van de organisatie met de deelnemers en minder uit samenwerking van deelnemers onderling. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op het aspect protest.

Protest

Protest wordt op basis van het literatuuronderzoek in dit onderzoek opgevat als een subjectieve ervaring van onbehagen en een uiting van een behoefte om daadwerkelijk iets met anderen te ondernemen door te participeren in een duurzaam energieproject (Klandermans, 1984; Muller & Opp, 1986). Bron van dit protest kan een crisissituatie zijn die op een subjectieve manier ervaren wordt (Adger, 2003). Het investeren in het duurzame energieproject had voor enkele respondenten een protesterend motief in zich. Drie van de

15 respondenten (R2, R3 en R8) geven aan het gevoel te hebben dat de overheid te weinig doet en dat ze het daarom zelf gaan doen. Een voorbeeld hiervan:

“Het duurt te lang we moeten een beetje gas geven, we moeten een beetje vaart maken en dat gebeurt niet in Den Haag (...) dus dan doen we het zelf wel (...) uit den haag komt het niet en uit Delfzijl komt het wel. Dan Delfzijl maar.” [R8]

Respondent 7 ziet haar handelen als een klein protest tegen de bestaande energiemaatschappijen die volgens de respondent misleidende reclames tonen en een onsympathiek imago hebben. Vijf van de 15 respondenten vertelt niet uit protest te hebben deelgenomen in het duurzame energieproject. Respondent 4 deelt mee dat hij niet wil protesteren, maar aan anderen wil laten zien dat er een handelingsperspectief is om iets te doen. De respondent brengt dit als volgt onder woorden:

“Je ziet een bepaalde ontwikkeling, bepaalde dingen kloppen niet, maar je denkt er is geen handelingsperspectief. Maar de windcentrale creëert dat handelingsperspectief. Dus ik wil niet protesteren tegen alles wat niet klopt, ik wil laten zien dat het anders kan en mensen het gevoel geven dat ze wel een keuze hebben.” [R4]

Op basis van bovenstaande kan worden geconcludeerd dat het protesterende aspect van collectieve actie bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten geen grote rol speelt. Een klein deel van de respondenten geeft aan uit een subjectief gevoel van onbehagen te handelen en het fijn te vinden dat ze met anderen iets kunnen ondernemen. In de volgende paragraaf wordt het onderwerp verbondenheid besproken.

Verbondenheid

Verbondenheid wordt in dit onderzoek opgevat als de manier hoe de leden van het duurzame energieproject onderling contact hebben. Dit is gebaseerd op het literatuuronderzoek waaruit blijkt dat het contact van groepsleden een aspect is van collectieve actie (Nor Hafizah et al., 2010). Wanneer de respondenten veel contact met anderen binnen het duurzame energieproject hebben dan is er een hoge verbondenheid. Wanneer er weinig contact is, dan is de verbondenheid laag. Bij beide duurzame energieprojecten die in dit onderzoek zijn onderzocht geven alle respondenten aan geen tot weinig contact te hebben met andere deelnemers. Negen van de 15 respondenten geven aan dat ze geen andere deelnemers kennen. Een voorbeeld hiervan:

“Wie al die andere mensen zijn dat weet ik niet. Het is een beetje je steentje bijdragen, andere mensen doen dat ook, maar niet dat je persoonlijk contact hebt.” [R8]

Eén respondent (R6) geeft aan ooit via sociale media op internet contact te hebben gehad met andere deelnemers, maar van intensief contact was geen sprak. Een uitzondering hierop zijn de respondenten die deelnemers kenden via hun sociale netwerk voordat het duurzame energieproject werd opgestart. Deze respondenten kennen deze deelnemers echter niet van het duurzame energieproject en zijn niet via deze manier met elkaar

verbonden. Opvallend is dat zowel bij de Windcentrale als ook bij ZonOpSchoolNSV2 de respondenten niet weten wie de andere deelnemers zijn. Bij het lokale project ZonOpSchoolNSV2 is dit met name opvallend, omdat veel van de deelnemers kinderen op dezelfde school hebben en het project hierdoor kleinschaliger is. Respondent 12 legt uit dat ze niet weet wie er nog meer mee gedaan hebben, omdat de certificaten anoniem werden verkocht. Verder geeft respondent 10 aan dat ze het niet noodzakelijk vindt om andere deelnemers te leren kennen:

“Ik heb niet gezien wie er mee doen. Ik zou het wel leuk gevonden hebben, maar ik vind het niet noodzakelijk. ik hoef geen bijeenkomsten te hebben met alle mensen dat hoeft van mij niet.” [R10]

Uit de interviews kan geconcludeerd worden dat de respondenten geen behoefte hebben om de andere deelnemers van het project te leren kennen en dat de verbondenheid tussen deelnemers van energieprojecten laag is.

Samenvatting collectieve actie

Samenvattend kan op basis van bovenstaande het volgende worden geconcludeerd over collectieve actie bij duurzame energieprojecten. Deze conclusie vormt het antwoord op het tweede gedeelte van deelvraag 4; *hoe krijgt collectieve actie vorm bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten?* Aan de hand van de aspecten intentie om het belang van de groep te behartigen, samenwerking, protest, verbondenheid en onderdeel van de groep zijn. Het eerste aspect, de intentie om het belang van de groep te behartigen, werd in dit onderzoek gevonden bij de respondenten. Het gedeeld belang van het individu en de groep gaat bij duurzame energieprojecten over het algemene doel het opwekken van duurzame energie. Respondenten zijn bereid zich hiervoor in te zetten. Solidariteit met de groep vinden we bij alle respondenten in de vorm van een financiële bijdrage. Het gaat bij de solidariteit meer om solidair gedrag richting de organisatie, dan richting de andere leden van de groep, terwijl deze indirect wel een voordeel hebben. Samenwerking onderling met andere deelnemers is er nauwelijks zo blijkt uit de interviews. Het gaat bij de duurzame energieprojecten meer om samenwerking met de organisatie van het project, wat leidt tot vertrouwen bij de deelnemers. Een sterke communicatie van de organisatie wordt door de respondenten genoemd als een oorzaak van vertrouwen. Bij het deelnemen van de respondenten in het duurzame energieproject was weinig sprake van een protest karakter van collectieve actie. Een kritiek richting de overheid of de huidige energiemaatschappijen en het collectieve handelingsperspectief dat het duurzame energieproject biedt wordt door een klein aantal respondenten genoemd. Onderlinge verbondenheid tussen de deelnemers is in dit onderzoek niet gevonden. De respondenten gaven aan hadden onderling weinig tot geen contact te hebben met andere deelnemers. Het aspect onderdeel van de groep gaat het bij duurzame energieprojecten vooral over het onderdeel voelen van de maatschappij, maar ook over het duurzame energieproject op lokaal niveau.

6 Conclusie

Deze scriptie betreft een onderzoek naar de individuele burger die participeert in een duurzaam energieproject. In dit hoofdstuk worden de conclusies van dit onderzoek beschreven door in paragraaf 6.1 de antwoorden op de deelvragen om vervolgens een antwoord te geven op de hoofdvraag in paragraaf 6.2.

6.1 Beantwoording deelvragen

1. Wat zijn duurzame energieprojecten en welke rol spelen ontwikkelingen in de energiesector en in de maatschappij bij het ontstaan van dergelijke projecten?

Op grond van hoofdstuk 2 volgt een omschrijving van een duurzaam energieproject, welke in dit onderzoek centraal staan. Een duurzaam energieproject houdt in dat burgers samen met anderen in een samenwerkingsverband investeren in duurzame energie. Deze duurzame energieprojecten staan niet los van ontwikkelingen in de maatschappij en in de energiesector. Ontwikkelingen in de energiesector die invloed hebben op het ontstaan van de duurzame energieprojecten zijn minder bemoeienis van de overheid, meer marktwerken en privatisering van de energiebedrijven. Door de privatisering zijn de energiebedrijven veranderd in grote multinationale bedrijven. Een tweede ontwikkeling op de energiemarkt is de toename van het gebruik van duurzame energiebronnen. Door de nadelige ecologische en economische eigenschappen van traditionele grondstoffen en door het probleem van de klimaatverandering wordt de vraag naar duurzame energie groter bij zowel de markt als de overheid. Voor het ontstaan van duurzame energieprojecten is deze ontwikkeling gunstig, omdat er bij burgers vraag is naar duurzame energie. Een bestuurlijke ontwikkeling is het beroep op de zelfredzaamheid van burgers als gevolg van het veranderen van de verzorgingsstaat. Door een verzorgingsstaat die in steeds minder voorzieningen voorziet zijn burgers genoodzaakt om op verschillende maatschappelijke terreinen actief te worden. Deze ontwikkeling draagt bij aan het ontstaan van duurzame energieprojecten, omdat burgers hierdoor in de gelegenheid komen om zelf actief te worden op het maatschappelijke terrein van duurzaamheid.

2. Wat is actief burgerschap bij duurzame energieprojecten?

In het literatuuronderzoek in hoofdstuk 3 is actief burgerschap gedefinieerd en zijn enkele aspecten van actief burgerschap naar voren gekomen. Actief burgerschap is het verantwoordelijkheid nemen voor een maatschappelijk probleem en/of het deelnemen aan de oplossing van een maatschappelijk probleem. Actief burgerschap bij duurzame energieprojecten houdt in dat burgers hun verantwoordelijkheid nemen voor het maatschappelijke probleem van de klimaatverandering. Duurzame energieprojecten die afhankelijk zijn van de vrijwillige participatie van burgers kunnen alleen succesvol zijn wanneer er actieve burgers zijn die hun verantwoordelijkheid nemen. De volgende aspecten van actief burgerschap zijn geëxploreerd in dit onderzoek naar duurzame energieprojecten. Als eerste de probleempceptie van de burger van het maatschappelijke probleem van de

klimaatverandering en het risico hiervan. Als tweede en derde aspect de verantwoordelijkheid en de beschaafdheid van de burger die volgens de theorie mogelijk een rol spelen bij duurzame energieprojecten. Het vierde aspect is het sociale netwerk van de actieve burger dat een rol speelt als er veel mensen in de omgeving actief zijn. Het laatste aspect van actief burgerschap is de burger die zich kritisch opstelt ten opzichte van zijn omgeving.

3. Wat is collectieve actie bij duurzame energieprojecten?

Op basis van het literatuuronderzoek naar het concept collectieve actie kan het concept gedefinieerd worden als het handelen van een individu die deel uitmaakt van een groep met als doel om de omstandigheden van de hele groep te verbeteren. Bij collectieve actie bij duurzame energieprojecten geldt dezelfde definitie en geldt het duurzame energieproject als de groep waar de burger deel van uitmaakt. Het is een vereiste dat een individu die participeert aan het duurzame energieproject de intentie heeft om de omstandigheden van de groep te verbeteren. De volgende vijf aspecten van collectieve actie zijn opgenomen in het analysekader van dit onderzoek naar duurzame energieprojecten: Het onderdeel voelen van de groep, de intentie om de belangen van de groep te behartigen, samenwerken met de groep, protesteren met de groep en verbondenheid met de leden van groep.

4. Hoe krijgen actief burgerschap en collectieve actie vorm bij participatie van burgers in duurzame energieprojecten?

Op basis van het empirisch gedeelte van dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat verschillende aspecten van actief burgerschap bij de respondenten een rol spelen. Het eerste aspect van actief burgerschap de probleemperceptie is bij alle respondenten terug gevonden. De probleemperceptie bestaat uit een overtuiging van de klimaatverandering, het opraken van de fossiele brandstoffen en de economische afhankelijkheid van andere landen voor deze brandstoffen. Het aspect van actief burgerschap waarbij respondenten verantwoordelijkheid nemen voor de omgeving bestaat in dit onderzoek uit het actie ondernemen voor de maatschappij als geheel en het actie ondernemen voor het duurzame energieproject. De beschaafde burger krijgt in dit onderzoek gestalte als een ideaal van de respondenten dat wordt nagestreefd. Naast dit ideaal speelt bij de respondenten ook een morele overtuiging mee van wat goed is om te doen voor hun omgeving. Het sociale netwerk speelt bij de respondenten op drie verschillende manieren een rol. Als eerste als bekenden die het project organiseren, als tweede als bekenden die deelnemen aan het project en als derde als bekenden waaraan wordt verteld dat de respondenten meedoen aan het project. De actieve burger die kritisch is ten opzichte van energiemaatschappijen, de overheid en/of maatschappelijke omstandigheden is teruggevonden in het empirisch gedeelte van dit onderzoek. Actief burgerschap krijgt door de aanwezigheid van vijf aspecten vorm bij de participatie van de respondenten in duurzame energieprojecten. Deze vijf aspecten zijn probleemperceptie van de burger, de verantwoordelijke burger, de beschaafde burger, het sociale netwerk van de burger en een kritische burger.

Op grond van bevindingen uit het empirisch onderzoek kan geconcludeerd worden dat collectieve actie onder de respondenten die deelnemen aan de duurzame

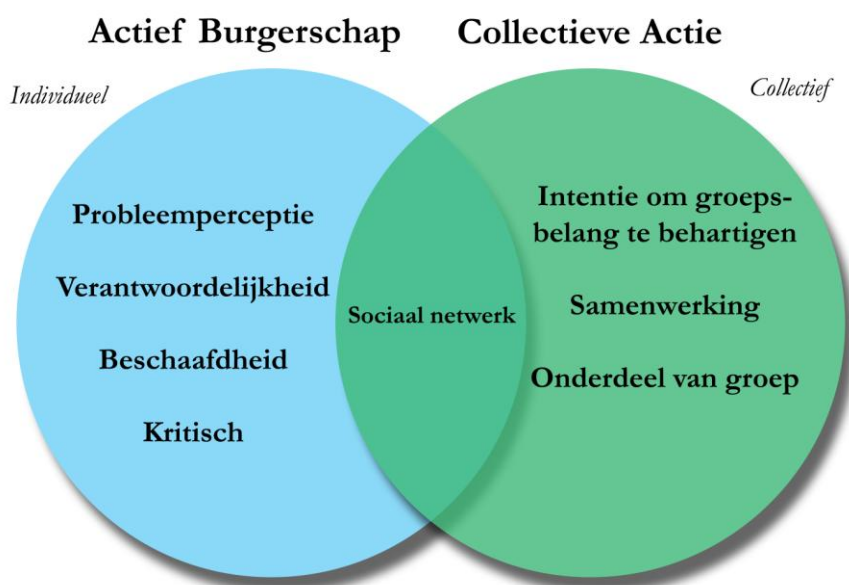
energieprojecten verschillende aspecten heeft. Het gedeeld belang bij de deelnemers aan het de duurzame energieprojecten bestaat voornamelijk uit het doel om duurzame energie op te wekken. Solidariteit met de groep houdt bij collectieve actie in dat het individu bereid is om een voordeel in te leveren voor de groep. Het voordeel dat respondenten inleveren voor de groep is bij de duurzame energieprojecten een financiële bijdrage van de respondenten aan de organisatie van het duurzame energieproject. Er is geen sprake van een directe bijdrage aan de andere leden van de groep. Samenwerking met de respondenten is er nauwelijks, zo blijkt uit het empirisch gedeelte van dit onderzoek. Bij duurzame energieprojecten is er sprake van samenwerking tussen de organisatie en de deelnemers, al is dit ook in beperkte mate, omdat de organisatoren het project opstarten en de deelnemers daar aan deel kunnen nemen. De deelnemers werken niet vanaf het eerste begin mee met het duurzame energieproject. Een goede communicatie van de organisatie is essentieel voor een goede samenwerking en wordt positief ervaren door de respondenten. Een collectief protest wordt door weinig deelnemers ervaren. Wel zijn de respondenten kritisch over overheidsbeleid en over de huidige energiemaatschappijen. Het zich onderdeel voelen van een groep heeft bij duurzame energieprojecten meerdere niveaus. Het eerste waar de respondenten zich onderdeel van voelen is van het duurzame energieproject. Het tweede niveau dat enkele respondenten ter sprake brengen is het zich onderdeel voelen van een maatschappelijke beweging. Het laatste is het zich onderdeel voelen van de maatschappij. Onderlinge verbondenheid is bij de respondenten die deelnemen aan het duurzame energieproject niet gevonden, omdat de deelnemers onderling geen contact bleken te hebben.

6.2 Beantwoording hoofdvraag

De hoofdvraag van dit onderzoek is: *Wat is de relatie tussen actief burgerschap en collectieve actie bij participatie van burgers in duurzame energieprojecten?* Op basis van de resultaten uit de theorie en de praktijk van dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat er bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten zowel sprake is van actief burgerschap als collectieve actie. Actief burgerschap houdt in dat de burger verantwoordelijkheid neemt voor zijn eigen omgeving. Bij duurzame energieprojecten speelt de bewustwording van het probleem, de normen van de burger, het sociale netwerk en de kritische burger een rol bij het nemen van de verantwoordelijkheid. Collectieve actie houdt in dat burgers participeren in een bepaalde groep. Te concluderen valt dat beide concepten elkaar niet uitsluiten. Een actieve burger die participeert kan dit doen omdat hij de belangen van een bepaalde groep wil behartigen. Iemand die deelneemt in collectieve actie, kan dit andersom ook doen, omdat hij de verantwoordelijkheid voelt om bij te dragen aan een maatschappelijk probleem. In dit onderzoek zijn drie niveaus gevonden waarop burgers zich onderdeel voelen van een groep. In de maatschappij als geheel, in een maatschappelijke beweging en in het duurzame energieproject. Een verdeling van deze niveaus is nodig om een relatie tussen collectieve actie en actief burgerschap duidelijk te omschrijven. Op het niveau van de maatschappij gaat het meer om burgerschap, het zich onderdeel zijn, dan om actief burgerschap. Op het niveau van de maatschappelijke beweging krijgt actief burgerschap

vorm, omdat de respondenten aangeven dat ze zich verantwoordelijk te voelen voor de maatschappij als geheel. Er is op dat niveau ook sprake van collectieve actie, omdat alle respondenten hetzelfde belang hebben binnen de maatschappelijke beweging. Op het niveau van de organisatie is er sprake van actief burgerschap met de genoemde aspecten. Er is ook sprake van collectieve actie, echter met weinig verbondenheid tussen de respondenten en weinig samenwerking tussen de respondenten.

Op de vraag wat de relatie is tussen de concepten van dit onderzoek is dat er aspecten zijn die overeenkomen tussen actief burgerschap en collectieve actie bij duurzame energieprojecten en dat er verschillen zijn. Dit is weergegeven in Figuur 4. In het linkse gedeelte staan de aspecten van actief burgerschap, in het rechtse gedeelte de aspecten van collectieve actie. De aspecten in het middelste deel vallen onder zowel actief burgerschap als collectieve actie. Het sociale netwerk speelt een rol bij de verbondenheid van collectieve actie. Verder dan het sociale netwerk gaat deze verbondenheid niet bij duurzame projecten en het aspect verbondenheid speelde op basis van de bevindingen uit het onderzoek geen rol bij duurzame energieprojecten. Het onderwerp verbondenheid is daarom weggelaten. Het aspect protest speelt eveneens geen rol bij collectieve actie en is ook weggelaten. Het

Figuur 4 – Relatie van Actief burgerschap en Collectieve actie bij duurzame energieprojecten

zich onderdeel voelen van een collectieve groep betreft meerdere niveaus. Er zijn ook aspecten die verschillen, deze zijn weergegeven in de linker en rechter gedeelte van de cirkel. Het fundamentele verschil is dat actief burgerschap gericht is op het oplossen van een maatschappelijk probleem en collectieve actie gericht is op het verbeteren van de omstandigheden van een groep. Bij actief burgerschap staat de individuele maatschappelijke participatie centraal. Dit concept bevat ook individuele actie, vanuit zelf interesse. Bij actief burgerschap is er sprake van maatschappelijke participatie van een individuele burger die zich bewust is van zijn rechten en plichten. Bij collectieve actie is er sprake van een individu die handelt samen in een collectief en in het voordeel van het groepsbelang.

Bij duurzame energieprojecten is collectieve actie een vorm van actief burgerschap. Veel respondenten geven aan dat ze verantwoordelijkheid nemen voor een maatschappelijk probleem. Bij duurzame energieprojecten wordt de verantwoordelijkheid genomen met een groep actieve burgers voor een maatschappelijk probleem. De actieve burgers participeert in een groepsactie. Bij deze participatie in duurzame energieprojecten zijn er aspecten gevonden in dit onderzoek die actief burgerschap onderscheiden van collectieve actie. Deze aspecten bevinden zich op het individuele niveau.

7 Discussie

In dit hoofdstuk wordt gereflecteerd op het onderzoeksproces. De rol van de onderzoeker, de uitvoering en de gemaakte keuzes in het onderzoek worden kritisch belicht in het licht van betrouwbaarheid en validiteit. Aan het eind van dit hoofdstuk worden suggesties gedaan voor vervolgonderzoek.

7.1 Reflectie op onderzoeksproces

Er is onderzoek gedaan naar de relatie tussen de concepten actief burgerschap en collectieve actie bij duurzame energieprojecten. Vanuit de theoretische inzichten van Tonkens (2008), Hoskins & Mascherini (2009), Nor Hazifah et al. (2010), Bakker et al. (2013) en Tarrow (1994) over actief burgerschap en collectieve actie zijn enkele onderwerpen meegenomen in het onderzoek waarvan verwacht werd dat deze een rol speelden bij de participatie van burgers in duurzame energieprojecten. Deze onderwerpen konden goed worden gebruikt in dit onderzoek, maar wellicht had het gebruik van andere thema's andere inzichten gegeven.

In dit onderzoek is gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksmethode door middel van interviews met deelnemers aan duurzame energieprojecten. Bij kwalitatief onderzoek speelt de onderzoeker zelf een grotere rol dan bij kwantitatief onderzoek. Het doen van de semigestructureerde interviews heeft er toe geleid dat niet alle interviews hetzelfde waren. Tijdens de interviews is er ook inbreng van de respondenten meegenomen ten aanzien van de onderwerpen. Deze inbreng was zonder het doen van kwalitatief onderzoek met semigestructureerd interviews niet naar voren gekomen. De onderzoeker heeft als enige de regie in handen om het gesprek in de juiste banen te leiden. Dit maakt dat de onderzoeker invloed heeft op de resultaten. De keuze voor kwalitatief onderzoek betekent dat in dit onderzoek door de onderzoeker op meerdere punten geïnterpreteerd is. Dit is tijdens het afnemen van de interviews en tijdens de interpretatie van de resultaten. Dit heeft een negatieve invloed op de validiteit van dit onderzoek en de kans op een zelfde resultaat bij herhaling van ditzelfde onderzoek wordt verkleind.

Om sociaal wenselijke antwoorden te vermijden is ervoor gekozen om de respondenten anoniem te houden. In bijlage II is wel persoonlijke informatie over de respondenten te vinden. De kans is klein dat de deelnemers van de Windcentrale of ZonOpSchoolNSV2 elkaar kennen op basis van persoonlijke informatie. Het aan de respondenten zelf de keuze te laten waar het interview werd afgenomen heeft bijgedragen aan een ontspannen setting voor de interviews, maar wel voor andere omstandigheden bij elk interview, wat de betrouwbaarheid verkleind. Bij één respondent [R12] zorgde de aanwezigheid van een kind voor afleiding tijdens het interview, waardoor er niet genoeg rust was om goed op de onderwerpen in te gaan. Een volgende keer zou ik wanneer dit haalbaar blijkt, alle interviews op dezelfde locatie afnemen in plaats van bij mensen thuis. In dit onderzoek was dat niet haalbaar, omdat de respondenten verspreid door Nederland

wonen en het niet gemakkelijk is om 6 mensen uit Nijmegen een middag naar Utrecht te laten komen.

In dit onderzoek is het concept actief burgerschap gebruikt om duurzame energieprojecten te onderzoeken. Dit concept heeft in de literatuur vooral betrekking op de relatie tussen overheid en burgers. In de energiemarkt is deze relatie tussen energiemaatschappijen en burgers wellicht belangrijker dan de relatie tussen overheid en burgers. De vraag rijst of het concept wel goed past bij onderzoek naar duurzame energieprojecten. In dit onderzoek is toch gekozen voor actief burgerschap, omdat de in het literatuuronderzoek gevonden aspecten van actief burgerschap goed gebruikt konden worden in dit onderzoek naar duurzame energieprojecten.

Een andere kanttekening die moet worden geplaatst bij dit onderzoek is de keuze voor twee verschillende duurzame energieprojecten. Dit was nodig, omdat anders te weinig respondenten konden worden geïnterviewd. De beide duurzame energieprojecten zijn echter wel verschillend van aard, al ging het bij beide om een crowdfundingproject. Een verschil tussen beide projecten is dat de Windcentrale om windenergie ging en ZonOpSchoolNSV2 om zonne-energie. Een ander niet te negeren verschil is de hoogte van het investeringsbedrag per certificaat bij de Windcentrale (€350) ten opzichte van ZonOpSchoolNSV2 (€50). Een derde verschil is dat de Windcentrale landelijk georganiseerd is en ZonOpSchoolNSV2 lokaal bij de ouders van een school. Deze verschillen kunnen effect hebben gehad op de resultaten van dit onderzoek. Door bij de deelnemers van beide organisaties dezelfde thema's aan bod te laten komen tijdens de interviews hoop ik het verschil ondervangen te hebben. Een bewijs hiervoor is dat de resultaten aangaande de geanalyseerde concepten bij beide casussen onderling weinig verschillen. Een voordeel van het afnemen van interviews bij twee verschillende casussen is dat de representativiteit van de respondenten er door verhoogd wordt. Een vergelijkend onderzoek tussen de beide casussen behoorde niet tot de mogelijkheden omdat het aantal respondenten per casus te veel verschilde. Dit is een gemiste kans, omdat met het vergelijken van verschillende casussen wellicht nieuwe inzichten konden worden verkregen. Een les hieruit voor vervolgonderzoek is het goed van tevoren afwegen of een vergelijkend onderzoek haalbaar is en aan welke voorwaarden het empirisch gedeelte moet voldoen. Ondanks enkele discussiepunten aangaande de onderzoeksmethode en het onderzoeksproces ben ik van mening dat dit onderzoek waardevolle inzichten heeft voortgebracht. Dit omdat het een kwalitatieve weergave geeft van de manier waarop de respondenten hun deelname aan het duurzame energieproject ervaren.

7.2 Suggesties voor vervolgonderzoek

Op basis van voorgaande paragraaf en de conclusie van dit onderzoek zal ik een aantal suggesties doen voor vervolgonderzoek naar actief burgerschap, collectieve actie en duurzame energieprojecten. In dit onderzoek de twee casussen de Windcentrale (9 respondenten) en NSV2 (6 respondenten) onderzocht. In dit onderzoek zijn beide casussen niet vergeleken met elkaar, maar zijn ze gebruikt om inzichten te verkrijgen over duurzame energieprojecten. Een suggestie voor vervolgonderzoek is het vergelijken van duurzame

energieprojecten om zo verschillen en overeenkomsten van actief burgerschap en collectieve actie te ontdekken.

In dit onderzoek is alleen sprake van actieve burgers. Om de participatie van burgers in duurzame energieprojecten in de toekomst te onderzoeken zouden interviews kunnen worden afgenomen met burgers die wel benaderd zijn door het duurzame energieproject, maar die niet hebben deelgenomen. Op deze manier kan een breder beeld worden verkregen van het individuele belang in relatie met het collectieve belang van het duurzame energieproject.

In het huidige onderzoek was bij de casus van de Windcentrale sprake van windenergie als duurzame energiebron en bij de casus van NSV2 van zonne-energie. Een derde suggestie voor vervolgonderzoek naar collectieve actie is kiezen voor een duurzaam energieproject dat investeert in zonne-energie. Bij het investeren in windenergie individuele actie in de praktijk voor burgers (met een modaal inkomen) onmogelijk is, omdat een windmolen beduidend hogere investeringskosten heeft dan een zonnepaneel. Bij het investeren in een windmolen is collectieve actie onontkoombaar, terwijl het investeren in zonnepanelen voor een individuele burger goed mogelijk is. Een onderzoek naar alleen zonne-energie geeft waarschijnlijk een beter beeld van collectieve actie bij duurzame energieprojecten.

In dit onderzoek zijn de opvattingen van 15 respondenten gebruikt. Deze geven de een gedeelte van de werkelijkheid weer. In toekomstig onderzoek kan het beeld van de werkelijkheid vergroot worden door meer kwantitatieve data te gebruiken. De gevonden resultaten van dit kwalitatieve onderzoek kunnen de basis zijn van een toekomstig kwantitatief onderzoek. Aan de hand van de bevindingen uit het huidige onderzoek kunnen hypothesen worden opgesteld aangaande collectieve actie en actief burgerschap bij duurzame energieprojecten. Deze hypothesen kunnen in toekomstig kwantitatief onderzoek worden getest, omdat de representativiteit van deze data groter is dan alleen de kwalitatieve data uit dit onderzoek.

Referenties

- Adger, W. N. (2003). Social capital, collective action, and adaptation to climate change. *Economic Geography*, 79(4), 387-404.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners*, 35(4), 216-224.
- Asheri, D. (1963). Laws of inheritance, distribution of land and political constitutions in ancient Greece. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 12(1), 1-21.
- Bakker, M. H., Kerstholt, J., & Giebels, E. (2013). Features and drivers of Active Citizenship. Why are some citizens active whereas others are not? Geraadpleegd op 30 juni 2014, van http://www.eura2013.org/media/Full_papers_Track_3A/181_Bakker_Features_and_drivers_of_active_citizenship.pdf.
- Barnes, M. (1999). Users as citizens: collective action and the local governance of welfare. *Social Policy & Administration*, 33(1), 73-90. doi: <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9515.00132>.
- Barry, J. (2006). Resistance is fertile: from environmental to sustainability citizenship. *Environmental citizenship*, 21.
- Bloemraad, I., Korteweg, A., & Yurdakul, G. (2008). Citizenship and immigration: Multiculturalism, assimilation, and challenges to the nation-state. *Sociology*, 34(1), 153.
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Boom. Den Haag.
- Bomberg, E., & McEwen, N. (2012). Mobilizing community energy. *Energy Policy*, 51(0), 435-444.
- Boon, F.P. (2012). *Local is Beautiful - The emerge and development of local renewable organisations*. (Master's thesis. Universiteit Utrecht, Nederland). Geraadpleegd op 11 februari 2013, van <http://igiturarchive.library.uu.nl>.
- Castells, M. (2007). Communication, Power and Counter-power in the Network Society. *International Journal of Communication 1*, 238-266.
- Cook, J., Nuccitelli, D., Green, S. A., Richardson, M., Winkler, B., Painting, R., ... & Skuce, A. (2013). Quantifying the consensus on anthropogenic global warming in the scientific literature. *Environmental Research Letters*, 8(2), 024024.
- Dobson, A. (2011). Sustainability Citizenship. Green House. Weymouth: Green House Think Tank. Geraadpleegd op 7 juli 2014, van <http://www.greenhousethinktank.org/page.php?pageid=publications>.
- Drury, J., & Reicher, S. (2005). Explaining enduring empowerment: A comparative study of collective action and psychological outcomes. *European Journal of Social Psychology*, 35(1), 35-58.
- Energieonderzoek Centrum Nederland. (2012). *Energietrends 2012*. Petten: ECN. Geraadpleegd op 20 juni 2013, van <https://www.ecn.nl/docs/library/report/2012/b12005.pdf>.
- Flyvbjerg, B. (2001). Making social science matter: Why social inquiry fails and how it can succeed again. Cambridge: Cambridge university press.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative inquiry*, 12(2), 219-245.
- Groegeld. (2013, 22 februari). *De Windcentrale wil nog een keer 7 miljoen ophalen*. 7 DitchesTV. [Videotape]. Geraadpleegd op 3 april 2013, van http://www.7ditches.tv/de-windcentrale-wil-nog-een-keer-7-miljoen-ophalen_a140.aspx.
- Hardin, R. (1971). Collective Action as an Agreeable "n"-Prisoners' Dilemma. *Behavioral Science*, 16(5), 472 - 481.
- Hess, D.J. (2011). Electricity Transformed: Neoliberalism and Local Energy in the United States. *Antipode* 43(3), 1056-1057.
- Hoskins, B. L., & Mascherini, M. (2009). Measuring active citizenship through the development of a composite indicator. *Social Indicators Research*, 90(3), 459-488.

- Huisman, R., & Kiliç, M. (2013). A history of European electricity day-ahead prices. *Applied Economics*, 45(18), 2683-2693.
- Hurenkamp, M., Tonkens, E., & Duyvendak, J. W. (2006). Wat burgers bezielt: een onderzoek naar burgerinitiatieven. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/NICIS Kenniscentrum Grote steden.
- Hurenkamp, M., & Tonkens, E. (2011). De onbeholpen samenleving: burgerschap aan het begin van de 21e eeuw. Amsterdam University Press.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (2007). *International Climate Change 2007 -Synthesis Report*. Genève, Zwitserland: IPCC. Geraadpleegd op 16 maart 2013, van http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr.pdf.
- International Energy Agency (2012). *World Energy Outlook 2012 - Executive Summary*. Parijs: IEA. Geraadpleegd op 15 maart 2013, van <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/English.pdf>.
- Jagers, S. C. (2009). In search of the ecological citizen. *Environmental Politics*, 18(1), 18-36.
- Karlsson, R. (2012). Individual guilt or collective progressive action? Challenging the strategic potential of environmental citizenship theory. *Environmental Values*, 21(4), 459-474.
- Kearns, A. J. (1992). Active citizenship and urban governance. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 20-34.
- Kearns, A. J. (1995). Active citizenship and local governance: political and geographical dimensions. *Political Geography*, 14(2), 155-175.
- Klandermans, B. (1984). Mobilization and participation: Social-psychological expansions of resource mobilization theory. *American sociological review*, 583-600.
- Lampert, M., & Wijffels, H. (2012). *Netwerksamenleving biedt route uit crisis*. Motivaction & Utrecht Sustainability Institute (USI) Geraadpleegd op 5 juni 2013, van <http://www.motivaction.nl/sites/default/files/Verkenning%20veranderingen%20onder%20de%20oppervlakte%20.pdf>.
- Lister, R. (1997). Citizenship: Towards a feminist synthesis. *Feminist Review*, 28-48.
- Louis, W. R. (2009). Collective action—and then what?. *Journal of Social Issues*, 65(4), 727-748.
- Lovins, A. B. (1977). *Soft energy paths: Toward a durable peace*. Friends of the international Earth. San Francisco.
- Lorenzoni, I., & Pidgeon, N. F. (2006). Public views on climate change: European and USA perspectives. *Climatic Change*, 77(1-2), 73-95.
- Lubbe Bakker, S. (Regisseur). (2012, 8 oktober). Power to the People [Videobestand] [TV-uitzending]. In *Tegenlicht*. Geraadpleegd op 30 juni 2014, van http://www.npo.nl/tegenlicht/08-10-2012/VPWON_1169295.
- Marshall, T. H. (1950). Citizenship and social class (Vol. 11, pp. 28-29). Cambridge.
- Mazzoni, D., & Cicognani, E. (2012). Water as a commons: An exploratory study on the motives for collective action among Italian water movement activists. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23(4), 314-330.
- McGarty, C., Bliuc, A. M., Thomas, E. F., & Bongiorno, R. (2009). Collective Action as the Material Expression of Opinion - Based Group Membership. *Journal of Social Issues*, 65(4), 839-857.
- Meinzen-Dick, R., DiGregorio, M., & McCarthy, N. (2004). Methods for studying collective action in rural development. *Agricultural Systems*, 82(3), 197-214.
- Micheletti, M., & Stolle, D. (2012). Sustainable citizenship and the new politics of consumption. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1), 88-120.
- Mohammadi, H. (2009). Electricity prices and fuel costs: Long-run relations and short-run dynamics. *Energy Economics*, 31(3), 503-509.
- Morse, J. M., Barrett, M., Mayan, M., Olson, K., & Spiers, J. (2002). Verification strategies for establishing reliability and validity in qualitative research. *International journal of qualitative methods*, 1(2), 13-22.

- Muller, E. N., & Opp, K. (1986). Rational choice and rebellious collective action. *The American Political Science Review*, 471-488.
- Nor Hafizah, S., Salfarina, A.G., Intan Hashimah, H., & Juliana, A.W. (2010). A Case Study of Collective Action in Fishermen's Wives Group (KUNITA), Malaysia. *International Journal of Human and Social Sciences*, 5(14), 964-969.
- Olson, M., (1965). *The Logic of Collective Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ostrom, E. (2010). Beyond markets and states: polycentric governance of complex economic systems. *The American economic review*, 100(3), 641-672.
- Oude Vrielink, M. J. & I. Verhoeven (2011), Burgerinitiatieven en de bescheiden overheid. *Beleid en Maatschappij*, 38(4), 377-387.
- Planbureau voor de Leefomgeving. (2011). *De energieke samenleving. Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*. Den Haag: PBL. Geraadpleegd op 3 juni 2013, van http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/Signalenrapport_web.pdf.
- Planbureau voor de Leefomgeving. (2013). *Vergroenen en verdienen - Op zoek naar kansen voor de Nederlandse economie*. Den Haag: PBL. Geraadpleegd op 3 juni 2013, van <http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/PBL-2013-Vergroenen-en-verdienen-1061.pdf> (03-06-2013).
- Rijksoverheid. (2013). *Troonrede 2013*. Den Haag: Rijksoverheid. Geraadpleegd op 4 juli 2014, van <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013.html>.
- REN21. (2013). *Renewables 2013 - Global Status Report*. Parijs: Ren21. Geraadpleegd op 3 juni 2013, van http://www.ren21.net/Portals/0/documents/Resources/GSR/2013/GSR2013_lowres.pdf.
- Ruddin, L. P. (2006). You can generalize stupid! Social scientists, Bent Flyvbjerg, and case study methodology. *Qualitative Inquiry*, 12(4), 797-812.
- Rydin, Y., & Holman, N. (2004). Re-evaluating the contribution of social capital in achieving sustainable development. *Local Environment*, 9(2), 117-133.
- Schwencke, A. M. (2012). *Energieke BottomUp in lage landen - de energietransitie van onderaf*. AS I-Search. Leiden. Geraadpleegd op 3 juni 2013, van <http://amsterdamsmartcity.com/data/file/ESSAY-Energieke-BottomUp-in-Lage-Landen-Schwencke-21082012-FINAL.pdf>.
- Silverman, D. (2010). *Doing qualitative research: A practical handbook*. SAGE Publications Limited.
- Smaling, A. (1994). The pragmatic dimension. *Quality and quantity*, 28(3), 233-249.
- Smaling, A. (2008). Inductive, analogical, and communicative generalization. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(1), 52-67.
- Smit, B., & Pilifosova, O. (2003). Adaptation to climate change in the context of sustainable development and equity. *Sustainable Development*, 8(9), 9.
- Spann, R. M. (1974). Collective consumption of private goods. *Public Choice*, 20(1), 63-81.
- Stokman, F. N. (2004). *What binds us when with whom? Content and structure in social network analysis*. In Keynote Address at the SUNBELT XXIV International Network for Social Network Analysis Conference, Portorož (Slovenia).
- Stürmer, S., & Simon, B. (2004). The role of collective identification in social movement participation: A panel study in the context of the German gay movement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(3), 263-277.
- Swanborn, P. G. (2004). Kwalitatief onderzoek en exploratie. *Kwalon*, 26(2), 7-13.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual review of psychology*, 33(1), 1-39.
- Tarrow, S. (1994). *Power in Movement; Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tonkens, E. (2008). De bal bij de burger: Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving. Geraadpleegd op 3 juni 2013, van <http://dare.uva.nl/document/199875>.
- Tonkens, E., & Kroese, G. (2009). Burgerschap en binding in Den Haag. Geraadpleegd op 3 juni 2013, van http://www.actiefburgerschap.nl/cms_data/burgerschapsbeleidenhaag.pdf.
- Turkenburg, W. C., Arent D. J., Bertani R., Faaij A., Hand M., Krewitt W., ... & Usher, E. (2012). Chapter 11 - Renewable Energy. In *Global Energy Assessment - Toward a Sustainable Future*, Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA and the International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria, 761-900. Geraadpleegd op 3 juni 2013, van http://www.iiasa.ac.at/web/home/research/Flagship-Projects/Global-Energy-Assessment/GEA_Chapter11_renewables_lowres.pdf.
- Van Caem, B., Van Steden, R., Boutellier, H., & Van Stokkom, B. (2013). Community Policing 'Light': On Proximity and Distance in the Relationship between Neighbourhood Coordinators and Citizens. *Policing*, 1-10.
- Van het Groenewoud, R. (2011). Aan de meet. Op: De laatste rit [CD]. Brussel: EMI Music.
- Van der Lans, J. (2012, 26 mei). *Crisis dwingt burgers publieke diensten in eigen hand te nemen*. Trouw. Geraadpleegd op 20 juni 2013, van <http://www.trouw.nl/tr/nl/6704/Sociale-Vraagstukken/article/detail/3261867/2012/05/26/Crisis-dwingt-burgers-publieke-diensten-in-eigen-hand-te-nemen.dhtml>.
- Van Rooijen, S. N., & Van Wees, M. T. (2006). Green electricity policies in the Netherlands: an analysis of policy decisions. *Energy Policy*, 34(1), 60-71.
- Van Steden, R., Van Caem, B., & Boutellier, H. (2011). The 'hidden strength' of active citizenship: The involvement of local residents in public safety projects. *Criminology and Criminal Justice* 11 433.
- Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, 134(4), 504.
- Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2012). Collective action as civic engagement. *Restoring Civil Societies: The Psychology of Intervention and Engagement Following Crisis*, 119-134.
- Verbong, G., & Geels, F. (2007). The ongoing energy transition: lessons from a socio-technical, multi-level analysis of the Dutch electricity system (1960-2004). *Energy Policy*, 35(2), 1025-1037.
- Vereniging Nederlandse Gemeenten. (2013). *Lokaal energieë: decentrale duurzame elektriciteit - Business case en maatschappelijke kosten-batenanalyse*. Den Haag: VNG. Geraadpleegd op 2 juli 2014, van https://www.vng.nl/files/vng/20130129_eindrapportage_mkba_def.pdf.
- Verhoeven, I. (2004). *Veranderend politiek burgerschap en democratie*. De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat, WRR-Verkenning 4. 55-78. Geraadpleegd op 7 juli 2014, van <http://oopen.org/download?type=document&docid=440346>.
- Vrooman, C., Noije, L. van, Jonker, J. J., Veldheer, V. (2012). Responsabele burgers, regisserende overheid. In: Veldheer, V., J.-J. Jonker, L. van Noije & C. Vrooman (red.), Een beroep op de burger, Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid, Sociaal en Cultureel Rapport 2012. Den Haag: Sociaal en Cultureel Plan-bureau.
- Walker, G. (2008). What are the barriers and incentives for community-owned means of energy production and use. *Energy Policy* 36, 4401-4405.
- Walker, G., & Devine-Wright, P. (2008). Community renewable energy: What should it mean? *Energy Policy*, 36(2), 497-500.
- Warren, C. R., & Birnie, R. V. (2009). Re-powering Scotland: wind farms and the 'energy or environment?' Debate. *Scottish Geographical Journal*, 125(2), 97-126.
- Weick, K., Sutcliffe, K., & Obstfeld, D. (2005). Organizing and the process of sensemaking. *Handbook of Decision Making*, 16(4), 83.

- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (1992). *Eigentijds burgerschap*. Den Haag: WRR. Geraadpleegd op 7 juli 2014, van http://www.wrr.nl/fileadmin/nl/publicaties/PDF-overige Uitgaven/Eigentijds_Burgerschap.pdf.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2012). *Vertrouwen in burgers*. Den Haag: WRR. Geraadpleegd op 7 juli 2014, van http://www.wrr.nl/fileadmin/nl/publicaties/PDF-Rapporten/Vertrouwen_in_burgers.pdf.
- Wright, S. C. (2001). Strategic collective action: Social psychology and social change. *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes*, 409-430.
- Wright, S. C. (2009). The next generation of collective action research. *Journal of Social Issues*, 65(4), 859-879.
- Wright, S. C., Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 994 - 1003.
- Wüstenhagen, R., Wolsink, M., & Bürer, M. J. (2007). Social acceptance of renewable energy innovation: An introduction to the concept. *Energy policy*, 35(5), 2683-2691.
- Wyness, L. (2013). "Talking of citizenship..." Exploring the contribution an intergenerational, participatory learning project can make to the promotion of active citizenship in sustainable communities. *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 1-21.

Bijlage I - Topiclijst interviews

Introductie

- Voorstellen
- Uitleg interview
- Tijdsduur: 20/30 minuten
- Gegevens worden vertrouwelijk behandeld
- Bent u het hiermee eens?
- Vragen?

Personalia: Leeftijd, Man/Vrouw, Plaats, Opleiding, Duurzaam energieproject

Energiemarkt:

Wat vindt u van duurzame energie?

Wat weet u van het overheidsbeleid aangaande duurzame energie

Wat weet u van windenergie / zonne-energie ?

Duurzame energieproject:

Kunt u iets vertellen over het duurzame energieproject waarin u deelneemt?

Waarom bent u lid geworden? Kunt u beschrijven wat uw overwegingen waren?

Heeft u vertrouwen in de organisatie?

Wat betekent voor u het lokaal opwekken van energie?

Wat was voor u de meerwaarde van de collectieve organisatie?

Wat is de volgens u de kracht van het duurzame energieproject?

Kunt u iets vertellen over het financiële aspect?

Wat vindt u van het imago van het duurzame energieproject?

Actief burgerschap:

Ervaart u een maatschappelijk probleem?

Hoe kijkt u aan tegen klimaatverandering?

Kunt u iets vertellen van hoe uw idealen aansluiten bij uw besluit om deel te nemen in het duurzame energieproject?

Zo ja, over welke waarden en normen hebben we het dan, wat u betreft?

Kunt u iets vertellen over uw verantwoordelijkheid voor het milieu?

Kent u mensen die hebben meegedaan?

Collectieve actie:

Kunt u iets vertellen over uw gedachte over het duurzame energieproject?

Sprak het idee van de organisatie u aan?

Hoe voelt het om het ment andere mensen te doen?

Kunt u iets vertellen over hoe u zich met de andere leden van de organisatie verbonden voelt?

Bent u trots op het feit dat u lid bent?

Voelt u zich onderdeel van de groep? Hoe dan?

Zit er een soort van protest in uw deelname?

Welke financiële overweging heeft een rol gespeeld?

Was het uw investering meer dan waard?

Behaalt u economisch voordeel met uw deelname in de collectieve organisatie?

Na afloop:

Bedanken voor het interview

Bijlage II - Respondentenlijst

Respondent 1: Geworven via eigen netwerk – Windcentrale
Man – 35 – HBO – Poeldijk – 3 winddelen – Werk

Respondent 2: Geworven via eigen netwerk – Windcentrale
Man – 60 – HAVO – Berkenwoude – 3 winddelen – Thuis

Respondent 3: Geworven via eigen netwerk – Windcentrale
Vrouw – 53 – MBO – Berkenwoude – 3 winddelen – Thuis

Respondent 4: Geworven via eigen netwerk – Windcentrale
Man – 37 – WO – Rotterdam – 3 winddelen – Webcam

Respondent 5: Geworven via eigen netwerk – Windcentrale
Vrouw – 56 – HBO – Utrecht – 3 winddelen – Thuis

Respondent 6: Geworven via eigen netwerk – Windcentrale
Vrouw – 56 – HBO – Utrecht – 3 winddelen – Thuis

Respondent 7: Geworven via eigen netwerk – Windcentrale
Vrouw – 56 – HBO – Rotterdam – 3 winddelen – Thuis

Respondent 8: Geworven via Twitter – Windcentrale
Man – 47 – Nijmegen – WO – 2 winddelen – Werk

Respondent 9: Geworven via Twitter – Windcentrale
Man – 30 – Rotterdam – WO – 1 winddeel – Horecagelegenheid

Respondent 10: Geworven via Organisatie – ZonOpSchoolNSV2
Vrouw – 48 – Nijmegen – MBO – 2 certificaten – Thuis

Respondent 11: Geworven via Organisatie – ZonOpSchoolNSV2
Man – 39 – Nijmegen – WO – 3 certificaten – Thuis

Respondent 12: Geworven via Organisatie – ZonOpSchoolNSV2
Vrouw – 39 – Nijmegen – HBO – 1 certificaat – Op School

Respondent 13: Geworven via Organisatie – ZonOpSchoolNSV2
Vrouw – 48 – Nijmegen – WO – 3 certificaten – Thuis

Respondent 14: Geworven via Organisatie – ZonOpSchoolNSV2
Vrouw – 43 – WO – 2 certificaten – Thuis

Respondent 15: Geworven via Organisatie – ZonOpSchoolNSV2
Man – 43 – WO – 3 certificaten – Thuis

*“When the winds
of change blow,
some people
build walls
and others
build windmills”*

Chinees Spreekwoord

